

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

РАЗГОВОР, НАЗЫВАЕМЫЙ АЛФАВИТ, или БУКВАРЬ МІРА

Текст взято з видання:

Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 645 - 729 с.
ISBN 978-966-372-330-3

**РАЗГОВОР,
НАЗЫВАЕМЫЙ АЛФАВИТ,
или БУКВАРЬ МІРА¹.**

ПѢСНЯ

Сложенна 1761-го Года, о том,
Что концѣм жизни нѣшей есть Мир,
а вожд к нему БОГ,
и о Людских разнопутьях.

*

О Жизнь безпѣчна! о драгій покоій!
Ты дражайшій мнѣ всяких вещей.
На тебе смѣтрит вездѣ Кѡмпас² мой.
Ты край и Гавань жизни моей.
Мнѣ одна в свѣтѣ Тишина нравна:
И безмятежный, не славный Путь.
Се моя мѣра в житіи Главна.
Весь да кончится мой Цѣркул тут!

*

Ты, святой Боже, и вѣков Творец,
Утверди сіе, что сам создал.
При тебѣ может все в Благій Конец
Так попасти, как к Магниту Сталь.
Если ж не право зрит мое Око,
Ты мене, ОТЧЕ, настави здѣсь.
Ты людских видиш, сидяи высоко,
Разных толь мнѣній безщѣтну смѣсь³.

*

Одни в востѡчной, тѣ в вечерній край
Пловут по щастье, со всѣх вѣтрил.
Иной в полночной странѣ видит Рай.
Иной на полдень путь свой открыл.
Один говорит: "Вот кто-то косит!"
А другой спорит: "Се ктось стрижет!"⁴
Иной: "У вѡза пять кол", голосит⁵!
Скажи: кой Бѣс нам толь мысль сѣчет⁶?

*

Inveni portum Jesum. Caro, Munde, valete.
Sat me jactastis. Nunc mihi cetra quies⁷.

*

Прощай, Стихійной потоп!
Вѣщала Нѡева Голубица.
Я почію на Холмах Вѣчности,
Обрѣтши Вѣтву Блаженства.

Милостивому Государю,
Владымиру Степановичу,
Его Благородію Тевяшову⁸.

Милостивый Государь!

Одін разговор уже к вам пришел⁹. Вот же нашёл вас и Брат Перваго! Когда мене жалуете, прійміте милостиво и сего и положите Братнюю сію двойцу пред лицом дражайшаго вашего Родителя¹⁰, как образ и пámять усерднаго моего почитанія. В обоих написано то, что говорено в Бесѣдах с здѣшними пріятельми. Они ж и бесѣдующими лицами поставленны в обоих. Первый испытует с Давїдом Небесныя Круги, повѣдающія Славу Вѣчнаго:

“Лѣта вѣчная помянух...”¹¹

и назван «Колцѡм». А вторый, узнав Безначальное Начáло, из не трудных Начáтков, бѣдѣ из Алфáвита, Богу послѣдовать побуждает, и назван «Букварѣм».

Предревнѣйшее Слово есть сіе:

ΓΝΩΘΙ ΣΕΑΥΤΟΝ.

NOSCE TE IPSUM.

УЗНАЙ СЕБЕ САМАГО.

И теперь оно всѣм во устах, но не многим во вкусь. Самая слáстная Ягода, или Зѣрно, хотя во устах, не даёт вкуса, поколь не ражжевать. Крошечное, как Зѣрно, слово сіе высóкій вкус утайло. Дѣлают, что Начáльник слова сего был древнѣйшій Мудрец Ѳалис¹². Вѣрю. Кто что нашел и лóбит, тое своим ему быть может¹³, а ИСТИНА Безначальна¹⁴. Пишет Плутáрх¹⁵, что на Аполлоновом, Делфійском Храмѣ было написано:

“УЗНАЙ СЕБЕ”¹⁶.

Древнѣе Египтяне слово сіе высоко почитали. Что значіт Сфинкс, изъяснено в первом разговорѣ¹⁷. Имя его значит связь, или ўзол¹⁸. Гаданіе сего Урода утаевáло ту ж силу:

“Узнай себе”.

Не развязать сего Ўзла была смерть мучительная, убійство душѣ, лишеніе МИРА. Длясего Египтяне онаго Урода статуи поставляли по ўлицам, дабы, как многочисленныя Зѣркала, вездѣ в Очи попадая, сей самонужнѣйшее Знаніе утаевающей Ўзол на пámять приводили¹⁹.

Потѡмки их были не таковы. Отнялась от них Глава Мудрости, долой пáла чистая часть Богочтѣнія. Остáлись одни Художества, с Физы́ческими волшебствами и Суевѣріем. МОНУМЕНТ, напоенный всеполезнѣйшим для Каждаго совѣтом, обратился в Кумір, уста имущій, и не глаголющей, а только ўлицы украшающей, и бѣдѣ Источник в Лѣжу отродился.

Так и всѣ Богословскія Тайны превращаются в смѣшныя вздѡры и суевѣрныя сказки.

Во времена Авраамскія дѣлали сіе Филистіны²⁰, а нынѣ дѣлают не вѣдущіе себе и Бога. В Божественном мракъ Мойсейских Книг почти 20 раз находится сіе:

“ВОНЬМИ СЕБѢ”²¹, “ВНЕМЛИ СЕБѢ”²²,

и вмѣсто Ключа ко всему предвручается. То же, что “Узнай себе”.

И не дивно, что древніе Египтяне, Евреи и Ёллины высоко почитали Слово сіе. Знать-то от познанія себе самага входит в Душу Свѣтъ вѣдѣнія²³ Божія, а с ним Путь Щастія Мирный.

Что КОМПАС²⁴ в Кораблѣ, то БОГ в Человѣкѣ. Компасная в сердцѣ Корабельном Стрѣла есть тайный язык, Закон, Глава, Око и Царство Корабельное. Библіа тоже именуется стрѣлою, яко начертанная тѣнь Вѣчнаго Закона и тма Божія. Не тот мнѣ Знато́к в Кораблѣ, кто перече́л и перефе́рил Каю́ты и верёвки. Но кто познал си́лу и Приро́ду Корабля, тот, разумѣя Компас, разумѣет путь его и всѣ околѣчности.

А что ж есть БОГ, если не Вѣчная Глава и тайный Закон в тварях? Истину сказует Павел: “Закон духовен есть”²⁵.

ЗАКОН же сей что есть, если не владѣющая тлѣніем Господственна ПРИРО́ДА, названа у дрѣвних Отцо́в:

Τρισηλίος Μονὰς καὶ Φύσις,

Трисо́лнечное Единство и Естество²⁶?

Сія ЕДИНИЦА всему Глава, а сама Безначальная, ни временем, ни мѣстом, ни по́лом не ограниченная, ни И́менем.

Сія-то МАТИ и ОТЕЦ отвѣчает Мойсе́ю, что Ей И́мени нѣтъ. Кто (де) и́щет моего И́мени, тот не ви́дит ЕСТЕСТВА моего. ИМЯ мое и Естество есть то́ же.

“АЗ ЕСМЬ СЫЙ”²⁷.

Я тот, что есмь вездѣ, всегда во всем, и не видно мене, а прочее все видно, и нѣтъ того ничего. “Плоть Ничто́же...”²⁸

Я Дре́во жизни, а другое все – тѣнь моя.

И не напрасно Ёллины к обо́ему По́лу прилагали слово сіе: ΘΕΟΪΣ. И не без то́лку у нѣкоторых Христі́ян даю́т И́мя Му́щинѣ с му́жеским и же́нское. Наприм[ѣр]:

Ю́ЗЕФ-МАРІА.

Сюда́-то смотрит о́строе Па́вловское слово:

“Нѣсть мужеск пол ни женск...”²⁹

Итак, не прекрасный Нарцѣсс³⁰, не Хиромантѣк³¹ и не Анатомѣк, но увидѣвшій внутри себе Главный Машины ПУНКТ, Царствіе Божіе, – сей узнал себе, нашед в Мертвом Живое, во тмѣ свѣтъ³², как Алма́з в Грязи и как Евангелская Жена Имперіа́л в го́рничном ссорѣ:

“Радуйтесь со мною...”³³

Сей точно узнал ЧЕЛОВѢКА и может похвалиться:

“ВЪМ ЧЕЛОВѢКА”³⁴.

Вот вам нѣсколько Знато́ков!

Авраа́м: “Ви́дѣ и возрадовася”³⁵.

Нави́н: “Ви́дѣ челове́ка стояща...”³⁶

Їов: "Нынѣ же око мое видѣ ТЯ"³⁷.

Давид: "Возведох очи мой вгору"³⁸.

Исаїа: "Видѣ славу ЕГО"³⁹.

Данїил: "Видѣл, и се Муж ЕДИН"⁴⁰.

Захарїа: "Воздвигох Очи мои и видѣх, и се Муж, и в руцѣ ЕГО..."⁴¹

Вот еще Дюжинна! Взгляньте на Гору Галилѣю!

11 Апостолов: "Видѣвши Его поклонишася..."⁴²

И Стѣфан: "Се вижу небеса отвѣрста..."⁴³

А как "Мудраго очи его, во Главѣ его"⁴⁴,

так "Очи безумных на Концѣх земли"⁴⁵.

С лица Человѣка примѣтить можно, но не с подóшвы. "Тѣи пятѹ мою соблюдѹт"⁴⁶.

Сколь о многих можно сказать!

"Вы клáняется, егоже не вѣсте"⁴⁷.

О всѣх сих, пóдло ползущих, написано:

"Блюсти будеш ЕГО пятѹ"⁴⁸.

Вся Библиа дышет сим вкусом:

"УЗНАЙ СЕБЕ".

Развѣ ж БОГ в человѣкѣ точїю? Никак! Но кто слѣп дóма, тот и в Гостя́х, и, не имѣя сам в себѣ, не найдет и в Пищѣ вкуса. А тогда можно смѣло отвѣжаться и на Глубину Библи́йную с тѣм, кого слушает вѣтер и мо́ре⁴⁹.

Узнать Его есть Чувство Премудрости. Любить и слушать есть Дух Вѣры⁵⁰ и Благочестїя. Руковóдство Блаженныя НАТУ́РЫ всей своей Мúдрости вино́ю ста́вит Катóн Цицерóнов⁵¹. Но Ключ к сему Черто́гу сей есть:

"ВОНЬМИ СЕБѢ"⁵².

Чем болѣе кто себе узнава́ет, тѣм вы́шше восхóдит на Сїóн Мїра⁵³.

Нѣт легче послѣдовать Богу, как в пищѣ, в дружбѣ, в Званїи. Тут приобучивыйся может подняться и на Круты́я мѣста, поколь сбúдется:

"Положѹ стропóтная их в Глáдкая"⁵⁴.

А я желаю вам итїть от силы в силу⁵⁵. Половїну здѣлал, кто хорошо нáчал⁵⁶.

Окончѹ рѣчь любезнаго моего Θαλίσα словом:

Ἀρχὴν ᾗ πάντων καὶ Τέλος ποιεῖ Θεόν.

"Начáлом и Концем во всем тебѣ будь БОГ"⁵⁷.

И пребúду,

Милост[ивый] Государь!

Вашего Благородїя

нижайшїй слуга,

Любитель священныя Библии,

Григорїй Сковорода.

1775 годá, Генв[аря] 1 Дня, в Лїпщах⁵⁸.

ОСНОВАНІЕ.

“Аз есмь АЛФА и ОМЕГА”.

Апока́л[υψίς]⁵⁹.

“Слыши Израилью⁶⁰: Воньми себѣ⁶¹;
Внемли себѣ⁶²”.

Мойсей.

“Себе знающіи премудры суть”. Притч[и]⁶³.

“Аще не увѣси самую тебе... Изыди”. Пѣснь Пѣсней⁶⁴.

“Узнай себе самага”.

Θαλίς⁶⁵.

ДРУЖЕСКІЙ РАЗГОВОР,
О ДУШЕВНОМ МИРѢ.

ЛІЦА.

АѦНАСІЙ. ЯКОВ. ЛОНГИН. ЕРМОЛАЙ. ГРИГОРІЙ.

ГРИГ[ОРІЙ]. СЛАВА БОГУ! Собралась наша бесѣда. Что слышно? Нѣтъ ли вѣстей?

ЯКОВ. Вчера здѣлался пожар. Довелось быть в Гостях и напасть на шайку учоных.

ЛОНГИН. Был ли пожар?

ЯК[ОВ]. При бутылках и стаканах ужасный загорѣлся диспут. Иной величал Механику; иной превозносил Химию; иной ублажал Геометрію; иной пришивал человѣческое щастіе врачебной Наукѣ; иной похвальными пѣснями вѣнчал Исторію; иной возвышал Грамматику с Языками; иной Политику с Обращеніем. Потом был Спор, кая пища здоровѣе? кое вино полезнѣе? Наконец самый пламень загудѣл о причинѣ, погубившей Республіку Аѣинскую, плодородную Мать ученых людей. Много вѣрали и о Богинѣ Минервѣ⁶⁶, которой посвящен был Город Аѣинскій. Однакъ я не мог ничего понять и, не знаю почему, никакова вкуса не чувствовал. А в любезной моей Книжечкѣ⁶⁷, которую всегда с собою ношѣ, недавно читал, что щастіе ни от наук, ни от Чинов, ни от Богатства, но единственно зависит оттуду, чтоб охотно отдаться на Волю Божію. Сіе одно может успокоить дѣшу.

ГРИГОР[ІЙ]. Как прозываются тѣ Учоные?

ЯКОВ. Первой Навал⁶⁸, второй Сомнас⁶⁹, третій Пѣѣиков⁷⁰, Люди славнучоные, а протчих не знаю.

ГРИГ[ОРІЙ]. Как же ты не мог ничего понять?

ЯКОВ. Сему я и сам дивлюсь. Одно только то знаю, что слушать их вовся мене не позывало.

Григ[орій]. Развѣ они о Минѣрвѣ говорили без Минѣрвы? Так побесѣдуем же сами о драгоцѣннѣйшем нашем Мирѣ, безспорно и дружелюбно. Раскѣсим нѣсколько слово сѣе:

“Отдаться в Волю БОЖІЮ”.

А премилосердная МАТИ наша, Блаженная НАТУРА, нас, любителей своих, не оставит, руководствуя нашу всю бесѣду.

Вспомните сказанное мною слово сѣе:

“Чем кто согласѣе с Богом,

Тѣм мирнѣе и щасливѣе”.

Сѣе-то значит: “ЖИТЬ ПО НАТУРѢ”. Кто же не говорит сего: ЖИТЬ ПО НАТУРѢ? Но сѣя ошибка путем есть всей пагубы, если кто, смѣшав рабскую и Господственную Натуру в одно тѣждество, вмѣсто прозорливой, или Божественной, избирает себѣ путеводительницею скѣтскую и слѣпую Натуру.

Сѣе есть родное нечестіе, невѣдѣніе О БОГѢ, непознаніе пути мирнаго⁷¹, шествіе путем нещастія, ведущим в Царство тмы, в Жилище Духов Безпокойных.

Самое сѣе слово – НЕЩАСТІЕ⁷² – отуду родилось, что прелщенный человѣкъ, пошедшій за руководством слѣпой Натуры, ухватился за Хвост, минув Голову, или тую высочайшую Часть: “Часть моя еси, Господи”⁷³.

Сколько ж мы одолженны Матерѣ нашей Библіи? Она непрестанно кладѣт нам во уши иное высочайшее нѣкое ЕСТЕСТВО, называя оное Началом⁷⁴, Оком⁷⁵, Отцѣм⁷⁶, Сильным⁷⁷, Господем⁷⁸, Царѣм⁷⁹, Ангелом Совѣта⁸⁰, Дѣхом Владычным⁸¹, Страхом путеведущим⁸², вторым человѣком⁸³, свѣтом⁸⁴, радостію, веселіем⁸⁵, Миром⁸⁶ и протчая.

На сколько мѣстах вопіет нам!

“ВНЕМИ СЕБѢ”⁸⁷. “ВОНЬМИ себѣ крѣпцѣ”⁸⁸.

“Внѣйдите в Храмину вашу”⁸⁹.

“Возвратися в дом твой”⁹⁰.

“Дух Божій живет в вас”⁹¹.

“Вторый человѣкъ, Господь с небесе...”⁹²

И сѣе-то есть благовѣстити Мир⁹³, возвѣщати щастія путь, отворять Ворота к Благоденствію, отверзати предводительствующее во всем и недремлющее ОКО, дабы всеусерднѣйше всякъ тайному Мановѣнію Блаженнаго внутрь себе Духа повинуюсь, мог получати наставленіе, просвѣщеніе, Кураж и совершеніе в каждом своем дѣлѣ, а без ЕГО дозволенія самаго мѣлочнаго не всчинати дѣйствія и самаго маленькаго ступня не ступать.

ЩАСЛИВ, живущій по Волѣ Благаго Дѣха!

“Господь будет на всѣх путех твоих”⁹⁴.

Бѣдная душа, своими похотьми водимая!

“Путь нечестивых погіб”⁹⁵.

Самое переднее Крыльцо и преддверіе, вводящее в пагубу, и самая начальная Замашка, будѣто Букварь, обучающій нас быть Супостатами БОГУ, есть сѣя:

- а. Входить в не сродную Стать.
- б. Несть до́лжность Природѣ противну.
- в. Обучаться, к чему не рожден.
- г. Дружить с тѣми, к коим не рожден.

Сии Доро́жки есть родный нещастія Путь.

АѦНАС[ІЙ]. А если кто к воровствѣ рожден?

ГРИГ[ОРІЙ]. Убирайся проч! Моя рѣчь единственно точію касается до человеколюбных душ, до честных Званій и до благословенных промысла родов, коих Божій и челове́чскій Закон вон из сожителства не изгони́т⁹⁶, а составляют они плодоносный Цѣркви, яснѣе сказать, Общества Сад⁹⁷, так, как Часовую Машину свои Части. Она в то время порядочное продолжает теченіе, когда ка́ждый Член не только добр, но и сродную себѣ разлившіяся по всему Составу Должности Часть отправляет. И сіе-то есть быть щасливым, познать себе, или свою природу, взяться за свою До́лю и пребывать с Ча́стію себѣ сродною от всеобщей До́лжности. Сии Должности уча́стія есть Благодѣяніе и Услуга. И не дивно, что у древних Римлян как до́лжность, так и Благодѣяніе, означалось сим словом: OFFICIUM⁹⁸.

Са́мая добрая Душа тѣм безпокойнѣе и нещасливѣе живет, чем важнѣйшую до́лжность несет, если к ней не рожденна. Да и как ей не быть нещасною, если потеряла Сокровище сіе, всего Мíра дражайшее:

“Веселіе се́рдца живо́т челове́ку,
и радованіе Му́жа [есть то] долгоде́нствіе”⁹⁹? (Сірах)¹⁰⁰.

Как же не потерять, если вмѣсто услуг обижа́ет Друзе́й и ро́дственников, ближних и да́льных, однородных и чужостранных? Как не обижать, если вред прино́сит Обществу? Как не повреди́ть, если ху́до несть до́лжность? Как не ху́до, если нѣтъ упря́маго раче́нія и неутомима́го Трудá? Отку́ду же уродится Труд, если нѣтъ Охоты и Усе́рдія? Гдѣ ж возмеш Охоту без Природы? Приро́да есть первоначальная всему Причина¹⁰¹ и самодвижущаяся Пружина. Она есть Мать Охоты. Охота есть ражженіе, склонность и движеніе. Охота сильнѣе Нево́ли, по Пословицѣ¹⁰². Она стремится к Труду и радуется им, как сыном своим. Труд есть живой и неусыпный всей Маши́ны ход потоль, поколь породит совершенное дѣло, сопла́тающее Творцу своему Вѣнец радости¹⁰³. Кратко сказать, ПРИРОДА запаляет к дѣлу и укрѣпляет в Трудѣ, дѣлая труд сладким.

А что ж есть сія ПРИРОДА, если не тот Блаженный в челове́кѣ Дух, о коем БОГ к Мойсею:

“Се Аз посылаю А́нгела моего пред лицем твоим...¹⁰⁴

Воньми себѣ и послушай Его:

Не обинѣтся бо, яко Имя мое на
нем есть”¹⁰⁵.

Вели́кое есть сіе дѣло:

“Имя мое на нем есть”¹⁰⁶.

Божіе Імя и Естество Его есть то же. Того ради велит вникнуть внутрь себе и внимать сему Наставнику, ясно все нужное показующему. Сколько можно догадываться, сей есть тот, что скажет:

“Без мене не можете творити ничесоже”¹⁰⁷.

И сіе-то есть с Богом щасливо вступить в Званіе, когда человек не по своим прихотям и не по чужим совѣтам, но, вникнув в самого себе и вняв живущему внутрь и зовущему его святому Духу, послѣдуя тайному Его Мановѣнію, принимается и придерживается той Должности, для которой он в Мірѣ родился, самым Вышним к тому предопредѣлен.

Не вездѣ ли присносущнаго Божія Естества исполненіе? Есть Он во всяком человѣкѣ. Есть и в тебѣ, и с тобою. Что ж он дѣлает? Послушай Соломона:

“Нетлѣнный Дух твой во всѣхъ есть. Тѣмже заблуждающихъ обличаеши и в нихже согрѣшиша, воспоминаѣя учѣши, да премѣнившеся от Злобы, вѣруютъ в тя, Господи”¹⁰⁸.

Видиш, что живущее в тебѣ блаженное Естество управляетъ, будто скотомъ, твоею природою.

Сія слѣпая натура есть ты ж сам, с прихотями своими. И сіе-то значитъ:

“Царствіе Божіе внутрь васъ есть”¹⁰⁹.

Оно не ошибается и лучшимъ путемъ поведетъ тебе, разумѣй, к тому, к чему ты рожден, да будешь для себе и для Братіи твоей полезнымъ, нежели чужіе совѣты и собственныя твоя стремленія, о коихъ написано:

“Враги человѣку домашніи его”¹¹⁰.

А теперь осмотришь, чево торопишься? Куда забѣжитъ твоя необузданность? Зачемъ хватаешься за должность, не вѣдая, будешь ли в ней щасливымъ? Какъ можно тебѣ отправить удачно, не до ея рожденному? Кто можетъ подписаться, что хорошая сія пища будетъ в пользу твоего желѣдка? Не лучше ль самъ о семъ можешь осведомиться? Справся ж самъ с собою. Узнай себе. Внемли себѣ¹¹¹ и послушай Господа своего. Есть в тебѣ ЦАРЬ твой, ОТЕЦъ и Наставникъ. Вонми себѣ¹¹², сыщи ЕГО и послушай ЕГО. Онъ одинъ знаетъ, что тебѣ сродное, сіестъ полезное? Самъ онъ и поведетъ к сему, зажжетъ Охоту, закуржитъ к труду, увѣнчаетъ Концемъ и благословеніемъ Главу твою. Пожалуй, друг мой! не начинай ничево безъ сего Царя в жизни твоей. Чѹдо! что доселѣ не могутъ тебе тронуть сіи слова:

“ИЩИТЕ ПРЕЖДЕ ЦАРСТВІЯ БОЖІЯ”¹¹³.

Ищи, и день и ночь вопли:

“ДА ПРИДЕТЪ ЦАРСТВІЕ ТВОЕ”¹¹⁴.

А безъ сего наплюй на всѣ дѣла твои, сколько ни хороши они и славны. Все то для тебе худая пища, что не сродная, хотя бы она и царская. Ах! Гдѣ ты мнѣ сыщешь человѣка, чтобъ избирая стать, сказалъ:

“ДА БУДЕТЪ ВОЛЯ ТВОЯ!”¹¹⁵

Сей-то небесный Отецъ, приводя насъ по святой своей Волѣ к тому, к чему насъ родилъ, самъ и совѣтами утверждаетъ сердце наше, ежедневныя оныя, какъ пищу, в душу нашу посылая. И тогда-то дѣло нашей должности имѣетъ свое

существо и силу. Если ж постигло уже тебе Царствіе Божіе, взглянь на оное и ужаснися. Проси о оставленіи Долгов твоих за то, что, похитив высочайшую власть, доселѣ правил житіем твоим по совѣтам слѣпой твоей натуры, не по руководству Царственного Естества.

Сіе есть родное искушеніе, разумѣй, мученіе твое, раждаемое от лукаваго Духа, в скотской твоей натурѣ царствующаго.

Не думай никто, будто от нашей воли зависит избрать Стать, или должность. Владѣет Вышній царством человѣческим, и блажен сему Истинному Царю послѣдующій. Сіе-то есть быть в Царствіи Божіи и в щасливой Странѣ твердаго Мира.

Теперь взошли мнѣ на ум тоскою, скукою, горестью средѣ изобилія мучащіяся.

Сіи просят у Бѣга Богатства, а не удовольствія, великолѣпнаго Стола, но не вѣса, мягкой Постѣли, да не просят сладкаго сна, нѣжной Одежи, не сердечнаго Куража, Чина, а не сладчайшія оныя Кесаря Тита Забавы:

“О други мои! Потерял я день...”¹¹⁶

Ах, друг мой! не проси дождя, по Пословицѣ, проси Урожаю¹¹⁷. Бывает, что и дождь вредит плодотворности.

ЕРМОЛ[АЙ]. А я вспомнил тѣх совопросников вѣка сего: “Богословская Наука, к чему она? Я, де, не Священник и не Монах...” Будто не всѣм нужно душевное спасеніе и будто спасеніе и спокойствіе сердечное не то же есть.

ЯКОВ. А я не могу довольно надивитись ужасному множеству грѣшащих протіву сего тайнопишемаго Божественнаго ЗАКОНА.

Не сыщешь столь подлой души нигдѣ, которая не рада бы хоть севѣдня взоить и на самое высокое Званіе, ни мало не разсуждая о сродности своей. Сіе Царствія Божія невѣжество всѣ сердца помрачило. Без сумнѣнія, они увѣренны, будто щастіе наше к одному коему-то Званію, или Статью, привязано, хотя сто раз слышали о Царствіи Божіи, кое, если кто сыскал и повинулся, принявша за природное Званіе, тому легко все прѣтчее нужно присовокупляется. А без сего и званіе есть не званіем. И как быть может Званіем, если я к оному не зван вышним Царством? Как же зван, если не к тому рожден? Божіе ЦАРСТВО вездѣ присутствует, и щастіе во всяком Статьи живѣт, если входишь в оное за руководством твоего Создателя, на тое самое тебе в Мір сей произведшаго, и во сто раз блаженнѣе Пастух, овцы или свиньи с природою пасущій, нежели Священник, Брань протіву Бѣга имущій.

Почему нам столь подлым кажется хлѣбопашество¹¹⁸, что всѣ онаго убѣгаем? Щаслив, кто родился к Медицинѣ, к Пиктурѣ¹¹⁹, к Архитектурѣ, к Книжечеству... Я их благословенную, яко природную, ШКОЛУ (разумѣй, празность, упражненіе¹²⁰) блажу и поздравляю. Радуюсь, если и сам в одной из сих Наук, только бы сіе было с Богом, упражняюсь.

Но чем нещаснѣе Земледѣль, если с Природою Зѣмлю пашет? Признаюсь, Други мои, пред Богом и пред вами, что в самую сію Минуту, в

котóрую с ва́ми бесѣдную, бро́шу ны́нѣшнее мое Статѣ, хотя в нем состарѣлся, и стану послѣднѣйшим Горшечником, как то́лько почувствую, что доселѣ находился в нем без Природы, имѣя сродность к скудельничеству. Повѣрьте, что с Бо́гом будет мнѣ во сто раз и веселѣе, и удачнѣе лѣпить одни Глиняныя Скóвороды, нежели писать без Натуры. Но доселѣ чувствую, что удерживает мене в сем состоянїи нетлѣнная Рука Вѣчнаго¹²¹.

Лобызая оную и Ей послѣдную. Презираю всѣх посторонних совѣтников безсовѣтїе. И если бы я их слѣшал, давно бы здѣлался врагом Господеви моему¹²². А ныне раб Его есмь¹²³.

ЛОНГИН. Я, на́против того, с удовольствїем дивлюся, коль сладок труждающемуся труд, если он природный! С коликим веселїем гонит Зайца борзая соба́ка! Кой Восторг, как то́лько дан Сигна́л к Ло́влю? Сколько услажда́ется трудом пчела в собиранїи Ме́да? За мед еѣ умерщвляю́т, но она трудиться не преста́нет, поко́ль жива́. Сладок ей, как мед, и слаже Со́та труд. К нему она родилась¹²⁴. О Боже мой! коль сладкій самый го́ркій труд с тобою!

ГРИГ[ОРИЙ]. Не́который Моло́дчик был моим учеником. Дити́на по́длинно ро́жен к челове́колюбію и дружбѣ. Ро́жен все честное слышать и дѣлать, но не ро́жен быть Студѣнтом. С удивленїем сожалѣл я о его остолбенѣлости. Но как то́лько он отрѣши́лся к Меха́никѣ, так вдруг всѣх удивил своим поня́тием, без всякаго руководи́теля.

Мертва совсѣм душа челове́ческая¹²⁵, не отрѣше́нная к природному своему дѣлу. Подобна мутной и смердящей водѣ, в тѣснотѣ заключѣнной.

Внушал я се́е непрестанно Молодца́м, дабы испытывали свою природу¹²⁶. Жа́лко, что заблаговременнѣе Отцы́ не печатлѣю́т сего в се́рдцѣ сыновѣ́м своим. Отско́ду-то бывает, что во́инскую Ро́ту веде́т тот, кто должен был сидѣть в Орхестрѣ.

АѦНАСИЙ. Как же наживать можно Шляхѣ́ство и соблюсти Гру́нт?

ГРИГ[ОРИЙ]. Хвата́ешься за хвост, не за Го́лову.

Ска́зую: если хоти́ш, чтоб сын твой куражно и удачно отправлял До́лжность, долженствуе́ш ему способствовать в выборѣ́ сроднаго ка́чествам его Званїя. Сто сродностей, сто Званїй, а всѣ почтенные, яко Зако́нные.

Развѣ не знае́ш, что Гру́нт от честно носимы́я До́лжности, не она от Гру́нта зави́сит? И не види́ш, что низкое Званїе́ часто приобрета́ет Гру́нт, а вы́шшее теряет?

Не смотри, что вы́шше и ни́жше, что виднѣе и незнатнѣе, богатѣе и убо́гшее, но смотри то́е, что тебѣ́ сродное. Раз уже́ сказа́но, что без сродности все ничто...

Если кто вла́дющій Гру́нтом живет щасливо, не потому щаслив, что вла́дет им: щастїе́ к Гру́нту не привязано, но что вла́дет по сродности. Тое́ ж разумѣ́ть должно о всѣх внѣшностей ро́дах. Все ж то́ внѣшность, что находится внѣ́ челове́ка: Гру́нт, Фами́ліа, чин и прот́чая. Чего хоче́ш ищи́, но не потеря́й Мира. Шляхѣ́тныи списокъ внѣ́ тебе́ находится, а ты внѣ́ его бы́ть

можеш щасливым. Он без Мира ничтò, а Мир без его есть нѣчтось, без чего нельзя быть щасливым и в самом Едёмском Рáѣ.

Развѣ чаеш сыскать Рай внѣ Бога? А Бога внѣ души твоей? Щáстїе твое и Мир твой, и Рай твой, и Бог твой внутри тебе есть¹²⁷. Он о тебѣ, в тебѣ же находясь, промышляет, наставляя к тому, что прежде всѣх, для самаго тебе, есть полезное, разумѣй, честное и благоприличное. А ты смотри, чтоб БОГ твой был всегда с тобою. Бúдет же с тобою, если ты с ним будеш. А, конечно, будеш с ним, если, примирився, задружиш с преслáдким сим и Блажénным Дúхом. Дружба и отдаленнаго сопрягаёт. Врáжда и близъ сущаго удаляет. С природою жить и с Богом быть есть то же; жизнь и дѣло есть то же.

Слышал я мálъчиком, что на Европéйскіе Берегá выбросила Бúря дíкаго человѣка, олénьюю кóжею обшíтаго, с такою же Лóточкою.

Окружил сѣ чúдо Народ. Удивляется, соболъзнует, прїятствует. Предлагает нѣмóму Гóстю рáзные рóды изрýдныя пїщи. Но он ничево не касáется. Сидїт, будто мертв. А наконец, как только усмотрѣл предложенные плоды, тотчас задрожáл к ним и воскрес. Сей есть родный Образ вѣрныя Господéви своему души в выборѣ Званїя.

ЛОНГИН. Живó мнѣ представляются два человѣка, одно и тó же дѣло дѣлающіе. Но от сей Души родится прїятное, а от тоей непрїятное дѣло. Сей сáмою ничтóжною услúгою веселїт, а тот дорогím подáрком огорчает. От сей Персóны досáда, насмѣшка и самое Путáнье нѣкоторую в себѣ утаевает прїятность, а от другой самая Ласкавость тайною дышет противностью. Сего хула вкуснѣе от того хвалы...

Чудо! Шїло, как прїтчѣ говорят, брѣет, а Брїтва не берѣёт¹²⁸. Что за чудо?

Сѣ чúдо есть Божїе. Он один тайная пружина всему сему. Все дѣйствительным, все прїятным, все благоприличным дѣлает одно только повиновенїе сокровенной Его в человѣкѣ сїлѣ. А противленїе святому сему, вся дѣйствующему Духу все уничтожаёт.

По сей-то причинѣ искусный Врач неудачно лѣчит. Знающій Учитель без успѣху учит. Учёный Проповѣдник без вкуса говорит. С прїписью Поддýчїй без правды правду пишет. Переврáвшїй Бїблїю Студѣнт без сóли вкушаёт. Истощївшїй в Пиктýрѣ вѣк без Натуры подражает Натýрѣ¹²⁹.

Во всѣх сих всегда не достаёт нѣчтось. Но сѣ нѣчтось есть всему Глава и конечная красота Деснїцы Божїя, всякое дѣло совершающїя. Кратко прїтчѣю сказать:

“Совсѣм телѣга, кромѣ колѣс”¹³⁰.

И не без толку здѣлали Лакóнцы. Они полезнѣйшїй для Общества Вымысел, из Уст плутовскихъ произшѣдшїй, отрїнули, а приняли из Уст добросердаго Гражданина, который, по прошенїю Сѣйма, тóе ж самое своим языкомъ выскáзал¹³¹.

Сáмое изрядное дѣло, без сродности дѣемое, теряет свою честь и цѣну. Так, как хорошая пїща дѣлается гáдкою, прїемлемая из Урына́ла. Сѣ внушаетъ предрѣвныя старинныхъ вѣковъ Послóвица óная:

“От врагов и Дáры – не Дáры”¹³².

И слаже мѣда сѣя Рúская прѣтча:

“Гдѣ был? У друга.

Что пил? Воду.

Слáже непрѣйтельскаго мѣ́оду”¹³³.

И пóдлинно: самая мѣлка́я услуга есть милая и чувствительна, от Природы, как от неисчерпа́емаго Родника́ сердечнаго, исходящая. Вспóмните поселянина, поднесшаго прѣ́горстю из Исто́чника во́ду проежа́ющему Персидскому Мо́нарху¹³⁴. Вспóмните, чему мы недавно смѣялись, мужичка́ Конона Рѣ́пищу, принесенную в дар Лудови́ку 12-му, Королю́ Францу́зскому¹³⁵. Ско́лько сѣи Мо́нархи весели́лись гру́бою сею, но усёрдною простото́ю!

Зачем же окаеваеш себе, о маловѣрная душа, когда твой Отец небесный родил тебе или Земледѣлом, или Горшѣ́чником, или Бандури́стом? Зачем не послѣ́дуешъ Зва́нїю Его, уклоня́ясь в вы́шшее, но не тебѣ́ сродное? Конечно, не разумѣ́еш, что для тебе в тысячу разъ щасливѣ́е в сей не знатной низкости́ жить с Богом твоим, нежели без Его находиться в числѣ́ Военача́льников или Первосвященни́ков? Неужель ты доселѣ́ не примѣ́тил, щасті́е твое гдѣ́ живет?

Нѣ́тъ Его нигдѣ́, но вездѣ́ оно есть. Пожа́луй, чувству́й, что разумным и добрымъ сердца́м гара́зда милі́е и почтеннѣ́е природный и честный Сапо́жник, нежели безприродный Шта́тскій Совѣ́тник. Ка́я польза, если имя твое в глѣ́бном спискѣ́ напеча́тано, а Ду́х Исти́ны, сидя́щій и судя́щій во вну́трностях твоих¹³⁶, не одобряет и не зрит на лицó, но на твое сердце¹³⁷?

Оста́нься ж в природномъ твоёмъ Зва́нїи, сколько оно ни подло́е. Лучше тебѣ́ попроси́ться с о́громными хоро́мами, с простран́ными Гру́нтами, с великолѣ́пными назва́нїями, нежели раста́ться с душе́вным Ми́ром, зда́лавъ чрез сопроти́вленіе твое вну́тренним себѣ́ непрѣ́йтелем так чуднаго, сильнаго и непобѣ́димаго Ду́ха, самы́е Лива́нскіе Ке́дры стира́ющаго¹³⁸.

НѢ́СКОЛЬКО

Окру́хов и Крупи́цъ

из языческой Богослóвіи.

ЯКОВ. Позво́лите ли нѣ́что предложи́ть на Стол из языческихъ За́кромов?

ГРИГ[ОРІЙ]. Предста́вь, только бы не было Идо́ложертвенное.

ЛОНГИ́Н. Смотри, чтоб не смердѣ́ло духомъ, Христовому Благово́нїю проти́вным. Сіе-то значитъ у Павла: Бѣ́совская Тра́пеза¹³⁹.

АΘΑΝÁС[ІЙ]. Возмо́жно ли, чтобъ пи́ща не была скве́рная, если она от Языческаго Стола́?

ЕРМО́ЛАЙ. А я вѣ́рую, что она преста́нет быть скве́рною, если Госпо́дь освятитъ оную со́благоволитъ. Все то свято́е, что хорошее. Все то хорошее, что Госпо́деви прино́сится. Все то Госпо́дне, Ду́ху Стра́ха Божі́я¹⁴⁰ и Ца́рствію Его не сопроти́вляющее. Если ж сам Госпо́дь осва́тилъ, то кто дерзнѣ́тъ

сквернить? Давай сюда! Я прежде всех начну кушать с Господом и пред Господом, ни мало не боясь Мойсеева угрожения.

“Истина есть Господня, не бѣсовская”¹⁴¹.

ЯКОВ. Предлагаемое мною не точно не встает противу Господа, но, сверх того, стоит за ним.

ЛОНГИН. Развѣ ж ты позабыл, что всяк, кто не противу нас, по нас есть¹⁴²? – скажетъ ИСТИНА. И кто даѣтъ быть Пророками?..

“Еда́ Іудеѡв то́чию БОГ?”

“Ей! и Языков”¹⁴³.

Дышет вездѣ живущій во всѣхъ Дух Господень, и блажен послушай Его.

Сіе-то значитъ похищенное у Язычниковъ Золото посвящатьъ в Храмъ Господеву¹⁴⁴. И не мѣнше Богу любезный Римскій Капитанъ Корнілій¹⁴⁵, какъ самый Іудей, в тайнѣ обрѣзанъ по сердцу, омытъ по смыслу.

ЯКОВ. Мнѣ кажется, что сія Божественная в человѣкѣ сила, побуждающая его к сродности, называлась у древнихъ Египтянъ:

Ісыс. Isis¹⁴⁶.

У Ёллинъ: Ἀθηνᾶ. Athéna¹⁴⁷.

У Римлянъ: Minerva¹⁴⁸.

Сирѣчь: Natura. Природа.

Называлась и: Γένιος. Genius¹⁴⁹.

Ангелъ Природы. Называлась тожъ:

Θεός. БОГ.

ΑΘΑΝΑΣ[ΙΗ]. А почему называлась Минервою?

ЯКОВ. Не знаю, а только думаю, потому, что Минерва былъ человѣкъ (Муштина или Жѣнщина)¹⁵⁰ к тому рожденъ, чтобъ могъ для себя и для своей Братѣи хорошо научиться знатъ: гдѣ обитаетъ щастіе? Сему научившійся назывался у Ёллинъ: Εὐδαίμων. Eudaemon, сіестъ хорошо знающій, а благополучіе:

Εὐδαίμονια.

Противное жъ сему: Какодемон¹⁵¹, Какодемоніа¹⁵². А у Римлянъ сей хорошо знающій, кажется, назывался: Divini juris peritus.

Сіестъ: “Хорошо знающій Божіе Прáво”.

Что же присносущное Величество Божіе его именемъ означалось, сіе, думаю, здѣлано для любви к нему и почтенія, дабы чрезъ любезнаго человѣка имя означить Вселюбезнѣйшаго, приводящаго к щастію и таящагося в каждомъ человѣкѣ Божіею Духа, который собственнаго имени для себе не имѣетъ¹⁵³ и с которымъ неразрывная была дружба Минервы.

Сего Духа, если кто, не слушая, принимался за дѣло, о семъ у Язычниковъ была Пословица:

INVITÂ MINERVÂ¹⁵⁴.

“Безъ благоволенія Минервы”.

А у насъ говорятъ: “Безъ БОГА”¹⁵⁵.

И первѣе такъ говорено о наукахъ, потомъ о всемъ, даже о самомъ мѣлочномъ дѣлѣ.

Если кто без природы сунулся во Врачебную Науку или в Музыку, говорили:

Invito Apolline. Iratis Musis.

“Без Благоволенія Аполлонова”.

“Без Милости Муз”.

Если кто обращался в Купечествѣ:

“Без дозволенія Меркуріева”¹⁵⁶.

Если обитал в прекрасных рощах, на полях, на холмах и горах, при чистых рѣках и прозрачных Источниках, уединяясь в лѣсах и в шумящих птичьим пѣніем Вертоградѣх, убѣгая человѣческаго сожительства и брачнаго союза, но без Бога, говорили:

“Без благословенія Діаны”¹⁵⁷.

Сколько должностей, столько сродностей.

Сии разныя, к различным должностям, Божественныя побужденія означались у них разными разных человѣков именами, своими сродностями прославившихся. Однакъ всѣ сии дарованія, столь различныя, Един и той же Дух святой дѣйствует. Так, как, на примѣр, в Мусикійском Органѣ один воздух разныя чрез различныя трубы голоса производит. Или как в человѣческом тѣлѣ один Ум, однакъ разнѣ по разсужденію разных частей, дѣйствует.

АΘΑΝΑΣΙЙ. По моему мнѣнію, не очень пагано из Языческаго навоза собираешь Золото¹⁵⁸. Часто загребаётся в Горничном ссорѣ Монета Царская¹⁵⁹, а родник здоровѣйшія воды грязью затаскивается.

ЯКОВ. Витѣ Басня о Исполинах, воздвигших брань противу Бога¹⁶⁰, всѣм знакомая.

Но она не перстом ли показывает на тѣх Смѣлчакѣх, кой дерзновеннѣе и упрямѣе Духу Божественному сопротивляются, устремляясь с отчаянным упорством к великому, но совсѣм природѣ их не Благоприличному Званію?

Сіе сколько смердит Богомерзостью и нечестіем, столь, напротиву того, благословенное Господем дѣло, будто полная Роза и благовонный Ландыш, сокровенною дышет Красотою.

Сія Красота называлась у Древних:

ΠΡΕΠΟΝ. DECORUM.

Сіестъ благолѣпіе, благоприличность, всю тварь и всякое дѣло осуществляющая, но никоим человѣческим правилам не подлежащая, а единственно от Царствія Божія зависящая. И кто может человѣка наставить к тому, к чему сам Бог преградил ему путь?

Отсюда, думаю, родился у них чудный сей философскій Догмат:

“ΟΤΙ ΜΟΝΟΝ ΑΓΑΘΟΝ ΤΟ ΚΑΛΟΝ”¹⁶¹.

Сіестъ: “Доброта живет в одной Красотѣ”.

Отсюда у них же слѣдующая пословица:

“ΟΜΟΙΟΝ ΠΡΟΣ ΟΜΟΙΟΝ ΑΓΕΙ ΘΕΟΣ”¹⁶².

“Подобнаго до подобнаго ведет Бог”.

Она учит, что не точію Званія, но и высокостепенныя Дружбы избраніе не от нас, а зависит от Вышняго опредѣленія. Наше точію дѣло: узнать себе

и справитися, в кую должность и с кѣм обращеніе имѣть мы родились? И как сродность к Званію, так и склонность к Дружбѣ ни куплею, ни просьбою, ни насиліем не достаётся, но сей есть Дар ДУХА святаго, все по своему благоволѣнію раздѣляющаго; и послѣдующій благому сему Духу человѣкъ каждое Званіе хвалит, но принимается за сродное; всякому доброжелательствует, но дружит с тѣми, к коимъ особое Святаго Духа чувствуетъ привлеканіе.

Сему вѣрному Наставнику столь усердно послѣдовал Сократъ, что и в самыхъ мѣлочахъ Его совѣтовъ придержался. Я вамъ недавно рассказывал, коимъ образомъ сей Муж, вышедъ изъ гостей, вернувшись изъ переулка и пошолъ домой другою улицей, по одному только внутреннему Мнѣнію¹⁶³, ничево не предвидя.

АѲАНАСІЙ. А если бы не воротился, тогда что такое?..

ЯКОВ. То же, что другимъ, не послѣдовавшимъ. Нечаянно на встрѣчу гонимое стадо Свинное всѣхъ ихъ перемарало, какъ видно изъ книги Плутарховой о Ангелѣ Хранителѣ Сократовомъ¹⁶⁴. И нельзя повѣрить, чтобъ сей Муж, находясь въ Бесѣдахъ, не по большей части бесѣдовалъ о семъ премудромъ Наставникѣ и Главѣ щастія.

Отгуду носится и у насъ премудрая сія Пословица:

“Безъ Бога ни до порога,
а съ Богомъ хоть за море”¹⁶⁵.

А когда такихъ Бесѣдниковъ не стало въ Аѳѣнахъ, тогда Источникъ, напаяющій сад общества, и Родникъ Мудрости совсѣмъ сталъ затасканъ и забитъ стадами свинными¹⁶⁶.

Стада сіи были Соборища обезьянъ философскихъ, кои, кромѣ казистой Мѣски (разумѣй, философскую Епанчу и Бороду¹⁶⁷), ничево существа отъ истиннаго Мудрости не имѣли. Сіи растлѣніемъ испортили самое основаніе Аѳѣнскаго Юношества¹⁶⁸. Оно и вздумать не могло, дабы заглянуть внутрь себя, къ Божественному своему Предводителю. Беспутно стремились въ слѣдъ бѣшеннымъ своимъ Замысловъ, будто Олень, котораго крилами бьетъ по Очамъ сидящій на рогахъ его Орёлъ¹⁶⁹, дабы какъ можно пробраться къ знатнѣйшимъ Званіямъ, ни мало не разсуждая, сродны ли имъ тѣ Званія? и будутъ ли Обществу, а во-первыхъ, сами для себя полезными? Только бы достать блистательное, хоть пустое оно, имя или обогатиться.

Судите, колікое множество тамъ было пожаловано Ословъ Мѣлами, а Мѣловъ Лошаками? Тогда-то Богочтеніе превратилось въ ядъ, въ Раздѣры, въ Суевѣріе и Лицевѣріе. Правленіе въ мучительство. Судейство въ хищеніе. Воинство въ грабленіе, а науки въ орудіе Злѣбы.

Симъ образомъ воинствуя противу Минервы, дѣлали себя Защитницу свою враждебною, а Республику погибельною.

АѲАНАСІЙ. Или я ошибся, или ты твою язычничую Дѣву Минерву не незаконно обрѣзал, но такъ, какъ ведетъ Обрядъ Обрѣзанія, дабы непорочно посвятить Еѣ Господѣви Богу нашему.

Она перестаёт быть Идолослужительною, не означая впред тлѣнную плоть и кровь, но слѣжит являющемуся под именем, будто под одѣянiем Ея, тому, о ком написано:

“Вы естѣ храм Бога жива, и
Дух Божiй живет в вас”¹⁷⁰.

Кратко скажу: нынѣ Егiпетская ЁСЫС¹⁷¹ и именем, и Естествомъ есть то же, что Пáвловскiй ИИСУС.

“ВѢМ ЧЕЛОВѢКА...”¹⁷²

Но скажи мнѣ, каковы были Аѳиняне в то время, когда Пáвел к ним пришол? Мудрые ли¹⁷³?

ЯКОВ. Если бы ты перезнал всѣ твои тѣлесныя ўды, минувъ Гóлову, и от самаго рожества твоего, не вѣруя о пребыванiи ея, можно ли почѣсть тебе за Знакока или за изряднаго Анатóмика?

АѲАН[АСiй]. Фу!.. В то время был бы я самой изрядненькой Чучел.

ЯКОВ. Тогда бы ты был родной Пáвловыхъ времѣн Аѳинянин. Скажи мнѣ, кая мудрость быть может в не познавшихъ Естества Бóжiя? Одно тлѣнное Естество в сердцахъ ихъ царствовало. Зѣвали они на Мiрскую Машину¹⁷⁴, но одну только Глинку на ней видѣли. Глинку мѣрали, Глинку считали, Глинку существомъ называли. Так, какъ неискусный Зрительъ взираетъ на Картину, погрузивъ свой тѣлесный взоръ в одну красочную Грязцѹ, но не свой Умъ в невещественный Образъ носящаго Краски Рисунка... Или какъ неграмотный, вперившiй тлѣнное Око в бумагу и в Чернило Букв, но не Рáзумъ в разумѣнiе сокровенныя под Буквами силы. А имъ и на умъ не всходило сiе нетлѣннаго нашего Человѣка чудное слово:

“Плоть ничтоже,
Духъ животворитъ”¹⁷⁵.

У нихъ тое только одно было Истиною, что ощупать можно. Глиняныя Душки – тѣ ихъ Защи́тники. Каждое мнѣнiйцо – то ихъ Божокъ, а каждый Божокъ – то ихъ утѣшенiйцо. Собакою охотою чествовали Дiáну¹⁷⁶, Матемáтикою Юпитера¹⁷⁷, или Дiá, мореплаванiемъ Нептúна¹⁷⁸. Инаго Бога чтили оружейнымъ брязкомъ, иныхъ великолѣпными пирами и уборами, и протчая.

Одно точiю осязаемое было у нихъ натурою, или Физыкою, Физыка Философiею. А все неосязаемое – пустою Фантазiею, безмѣстными враками, чепухою, вздоромъ, суетвѣрiемъ и ничтожностью¹⁷⁹. Кратко сказать, все имѣли и все разумѣли... Кромѣ что, не узнавъ не-физыческаго, не-тлѣннаго Бога, с нимъ потеряли НѢЧТОСЬ, разумѣй –

“Миръ душевный”¹⁸⁰.

А хотя чувствовали, что как-то, что-то, чем-то, тайнымъ коим-то ядомъ жжетъ и мятежитъ сердце ихъ, но оно какъ не осязаемое, такъ и презираемо было дотоль, доколь сiя искра выросла в пожаръ неугасаемый.

Бываетъ же сiе в каждомъ, что хотя весь Мiръ приобрѣсть удастся, однакъ неизглаголаннiми воздыханiями сердце внутрь вопiетъ о томъ, что еще что-то не достаетъ НѢЧТОСЬ и будто странная и не натуральная у больнаго жажда не утоляется.

Так же то здѣлалось и с Аѳинянами.

Они чувствовали, что вся Вселенная мудрость их прославляет, коею, будто богатыми товарами, Род человѣческій снабдѣвали¹⁸¹. Но при всем том принуждены внимать тайному сердечному воплю. Начали догадываться, что доселѣ не все-на-все перезнали и что, конечно, нужны еще какія-то Колеса для Коляски¹⁸².

Сей недостаток своего хвальнаго и прехвальнаго одной только Ёзекиилевских Колес Вѣчности¹⁸³ не понимающаго разума поставленным Монументом признали пред цѣлым Свѣтом.

Кромѣ любезнѣйших своих Богов, кои всю их мудрость, будто ложные Камни столп, почасти составляли, построили Храм тому Богу, котораго сїянїя, как Очи, кровїю играющїя, солнечнаго свѣта понять и снестъ не могли. Храм тот был с сею надписью:

“НЕ ВѢДОМОМУ БОГУ”¹⁸⁴.

Павел наш, между множеством Кумїрниц сей храм примѣтив, ухватился за желанный Повод к благовѣстїю. Начал предисловіе, что Аѳинскаго Шляхет[ст]ва мудрость по всему видна, но что еще нѣчтось к совершенной их Мудрости не достает однак... Как сами в сем Благородною оною надписью признаются. Сего ж то, де, вам Благовѣствую¹⁸⁵. Стал странник сей разгребать Физическій Пепел, находить в нем Божественную Искру и тое Господственное Естество, кое им, кромѣ пепелныя природы, понятно не было; показывать, что Пепелное, или глиняное, естество, в коем сердце их обитало, есть Идол, разумѣй, видимость, и одно ничто, тма и тѣнь, свидѣтельствующая о живой НАТУРѢ, нетлѣнным СЛОВОМ своим вѣки сотворившей¹⁸⁶, и что сїе СЛОВО есть вторый Человѣкъ в перстном тѣлѣ нашем¹⁸⁷, Живот и Спасенїе наше... И сїе-то есть Благовѣстити нетлѣнїе Воскресенїя¹⁸⁸. Но можно ль излѣчить больнаго, почитающаго себе в здоровых? Нѣтъ труднѣе, как вперить истину в глупое, но гордое сердце. Проповѣдь Воскресенїя здѣлала Павла нашего буйством у Аѳинян и игрищем у их мудрецов.

Отсюда-то породились Его рѣчи:

“Мнящеся мудры быти, обѣюродѣша”¹⁸⁹.

“Гдѣ премудр? Гдѣ Книжник?..”¹⁹⁰.

Вот сколь мудрые были Аѳинцы во время Павлово!

ГРИГ[ОРІЙ]. Видно, что они любомудрствовали так, как Медвѣдь пляшет, научен в Ропскѣ¹⁹¹.

АѲАН[АСІЙ]. Конечно, пляшет, по наукѣ своей; и есть пословица: “Медведя, да учат...”¹⁹²

ГРИГ[ОРІЙ]. Учат, но во вѣки ему не умѣть.

АѲАН[АСІЙ]. Почему?

ГРИГ[ОРІЙ]. Потому что сїе дѣло человѣчое, не медвежье.

АѲАН[АСІЙ]. Однако же он пляшет.

ГРИГ[ОРІЙ]. И волк в Баснях играет на Флѣвтѣ козліонку¹⁹³.

АѲАН[АСІЙ]. А длячего не играть, если научился?

ГРИГ[ОРІЙ]. Какой сей Капелмейстр¹⁹⁴, такой твой Танцмейстр¹⁹⁵.

АӨАН[АСІЙ]. Иное дѣло Басня, а медвѣдь пляшет дѣйствительно.

ГРИГ[ОРІЙ]. Если ты так дѣйствительно кушаеш, как он пляшет, чуть ли и сам заохотишься танцовать.

АӨАН[АСІЙ]. Как же не дѣйствительное то, что дѣло?

ГРИГ[ОРІЙ]. Без вкуса пища, без очей взор, без кормила корабль, без толку рѣчь, без природы дѣло, без Бога жизнь есть то же, что без размѣра строить, без Закроя шить, без Рисунка писать, а без Тѣкта плясать... Спроси ж теперь, как не дѣйствительное то, что дѣло?

АӨАН[АСІЙ]. Длячего ж забавно, когда он танчит?

ГРИГ[ОРІЙ]. Дятово, что смѣшно, а смѣшно затѣм, что не сродно и не прилично. Итак, нѣтъ безтолковѣе и вреднѣе, как медвежая твоя пословица. Будь Волк поваром, Медвѣдь мясником, а Лошак под сѣдоком. Сіе дѣло честное. Если ж Волк свириет в свирѣлку, Медвѣдь пляшет¹⁹⁶, а Лошак носит Поноску, нелзя не смѣяться. Всякая безвредная неприличность смѣшит. А когда уже стал Волк Пастухом¹⁹⁷, Медвѣдь Монахом, а Лошак Совѣтником, сіе не шутка, но бѣда. О когда б мы проникнули! Коль сіе Обществу вредно?

Но кто может пектися о других ползѣ, презрѣвъ собственную? И если для себе зол, кому добр будет? Самим себѣ суть Убійцы борющіеся с Природою. Коликое мученіе – трудиться в несродном дѣлѣ? Самое пиршество без охоты тяжелое.

Напротив того, в природном не точію труд сладок, но и сама смерть пріятна.

И сія-то есть вина тому, что во всяком Званіи находятся щасливые и нещасливые, спокойные и безпокойные, куражные и унылые.

Запри несроднаго в Уединеніе. Оно ему смерть, а с природою Рай. “Уединеніе для мене Рай, – вопіет Блаженный Їероним¹⁹⁸, – а Город темница”¹⁹⁹. “О Уединеніе! – кричит другой, ему подобен, – умерщвленіе порокам! Оживленіе Добродѣтелям!..”

Для таковых сердец самая внутренняя Пустыня тѣм многлюднѣе, чем уединеннѣе, а дѣланѣе тѣм, чем празднѣе. Будьто виноградная Ягода тѣм в сладкой своей Силѣ богатѣет, чем варит и сокращает ее Солнце в Полудни.

АӨАН[АСІЙ]. Зачем же люди сунутся в Званія без природы?

ГРИГ[ОРІЙ]. Самих их спроси.

АӨАН[АСІЙ]. Конечно, охота влечет их.

ГРИГ[ОРІЙ]. Конечно, тѣ не виноваты, коих принуждают к сему.

АӨАН[АСІЙ]. А если охота, откуда ж им мучиться? С охотою все пріятно. А гдѣ охота, там и Природа. Охота, по твоей же сказкѣ, есть родная дочь Природы. Как же?..

ГРИГ[ОРІЙ]. О крючкотворная тварь! Как прехитрый Змій, вьшся, развиваешся в разные Свертки.

АӨАН[АСІЙ]. Пожалуй, не сердись!

“Яко лестцы и истинны”²⁰⁰.

ГРИГ[ОРІЙ]. Хорошо: выслушай же прежде Басеньку.

БАСНЯ
О КОТАХ.

Кот из Пчельника, по давней Знаемости, пришел в Деревню, к своему Товарищу, и принят великолѣпно. Удивлялся во время Ужина изобилію.

– БОГ мнѣ дал Должность, – сказал хазяин. – Она приносит на дом мой в сутки по двадцати туш самых добрых мышей. Смѣю сказать, что я в деревнѣ великим Катѳном²⁰¹.

– Дятого-то я пришел повидаться с вами, – говорил Гость, – и освѣдомиться о щастіи вашем, притом и ловлею позабавиться. Слышно, что у вас хорошія появились Крысы.

Послѣ ужина легли спать. Хазяин во снѣ стал кричать и разбудил гостя.

– Конечно, вам страшное нѣчто во снѣ явилось.

– Ох Братец! Казалось, будто я утоп в самой безднѣ.

– А я ловлею веселился. Казалось, будто поймал самую чистую Сибірскую Крысу.

Гость опять уснул, выспался и проснулся. Услышал воздыхающаго хазяина.

– Господин Катон! Уже ль вы выспались?

– Нѣтъ! Я послѣ соннаго страшилища не спал.

– Ба! А ддячего?

– Такая моя Натура, что, раз проснувшись, уснуть больше не могу.

– Что за причина?

– Тут есть тайна... Ах, Друг мой! не знаешь, что я обовязался быть рыболовом для всѣх котов в сем селеніи. Ужасно мене беспокоит, когда вспомню лотку, мрежу, воду...

– Зачем же ты взялся за Рыболовство?

– Как же, Братец? Без пропитанія в свѣтѣ не проживеш. Сверх того, и сам я к рыбѣ великій Охотник.

Гость, пошатав головою, сказал:

– О Государь! не знаю, в коей силѣ понимаешь имя сіе: БОГ. Но если бы ты придержался твоей Природы, которую безвинно обвиняешь, был бы гаразда одною в сутки тушею довольнѣе. Прощай с твоим Щастіем! Моя нищета лучше.

И возвратился в свой лѣсок.

Отсюду родилась притча сія:

Catus amat piscem, simul odit flumen aquarum.

“Кот охотник к Рыбѣ,

Да воды боится”²⁰².

Сіе нещастіе постигает всѣх охотников не к Званію, но к доходам.

Не нещасное ли разсужденіе? Любить от хазяина платеж, а виноград копать не быть охотником. Конечно, тот не охотник, кто не природный. Природному Охотнику больше веселія приносит самая ловля и труд,

нежели поставленный на стол жареный Заец. На искусной Живописи Картину смотрѣть всякому мило, но к Пиктурѣ один тот охотник, кто любит день и ночь погружать Мысли своя в Мысли Ея, примѣчая пропорцію²⁰³, написывая и подражая натурѣ.

Никто не пожнет твердой славы от коего-либо Художества, если около онаго трудиться не почтет за сладчайшее, самую славу превосходящее увеселеніе. А тот уже самый вѣрный друг Званію своему, если и самая доходов убыль, нищета, хула, гоненіе любви его угасить не может. Но без Природы труд сладок быть никак не может.

Многіе, презрѣвъ Природу, избирают для себе Ремесло самое модное и прибыльное, но вовся обманываются. Прибыль не есть увеселеніе, но исполненіе нужности тѣлесныя, а если увеселеніе, то не внутреннее. Родное же увеселеніе Сердечное обитает в дѣланіи сродном. Тѣм оно слаже, чем сроднѣе. Если бы Блаженство в изобиліи жило, то мало ли изобильных? Но равнодушных и куражных скудно.

Изобиліем снабждается одно точію тѣло, а Душу веселит сродное дѣланіе. Сія-то есть Зала сладчайшаго ея Пиршества. Тут-то она, будто хитрая Машина, в полном своем ходу обращаясь, радуется и, находясь при одном ржаном хлѣбѣ и водѣ, Царским Чертогам не завидит.

КАРИНА

Изображеннаго Бѣса,
называемаго
Грусть, тоска, скука...

Если же отнять от нея сродное дѣйствіе, тогда-то ей смертная мука. Грустит и мятется, будто пчела, заперта в горнищѣ, а Солнечный свѣтлѣйшій Луч, окошка пронзающій, зовет ее на цвѣтоносные Луга.

Сія мука лишает душу здравія, разумѣй, Мира, отнимает кураж и приводит в разслабленіе. Тогда она ничем не довольна. Мерзит и состояніем, и селеніем, гдѣ находится. Гнусны кажутся Сосѣды, не вкусны Забавы, постылые разговоры, не пріятны горничныя стѣны, не милы всѣ домашніе; ночь скучна, а День досадный; Лѣтом Зиму, а Зимой хвалит Лѣто; нравятся прошедшіе, Авраамскіе вѣка²⁰⁴, или Сатѹрновы²⁰⁵; хотѣлося бы возвратиться из старости в младость, из младости в отрочество, из отрочества в мужество. Хулит народ свой и своя стороны обычаи. Порочит Натуру, ропщет на Бога и сама на себе гнѣвается. Тое одно сладкое, что невозможное; вожделѣнное, что минувшее; завидное, что отдаленное. Там только хорошо, гдѣ ея, и тогда, когда ея нѣтъ. Больному всякая пища горка²⁰⁶, услуга противна, а постѣль жестка. Жить не может и умерѣть не хочет²⁰⁷.

Млось у Врачей есть предводительницею всѣм тѣлесным болѣзням и возмущеніям.

А душевное неудовольствіе дверь есть всѣм сердечным страстям и внутренним обуреваніям.

Не виден воздух, пѣнящій море, не видна и скука, волнующая душу. Не видна – и мучит. Мучит – и не видна.

Она есть дух мучительный, мысль не чистая, буря лютая.

Ламлет все и возмущает. Лѣтает и садится на позлащенных Крышах.

Проницает сквозь свѣтлые Чертоги.

Присидит Престолам Сильных.

Нападает на Воинскіе Стѣны.

Достает в Кораблях. Находит в Канарских Островах. Внѣдряется в Глубокую Пустыню. Гнѣздится в Душевной Точкѣ...

Вить тоска вездѣ лѣтает,

На Землѣ и на водѣ.

Сей дух молній всѣх быстрее,

Может нас сыскать вездѣ²⁰⁸.

Един Вышній Отец бурю сію в тишину обратить, управить к Гавани, а душу сродным дѣланіем, будто броздами и уздою буйную скотину, удержать может.

АѲАН[АСІЙ]. О Брате! Странное влагаеш во Уши мои...²⁰⁹ А народ скуку ни во что ставит и к прогнанію сего непріятеля за чрез-чур довольное оружіе почитает: деньгу, вино, сады, музыку, шутки, карты, поездки...

ГРИГ[ОРІЙ]. О друг мой! Не ничто есть то, что возрастает в великое. Не почитай малым тое, что ведет за собою не мѣлкое.

Малая в Кораблѣ скважина впускает внутрь страшную стечь. Не думай, что невидное и безсильное есть то же. А народ, одно то за существо почитая, что в кулак схватить может, там боится, гдѣ нѣтъ страха, и напротив того.

Вѣксель не бумагою и чернилами страшен, но утаенною там обовязательностью. Бомба не чугуном опасна, но порохом, или утаенным в порохѣ огнем.

Все невидное сильнае есть своего виднаго, и от невиднаго зависит видное.

Скука у древних Христіанских Писателей названа бѣсом Унынія²¹⁰. Чего сія ожившая искра не дѣлает? Все в треск и мятеж обращает. Вводит в душу все не чистых духов, Ехиднино²¹¹ порожденіе.

Гризущая мысль – не червь ли не усыпающій? и не Ехидна ли есть? Палящая печаль, или Зависть, – не лютый ли дух есть? и не лютая ли мысль? А мысль злая – не тайный ли и лютый есть язык? о коем Сын Сирахов:

“Зубы его Зубы Львовы,

убивающіи душу”²¹².

Сіе столь тяжело, что лучше душа изволяет несродное и вредное брѣдить, нежели быть от природнаго дѣла упражненною.

Отсюду всѣх безобразных дѣл страшилища и саморучныя себе убійства.

А когда Апостол Ёков сказует, что маленькая частица – язык, но, будто Кормило Кораблем, цѣлым владѣет тѣлом, – так не мысль ли движет и

правит тѣлом²¹³? Мѣлая язычная частица есть одна видная тѣнь и будто шумящій воздухом часобойный Колокольчик, а самая Пружина и Существо есть Мысль.

Мысль есть невидная Глава Языка, сѣмя дѣлу, корень тѣлу. Мысль есть язык немолчный, неослабная пружина, подвижность непрерывная²¹⁴, движущая и носящая на себѣ, будто обетшающую ризу, тѣнную тѣлесную грязь, прильнувшую к своей Мысли и исчезающую, как тѣнь при Яблонѣ.

Видиш ли, друг мой Аѳанасій? что невидное сильнае есть своего виднаго, и от невиднаго зависит видное.

К сему Хору прищалкивает Ёремїа, называя человѣком не тѣлесный вид, но Сердце, яко неисчерпаемое сокровище мысленных таин:

“Глубоко сердце Человѣку...

И Человѣкъ есть...” Гл[ава] 17²¹⁵.

Если сердечное Око и сѣмя злое²¹⁶, тогда все тѣло злое и всякое дѣло приносит плоды горести. Горестному источнику – грустные поточки.

АѳАН[АСІЙ]. Ты заврался, дружище... Я слышал и увѣрен, что Ёремїино слово касается до Библии. В ней тѣнь Образов подобна тѣлу, а сокровенное в Образах Божіе вѣдѣніе подобное утаенным в тѣлѣ сердечным Мыслям. Яснѣ пересказать слово его так.

Библиа есть будто один Человѣкъ, или Адам. Глинку и тѣло его всякъ видит, а сердце закрыто, и дух жизни в нем не виден²¹⁷. Сіе то же есть, что у Павла:

“Кто разумѣ Ум Господень?”²¹⁸

ГРИГ[ОРІЙ]. Узнай же прежде самаго себе. Тогда познаѣш и Адама с Евою. Развѣ нельзя мнѣ Библейнаго слова рѣчь приточить к Человѣку, когда вся Библиа уподобляется Человѣку? Дятого-то, сирѣчь, сдѣлал Пророкъ Человѣка Образом двоестественныя Библии, что одно в нем есть видное, второе не видное. Так, как сердце Морское или тончайшая вода в Облакѣ, из Моря исходящем.

АѳАН[АСІЙ]. По крайней мѣрѣ ты, Братец, не туда заѣхал.

“Ѣхал в Казань,

да заѣхал на Рязань”²¹⁹.

Теченіе нашей рѣчи было о природных упражненіях, о веселіи и Мирѣ. А теперь дѣло дошло до сокровищ Мысленных. Потом докотится до сокровищ снѣжных, что в Ёвѣ...²²⁰

ГРИГ[ОРІЙ]. Пожалуй, не печалься! Не очень в сторону заѣхали. Веселіе и радость не далече от сердца. А сердце всегда при своих Мыслях, как источник при своем токѣ.

АѳАН[АСІЙ]. Ну! добро, быть так. Скажи же мнѣ: длячего иной сроднѣ к нижшей Должности и к подлѣйшему Ремеслу?

ГРИГ[ОРІЙ]. А ты мнѣ скажи: длячего иному пища простая здоровѣе?

АѳАН[АСІЙ]. Конечно, дятого, что сроднѣ.

ГРИГ[ОРІЙ]. Так и сроднѣ иной к подлѣйшему Ремеслу дятого, что дя его оно полезнѣе.

АѦАН[АСІЙ]. Длячегѡ же, скажи мнѣ, и почему полезнѣе?

Григ[ОРІЙ]. Потому что куражнѣе, забавнѣе и веселѣе.

АѦАН[АСІЙ]. Так ты только мнѣ скажи: почему веселѣе?

Григ[ОРІЙ]. Потому что с Богом. Без Бога ничто не веселит. О чудный ты вопросник!.. Вить когда сродно, тогда и с Богом. Чево ж тебѣ далѣе спрашивать? Довольно точію спросить:

Сродно ли? сирѣчь:

Хощет ли БОГ?

Воля Божія есть то Верх и Закон Законов. Не ходи далѣе... А ты спрашиваеш:

Почему сродно? сирѣчь:

Почему так БОГ хочет?

А если должен он тебѣ дать отчет в дѣлах своих, спроси Его и требуй в отвѣт: почему он Землю и воду здѣлал преклонными долой? А воздух и огонь стремительными выпрь? Длячегѡ огонь все снѣдает? кромѣ Ввссѡна, или каменнаго Льна²²¹, обратить в пепел не родился? Почему малая рыба, названа у Римлян RĚMORA²²², имѣет сродность удержать стремленіе Корабля, прильнувши к его брюху? Почему природа Делфінова любит горячо человѣка²²³, но Зміина ненавидит? а Львиная трепещет поющаго Пѣтуха²²⁴?..

Природа и сродность значит врожденное Божіе Благоволеніе и Тайный Его ЗАКОН, всю тварь управляющій. Знать-то, что есть подобіе в Душѣ и в том дѣлѣ, к которому она стремится, каковое равенство между Другом и Другом²²⁵, а сходство между пищею и желудком.

“Подобное течет к подобному”²²⁶.

Царствіе Божіе и Правда Его внутрь тварей есть²²⁷. Никого он не обижает, вливая Закон сродностей. Один к одному, другій к другому, сотый к сотому, хотя к подлому Званію, или Ремеслу, но не к безчестному, а для его забавному и полезному, если устремляется с Богом, щаслив.

Что тогда бы было, когда бы БОГ Блаженство наше заключил в одном коем-либо Званіи?

Тогда бы щастіе ограниченно было тѣснотою одной стороны и одного только времени.

Тогда мог ли бы БОГ в одной сторонѣ и в одном времени помѣстить весь род человѣчій, когда каждому щастіе нужно²²⁸?

Возможно ль, чтоб в одном родѣ пѣщи или в двоих заключилося Здравіе?

Все-мірная Божія Економіа²²⁹ безчисленную тварь и дыханіе троих точію жребіев пищею пропитать может ли?

Все то одно: не можно и бесполезно.

Если бы было полезно, было бы и можно.

А не могли бесполезнаго здѣлать – сія есть неизреченная сила его и Власть.

Сколь же теперь премудро дѣлается?

Что одной твари бывает Ядом и смертію, тое ж для другой Ядью и Здравіем.

Сколько родов Твари, столько родов Пйщи, и всякое дыханіе имѣет внутренней пѣзвъ к сродной себѣ.

Когда ж Отец наш небесный столько радит о тѣлѣ, тогда о Душѣ много больше.

ПРИМѢТЫ НѢКѢИХ СРОДНОСТЕЙ.

АѢАН[АСІЙ]. Трудно узнать свою Природу, а чужую познать и того труднѣе. Узнаеш, да поздно. Черепаха ошибку почувствовала, как нѣчала летѣть²³⁰.

ГРИГ[ОРІЙ]. Не поминай мнѣ трудности в нужном дѣлѣ. Нелзя никак, чтоб Натура нужное здѣлала трудным²³¹. Не нужно, сирѣчь не полѣзно, а тѣм-то и трудно летѣть черепѣхѣ, но не Сѣколу. Трудно, де, узнать... Да гдѣ ж тот, кто охѣтник узнать? Сложившему Крйла трудно летѣть и самому Орлу.

Знаеш ли, что Землемѣры узнавают высоту превысокаго Фарійскаго Тѣрема²³² из одной его тѣни?

Всякая тайна имѣет свою обличительную тѣнь. Трудно распознать между Дружеским и Ласкѣтельским сердцем, но наружная тѣнь, будто изъяснительное Штеклѣ, и самые сердѣчные Закоулки ставит в видѣ Острым Блѣстителям.

Смотри: когда Мальчик, здѣлав для игрушки волѣвый Ярѣм, налагѣет оной щенкам или кѣтикам, – не сйя ли есть тѣнь Хлѣбопѣшескйя в нем Души? И не Пѣзвъ ли к Земледѣланію?..

Если припойсует саблѣ, – не аппетит ли к воинствованію?..

Когда трилѣтній Отрок самовѣольною наслышкою перенимает Божествѣнные Пѣсни, любит заглядѣть в свящѣнные Книги, перекидѣть лйсты, смотрѣть то на Таинственных Образов Картинки, то на Бѣквы, не сйе ли обличает тайную Йскру Природы, родившйя и зовущйя его в упражнѣніе Богослѣвское? Невидимая Его сйла в нас и Божество, безпритворными сими твореніями разумѣваема, ясно изображается²³³.

Зачем же Блаженство ограничивать в одном Житія рѣдѣ или в двоих?

БОГ вездѣ есть, и щастіе во всяком состояніи, если с Богом в оное входим.

Нужно только узнать себе: куда кто рожден?

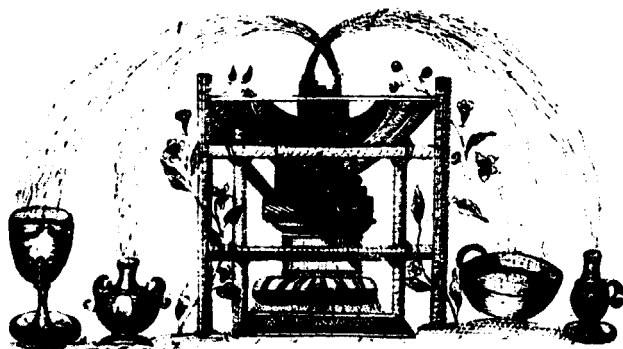
Лучше быть натуральным Котом, нежелѣ с Ослиною природою Львом.

Ганѣться в Званіи за доходѣми есть нелѣжный Знак несрѣдности. Не лишйшйся доходѣв, если будет в тебѣ Царствіе Божіе в силѣ своей²³⁴.

Не чудо ли, что один в изобиліи скуден, а другой в скудости доволен? Видно, что Природа больше прилагает Хитрости, вылѣпливая Фигуру Мурашкину, нежели Слѣнову, и дивнѣйшй Царствйя Божйя Промысл можно видѣть в пчѣльных Рѣях, нежели в Овѣчьих и волѣвых стадах.

БОГ богатому подобен Фонтáну, наполняющему различные сосуды по их вмѣстности. Над Фонтáном надпись сѣя:

“НЕ РАВНОЕ ВСѢМ РАВЕНСТВО”.

Льются из разных трубок разные Токи в разные Сосуды, вкруг Фонтáна стоящіе. Мѣншій сосуд мѣнѣ имѣет. Но в том равен есть большему, что равно есть полный²³⁵. И что глупѣ, как равен равенство, которое Глупцы в Мір ввести всею покушаются²³⁶?

Куда глупое все то, что противно Блаженной Натѣрѣ?.. Боймся голода, не помня, что гаразда множайшіе умирают из пресыщенія.

Глупая грусть сама не знает, чего желает.

Самое пресыщеніе не от скуки ли? Лучше умрѣть, нежели всю жизнь тосковать в несродностях. Несродность всякія Праздности есть тяжелѣ. И легоче не ползать, нежели лѣтать для Черепáхи. Не ползая, лишáется точію сродныя Забáвы, а лѣтáя, стенает сверх того под несродным Бременем.

ЯКОВ. Слушай, Аѳанасій! Слыхал ли ты Басню о дворовом Псу и Ослѣ, что?..

АѲАН[АСІЙ]. Да! Довольно мы третоводни смѣялись, как он, завидуя собáчьим Ласкавостям, спятылся копытами на Брюхо Хазяину²³⁷. Как Черепáхѣ не бывать Орлом, так Ослу – придворным человѣком.

ЕРМОЛ[АЙ]. А скажи: которую награду получил Осел, встрѣтившій Хазяина придворною ласкавостью?

АѲАН[АСІЙ]. Тую, что служитель, снявшій с Королевскаго платья в присутствіи Блоху²³⁸.

ЛОНГИН. Таковых всѣх точный есть Герб – Обезьяна. Дивно, что они ее не вырѣжут на своих печатях. На печати Августа Кесаря была сила: «FESTINA LENTE»²³⁹.

“Поспѣшай с совѣтом”.

А на их печать пристало слово:

“Дерзай, хоть не к стати”²⁴⁰.

Общій наш друг – вы знаете, кто мнѣ в умѣ²⁴¹, – описал Басню о козліонкѣ и свиряющем волкѣ, приточив к ней слѣдующее наставленіе:

TU NIHIL INVITÂ DICES, FACIESVE MINERVÂ.

Сирѣчь:

“Не говори и не дѣлай ничего без Благоволенія
МИНЕРВЫ”.

Довелось у его спросить: что значит древняя Пословица: “Без Благоволенія Минервы”?

Отвѣчал: “Не пялся к тому, что не дано от Природы. Без Бога, знаешь, нельзя и до порога²⁴². Если не рожден, не суйся в Книгочество. Ах! многие чрез то в вѣчну пали Муку.

Не многих Мати породила к Школѣ.

Хочешь ли блажен быть? Будь доволен долею твоей Природы.

Самая его аффабулация²⁴³, вот она!

Tu nihil invitâ dices, faciesve Minervâ.

Quae Natura negat, scilicet illa fuge.

Si non es natus Musis, fuge discere Musas.

Heu! multos perdit fistula docta viros.

Paucos justa parens Musis Natura creavit.

Essene vis felix? Sorte quiesce tua²⁴⁴.

Изрядно Великая Россія говорит:

“За Богом пойдешь,

Доброй путь найдешь”²⁴⁵.

Видно, что усердно послѣдовать Богу есть сладчайшій источник Мира, щастія и Мудрости.

Да знает же всяк свою Природу и да искушает:

“Что есть Благоугодно Богу?”²⁴⁶

Общество есть то же, что Машина. В ней замѣшательство бывает тогда, когда ея части отступают от того, к чему оныя своим Хитрецом здѣланны.

СРОДНОСТЬ

К ХЛѢБОПАШЕСТВУ.

Слушай, Аѳанасій! Скажи ж теперь: кой ты Звѣрок? Что за птичка? И чем рожден?.. Мнѣ кажется, ты рожден к Земледѣлству.

АѳАН[АСІЙ]. Правда, что я сады, поля, лѣса люблю по природѣ, но Отец мой есть точный Земледѣл.

ЛОНГИН. Слава Богу! Ты к сему родился затѣм, что иные к иному; а они рождены к другому потому, что ты к сему. Божіе сіе Царствіе есть. Не спорь же. Прибирайся пахать Землю, заготовлять пищу для Людей и скотов, водить стада или пчѣлы, или что твой в тебѣ Господь поведит. Не бойся. Самый в дѣланіи твоем труд будет для тебе сладчайшій, нежели благовонный воздух, чистые вод потоки, птиц пѣніе, нежели и самые трудов твоих плоды. Сего ожидает от тебе Отечество твое.

Если ж не повинешся Господеви, знай, что Грусть загризет Душу твою средѣ позлащенных Палат и заплачеш, вспомнив поля зеленые. Рано скажеш:

“Когда тот день пройдет?..”

а в вечерь скажеш:

“Когда тот рассвѣт будет?”

Или скажу тебе Мойсейскими словами.

“Будет Живот твой висящ пред очима твоима, и убоишися в дни и в нощи, и не будеши вѣры яти Житію твоему. Заутра речеши: ‘Како будет вечерь?..’ и в вечерь речеши: ‘Како будет утро?..’ От страха сердца твоего, имже убоишися, и от видѣній очес твоих, имиже узриши”²⁴⁷.

Сіе-то есть: жить в тѣлесном изобиліи, а лишиться Душевнаго утѣшенія. Имѣть Господа своего, висяща над очима твоима. И не покрывающаго, будто Гнѣздо и Птенцы своя²⁴⁸, но бѣющаго по сердечным Зѣницам, как Орел Оленя, сидящій на рогах его.

АѦАН[АСІЙ]. Уже вы другой раз вспоминаете Орла с вашим Оленем.

ЛОНГ[ИН]. Довелось читать, что Орел Оленя на пищу убить намѣревая, прежде качается по пѣску, чтоб зассорить Крыла. Потом взлѣтует на Оленя и, сидя на рогах, бьет Крылами по Очам, поколь то ударами, то пѣском обезьочит. А слѣпой Олень быстрѣ стрѣлы по Холмах стремится и, взбѣг на стремнины, падает в бездну и разбивается²⁴⁹.

“Блаженны слышащ[іи] Слово Божіе и хранящіи Ё”²⁵⁰.

Друг мой, АѦанасій!..

СРОДНОСТЬ К ВОИНСТВУ.

...Может быть, ты Воином родился?

АѦАН[АСІЙ]. Не хочу... Я не воин. Я Законник. Гражданскіе Законы знать – то мое дѣло.

ЯКОВ. Дай Бог вам знать Законы! да и вкус чувствовать. Тать крадет, однак знает Закон:

“НЕ УКРАДИ”²⁵¹.

ЕРМОЛАЙ. Что до мене надлежит, куда мнѣ мил всяк человек в сродности своей! Не могу довольно насладиться позором, когда он дѣйствует, и его дѣйствіе, как Смѣрна, издает благовоніе. И воином кто рожден? Дерзай! Вооружайся!.. С природою скоро научишься. Защищай Земледѣлство и Купечество от внутренних грабителей и внѣшних непріятелей. Тут твое Щастіе и Увеселеніе. Береги Званіе, как Око²⁵². Что слаже природному Воину, как воинское дѣло? Закалать обиду, защищать страждующую и безоружную Невинность, заступать Общества основаніе, ПРАВДУ, – сей есть Его пресладкій Завтрак, Обѣд и Ужин. Не бойся! С Богом легко тебѣ будет несть Голод, Жажду, Холод, Жар, Безсонницу,

кровакаплющія раны и самый страх смертный, и гаразда легоче, нежели без Его противное сему: да уразумѣеш, сколь сильная Природа. Сіе воинское Горе с Богом тебѣ будет во сто раз пріятнѣе Ранков и доходов твоих. Ранк носить может всяк, но дѣло дѣйствительно дѣлает один тот, кто природный. Дѣло и без Ранга дѣлом, но Ранг без дѣла ничто, а дѣло без Бога.

Если ж, Званіе Божіе презрѣв, пойдеш в слѣд своих прихотей и посторонных Совѣтников, не забудь проститься на вѣк со всѣм утѣшеніем, хотя бы ты схоронился в Рогъ изобилія²⁵³, и, боясь умереть по тѣлу, станеш всеминутно терпѣть Душевную смерть.

Отнять от Души сродное дѣланіе значит ее лишить живности своей. Сія смерть есть люта²⁵⁴. Знаю, что щадиш тѣло. Но убиваеш Душу. Сія замѣна есть худа.

Не понимаю: к чему имѣть меч? Если не тое съчъ, на что Он выкован. И не разумѣю²⁵⁵: к чему носить тѣло? Если щадѣть, на то терять, к чему кто им одѣт.

Повѣрь, что самая Маѳусáлова Жизнь²⁵⁶ вся пропала и самый есть Ад, если не истощенна на то, к чему тебѣ Господь твой дал оную. Коль сладкая Здравія и лѣт трата в Главноприродном дѣлѣ! Тогда-то жизнь наша бывает жертвою Благоуханія Господеви²⁵⁷.

Опера, Книга, Пѣсня и Жизнь не от долготы, но от Благолѣпія и Доброты Цѣну свою получает²⁵⁸. Цѣна всему и Благолѣпіе – Бог.

“Красота в Десницѣ твоей...”²⁵⁹

С Богом краткая жизнь исполняет долгія лѣта, а дѣло с ним есть само себѣ верховна награда.

АѦАН[АСІЙ]. Но что значит то, что говорят Студѣнты?

ARS PERFICIT NATURAM²⁶⁰?

ГРИГ[ОРІЙ]. Правда, что наука приводит в совершенство сродность. Но если не дана сродность, тогда наука что может совершить?

Наука есть Прáктика и Привычка, и есть дочь Натуры. Птица может научиться лѣтать – не Черепаха.

Куда мы хитры находить вылазку, гдѣ не надобно! Удивительно, что всякая тварь послѣдует Создателю Предводительству. Один чрез непослушаніе человекъ Глупомудрою²⁶¹ дѣлается Мартышкою, засмотрѣвся на слѣпую Моду, не на Мановеніе прозорливыхъ Природы.

Кто зовет в лѣса и сады род Соловьев и Дроздов? на поля Жáворонков? а Жаб в воды и болота? Кто ведет рѣчные потоки к Морю? Кто влечет к Магниту сталь? Кто устремляет дрожащій пламень выпрь? Сей есть БОГ наш, всѣми царствующій и всѣм все домостроящій.

Все то сносное, что природное, и Симпатіа (Συμπάθεια) значит природную сносность, касающуюся к Дружбѣ, к Пищѣ, и паче всего к избранію Званія.

Если кто щасливо живет в изобиліи, не потому щаслив, что в изобиліи, но что в изобиліи с Богом. А без сего гораздо его щасливѣе природный нищій. Не всѣ рожденны к изобилію.

Если Матемáтик, Мѣдик или Архите́ктор щаслив, конечно, щастіе тое зависит от Природы, родившія его к тому. А без Ея он – бѣдная и смѣшная тварь.

С Богом святым низкое возводится.

А без Его низводится и высокое²⁶².

Щастіе наше внутрь нас...²⁶³ Пускай никто не ожидает щастія ни от высоких наук, ни от почтенных Должностей, ни от изобилія... Нѣтъ его нигдѣ. Оно зависит от сердца, сердце от Мира, Мир от Званія, Званіе от БОГА.

Тут Конец: не ходи далѣе.

Сей есть Источник всякія Утѣхи, и Царствію ЕГО не будет конца²⁶⁴.

СРОДНОСТЬ

к БОГОСЛОВІИ.

Да умножит же Господь царствія своего Благовѣстники²⁶⁵! Да возобновит время, написанное у Исаіи!

“Иже до конца не премолкнут,

Поминающе Господа”²⁶⁶.

Да востру́бят и возопію́т тѣ, о коих Сам милостиво изво́лит спрашивать:

“Кіи суть, иже яко О́блацы летят?

И яко Го́лубы со птенцы ко мнѣ?”²⁶⁷

Да возсіяет всевожде́лѣннѣйшій Де́нь оный!

“Свѣтися! свѣтися! Іерусалиме!..

Се тма покрывает землю! и

Мрак на Языцы.

На тебѣ же явится Господь...”²⁶⁸

Сии Проповѣдники, как из червячко́в Пчѣлы, рождаются из Студѣнтов.

Студѣнт ли ты рожден? Смотри ж, так ли оно? Ты, может стать, червячо́к, но подло́жный. Из сих рождаются Трутни.

Они в Нача́лѣ с великим Шу́мом веду́т свой Хор, но наконецъ быва́ют посты́дны и изгна́ны из Дома Бо́жія.

Нѣсколько ты, может быть, к сему родился, но главное твое рожденіе для ина́го дѣла.

И как быть можешь Проповѣдником, находясь сам Царствію Божію Протівником?

Внемли ж себѣ²⁶⁹. Испытай опа́сно. Осмотри́сь испра́вно... А если оно́ то́чно так, и не тщесла́віе, ни Прибыль, но сам Господь тебе зоветъ врожденною к самому дѣлу любви́ю, ступай в слѣд Его и прибирайся к Зва́нію.

Оста́вь всѣ дѣла. Для того ты к сему рожденъ, что другіе к другому.

Бѣгай Молвы. Объѣмли Уединѣніе. Люби Нищету. Цѣлуй Цѣломудріе. Дружись терпѣніем. Учись священнымъ языкам²⁷⁰. Научись хоть одному твердо и будь в числѣ научныхъ для Царствія Божія Кни́жников, о коихъ Христос:

“Всякъ Кни́жник, научившійся Царствію Б[ожію]...”²⁷¹

Вот для чего сїи Книжники учатся языкам! Не бойся! Гóлод, хóлод, Ненáвисть, Гонénіе, Клеветá, ругánіе и всякїй труд не только снóсен, но и слáдостен, если ты к сему рожден. Господь твой – сила твоя²⁷². Сіе все здѣлает тебе острѣе и крилатѣе. Устремленіе Прирóды, бѹдьто Ключевой Потóк или Плáмень, быстрѣ рвѣтся чрез препятствїя.

Привитайся с древними языческими Философами²⁷³. Побесѣдуй с Отцами Вселенскими²⁷⁴.

Наконец, пойдеш в Землю Израилскую²⁷⁵, в самый Виолеѣм, в дом хлѣба²⁷⁶ и вина, в священнѣйшїй Храм Библіи, поя с Давидом:

“Возвеселихся о рекших мнѣ...”²⁷⁷

Коль опасно входить в сей ЧЕРТОГ!

Имѣй одѣяніе²⁷⁸.

Омой руки и нóги.

Потом садись за Безсмертный Стол сей. Но берегись! Не тѣснися в солóнку с Господином²⁷⁹. Помни, что не твоя плотская, но Господня есть Трапѣза.

Сохрани тебе БОГ! Умреш, если будеш ѣсть кровь.

Ѣжь кровь и плоть Господню, а не твою.

“Да благо тебѣ будет, и угодно будет,
пред Господем Богом твоим”²⁸⁰.

Принимай, но от Господа. Кушай, но для Господа. Насыщайся, но пред Господем.

Коль многіе жерут! Но пред собою, не пред Господем. Не дай тебѣ БОГ вкусить от древа смерти!

“Разумѣй, яже глаголю...”²⁸¹

Премудрость Божїя, безспорно, что на нáших ўлицах и средѣ наших Стезь, бѹдьто Лѣствица утвержденна на землѣ²⁸² стоит, но на высóких Краях и на острѣйших Остнах и на Горных Горáх почивáет. “Исхóды Ея, Исхóды суть живота. И кто възйдет? Един Господь уготовляет Хотѣніе”²⁸³.

Коль о Мнóгих причáстниках можно сказать с Ѣремїею!

“Близь еси ты, Господи, устѣн их,
Далѣче же от Сердѣц их”²⁸⁴.

Печись прежде всего уразумѣть: что значйт Вѣра? Нѣт нужнѣ Ея. Но знай, что нигдѣ Её не найдеш, если не вы́роеш Ёскры Ея прежде внутрь себе. Узрѣв Её, вѣдай, что нáчал ты соединя́ться с тѣм:

“Господи, Очи твои зрят на Вѣру”²⁸⁵.

И если не больше óныя в тебѣ будет, как Зѣрно Горчичное, тогда щасливо внїйдеш в седмистóлпный Дом Премудрости Божїя и наслади́шься на Гóрнем мѣстѣ высóким Умóм Божественнаго Слóва, плотїю твоею облечѣннаго, от Его ж самага научаясь.

В тридцати лѣтѣх Утро Истины свѣтатъ начинается. В сих лѣтѣх крещеніе Христово, отвореніе небес, снисхожденіе святаго Духа.

“И той бѣ, яко лѣт тридесятъ”²⁸⁶.

В сем возрастѣ у Жыдов ставили во Священники.

Если ж уже ты призапасался Хлѣбом Христовым и собылось на тебѣ:

“Износит от сокровища своего новая и ветхая”²⁸⁷,

в то время можешь удѣлять Друзьям, Благодарителям, Ближним и Дальним²⁸⁸.

Долго сам учишь, если хочешь учить других.

Во всѣх науках и художествах плодом есть правильная Практика²⁸⁹. А ты, проповѣдуя Слово Истины Божіа, утверждай оное непорочнаго житія Чудесами.

Нелзя построить словом, если тое ж самое разорять дѣлом²⁹⁰. Сіе значит: давать правила для Корабельнаго строенія, а дѣлать телѣгу. Без святости житія корабельным Мастером, может быть, можно здѣлаться, но Проповѣдником никак нелзя, развѣ Мартышкою Его. Начало и Конец Званію сему, природная сила его и печать есть Страх Божій, всю нечистоту изгоняющій. Сей есть Дар Божій и Ключ, данный от Господа²⁹¹. Он один отверзает вход в Дом Давидов и в тѣ Библейныя внутрности:

“В сокровищах спасеніе наше”²⁹².

“И отверзет, и не будет затворяющаго,

И затворит, и не будет отверзающаго”²⁹³.

Всегда бывает скудное число охотников к Божіей Истинѣ. Сіе да приводит тебе не в негодованіе, но в сожалѣніе.

Берегись сребролюбія²⁹⁴. Помни, что туне пріял еси²⁹⁵. Весь твой труд ничтоже есть в сравненіи Дара сего. Кой ты мнѣ Богослов, если сребролюбец? Не думай, что до иных касается слово сіе, кромѣ тебе:

“Воззрите на птицы...”²⁹⁶

Пускай другіе собирают, а твоя часть будь Господь²⁹⁷. Имѣя пищу и одѣяніе, тут все твое довольство тѣлесное. Богатѣй и собирай день от дня Богатства Славы Божіа. “Всѣх отщетихся, – говори с Павлом, – да Христа пріобрѣтѣ”²⁹⁸.

Авось-либо достигнеш в силу совершеннаго Воскресенія мертвых, в Землю обѣтованную, в Лѣто Господне пріятное²⁹⁹ и в 50 лѣт житія твоего получишь всеобщее от всѣх твоих души и тѣла твоего долгов разрѣшеніе и полное просвѣщеніе тебѣ и ближнему твоему.

АѦАН[АСІЙ]. Приказное дѣло подлинно трудное. А и сіе не без тово...

ЯКОВ. А я вѣрю, что самый тѣсный, жесткій и крутой путь бывает легким, если сам БОГ указывает дорогу к намѣренію. И, конечно, указывает тому, кого родил к сему.

ХОР

ПРИРОДНЫХ БЛАГОВѢСТНИКОВ.

АѦАН[АСІЙ]. Да гдѣ ж он таков? Покажи хоть одного.

ЯКОВ. На вот тебѣ один!

“В трудѣ и подвижѣ, во бдѣніих множицею,

во алчбѣ и жаждѣ, в пощеніих многаци,

в зимѣ и наготѣ...”³⁰⁰

Пробѣги 11-ю главу втораго Письма его к Коринѣянам и задивившя Природѣ Его, всѣ горести улаждающей.

Чего не терпит Воин или Купец? Не сыщеш дня без тмы и свѣта, а года без зимы и теплоты. Не найдеш и состоянїя, чтоб оное из горести и сладости не было смѣшенное. Так весь Мїр стоит. Противное противному способствует³⁰¹. Сладость есть наградою Горести, но Горестъ – Мати Сладости.

Кто хочет пожинать сладость, да любит прежде Горестъ: и уродится сладость, а любит природный.

АѠАН[АСІЙ]. Сказуют, в Норвѣгїи день без тмы и свѣта бывает...

ЛОНГИН. Кто ж был природнѣе, как Сей?

“Аз на сіе родихся...

Да свидѣтельствую ИСТИНУ”³⁰².

Утружден от пути, сидит при источникѣ³⁰³, и голоден и жажден. 12 часов у них в день читалось. Уже велось около полудня.

“Бѣ яко час шестый”³⁰⁴.

Не было с кѣм завестъ бесѣду о царствїи Божїи. Пришла жена за водою³⁰⁵. Вот и случай! Просит пить не для утоленїя жажды, но для заведенїя бесѣды³⁰⁶. Вода стихїйная подала повод говорить с несмысленною женою о Водѣ живой, о Водѣ Божїей, утоляющей жажду несчастных несытостей, день и ночь душу нашу безпокоющих³⁰⁷, о коей Исѣа:

“Измыйтєся, и чисты будите”³⁰⁸.

Не устыдился, ни поопасался Муж Божїй со слабым полом богословствовать: авось-либо приведет ее в истинное из суевѣрїя Богочтенїе, ни к полу, ни к статью, ни к сторонам, ни к мѣстам, ни к временам, ни к обрядам, кромѣ одного сѣрдца, не привязанное, и откроет очи ея к уразумѣнїю Естества Божїя, утаеннаго в Стихїях, на подобїе Ключевой воды, в земном сѣрдцѣ сокрываемой, коея жаждет Давид:

“Кто мя напоит водою”³⁰⁹?

Возвратились Друзья с пищею и, зная, что он ничево еще не ѣл, просят, чтоб покушал:

“Раввї, яждь”³¹⁰.

“Моя пища, – сказал Учитель, – есть: да сотворю волю Пославшаго мя”³¹¹.

И голоден, и жажден, и не весел, если не дѣлать и не говорить о том, к чему Отец небесный Его родил и послал. Тут Его и пища, и питїе, и веселїе.

Учит в соньмищах, учит в домах, учит на улицах, учит в Кораблѣ, учит на травѣ зеленой, на Горах и вертоградах, и на мѣстѣ равнѣ, стоя и сидя, и идый, и ночью и днем, в Городах и селах, в разных предѣлах, каждаго и народ мног зѣло³¹².

В не сродное себѣ дѣло не мѣшается. “Учителю (просил его нѣкто), поговори брату моему, чтоб дал и мнѣ часть наслѣдїя, пускай мене не обижает. Он тебе послушает...”³¹³ “Человѣче! Кто

меня постави Судїю или Дѣлителя?”³¹⁴

Мое дѣло учить о Царствїи Божїи³¹⁵”.

Каково ж учил? Был ли БОГ с ним?

Я закричу, возвысив глас, с женою, слышавшею его:

“Блаженно Чрево носившее тя...”³¹⁶

Удивлялись народы, яко николиже бѣ тако во Їзраилѣ³¹⁷ и никогда так не говорил человек: столь великая от Уст Его исходила Пріятность.

ЯКОВ. Вот вам еще один природный!

Говорит Бог к Мойсею:

“Аз есмь СЫЙ...”³¹⁸

И посылает его в посольство, а он отрѣкается:

“Молюся ти, Господи,

не доброрѣчив есмь...”³¹⁹

Диво, сколь неторопко принимается за должность? Знал он свои дарованія, видѣл в купинѣ сіяющую Истину, однак сам себѣ не вѣрит, дабы паче чаянія³²⁰, принявся за несродное, не завел в безпутное народ, а себе в погибель.

Да и как не опасно – подрядиться показать утаеннѣйшую ЕСТЕСТВА Божіа Истину? ввести в Землю таковой же Природы? развязать заплутанный в людях путь к точному Благополучію ЦѢНТРУ?

Сіе значит: испытывать себе³²¹.

Может статься, что рожден кто быть воином, но пѣшим, не конным, быть Хазяином, но не пахать и не скот водить, быть купцом, но не золотыми торжить товарами, быть учоным, но не Евангелія Проповѣдником, пущай же и сим, но Писателем, не Оратором.

И, конечно бы, не отважился без сего Гласа:

“Нынѣ же иди, и снѣйди, и возведи люди”³²².

И так, чувствуя руку Божію, пошел за привѣтствіем Ёфора, тестя своего:

“Иди здрав”³²³.

Здравіе и мир душѣ нашей есть послѣдовать Господу. Каков же был проповѣдник? Слушай самого Бога:

“Почто не убоястеся глаголати на раба моего Мойсея?”³²⁴

“Не воста ктому Пророк во Израили,

якоже Мойсей”³²⁵.

“Не отемнѣстѣ очи Его,

ни ислѣста Устнѣ Его”³²⁶.

ЕРМОЛАЙ. Кто дерзнет из Числа Проповѣдников исключить Свѣтилника Слѡва? чрез всю жизнь гласившаго сіе?

“Покайтесь...”³²⁷

Не был он Свѣт, но имѣл и любил в себѣ Свѣт, свидѣтельствовал³²⁸ и ходил во Свѣтѣ, окончив в нем и за него теченіе жизни своей³²⁹. Свидѣтельствовать о свѣтѣ – значит Благовѣстить Истину, Правду и Царствіе Божіе внутрь нас³³⁰. Проповѣдует в Пустынѣ, Благовѣстит, кому может, и в селеніях, сей до конца Цѣломудріе возлюбившій Пустыножитель:

“Бысть человек послан от Бога”³³¹.

Вот свидѣтельство о сродности Его!

Но он и сам о себѣ признавает:

“Да явится (Христос) Израилеви,
сего ради прійдох...”³³².

Каков же Проповѣдник? Сам Господь одобряет:

“Не воста в рожденных женами болій”³³³.

“Мнози о рождествѣ Его возрадуются”³³⁴.

ЯКОВ. До сего рода надлежат всѣ Пророки.

Иной с них вопіет:

“Бысть слово Господне ко мнѣ”³³⁵.

Иной: “Бысть на мнѣ Рука Господня”³³⁶.

Иной: “Господь посла мя прореци”³³⁷.

Иной: “Слышах Глас словес Его”³³⁸.

Иной: “Слух слышах от Господа”³³⁹.

Иной: “Рече ко мнѣ Ангел, глаголяй во мнѣ”³⁴⁰.

“Востани, и иди, и проповѣждь”³⁴¹.

“Рцы, сыне человѣчъ”³⁴².

Всѣ сїи, святїи Божїи, не были из числа тѣх:

“Не посылах Пророки, а они течаху.

Не глаголах к ним, и тїи пророчествоваху”³⁴³.

“Не слушайте словес Пророков”³⁴⁴.

“От сердца своего глаголют,

а не от Уст Господних”³⁴⁵.

ГРИГ[ОРІЙ]. Вот вам еще дюжина рожденных к проповѣди!

“Призва, ихже хотяше сам, и прійдоша к нему. И сотвори дванадесяте, да будут с ним, и да посылает их проповѣдати и имѣти власть цѣлители недузи и изгонити бѣсы. И нарече Сїмону имя...”³⁴⁶

Їскарїотскій тут же. Да познаем, что невозможно, дабы между сродными не нашолся несродный, и напротив того. И да устрашит нещасная сего Ученика дерзость всѣх, по сребролюбїю и тщеславїю устремляющихся к дѣлу Апостолскому. И сїе-то значит:

“Призва, ихже хотяше Сам”³⁴⁷.

Видно, что не от смертных сїе зависит.

Сам призывает, Сам посылает и имена дает:

“Ихже и Апостоли нарече”³⁴⁸.

Даются Сїмону и Савлу новыя Имена.

У смертных часто именем величаются не имущіе существа его. У Бога не так. У Его имя и существо есть тождеством³⁴⁹. Как только назвал, так вдруг и естество дал³⁵⁰.

Как только сказал: “Да наречется Свѣт!”³⁵¹, разумѣй: “Да будет Свѣт!”³⁵²

Когда слышиш: “Апостоли нарече”³⁵³, разумѣй:

“Вы есте Свѣт Мїру”³⁵⁴.

Быть и называться раздѣляет наша ложь, а не Божїя нераздѣльная ИСТИНА.

Если дана свыше твердость Алмазу, прозрачна Зéлень Смара́гду, если Сáпфир родился с голубым, А́нѳракс с блистательным, как огонь, с́янѣем, – назови, как хотиш, но Естества его не тронеш.

Что ж силнѣе? Бог ли? Или ты? называя сущее не-сущим и противляясь Богу:

“Животворящему Мертвыя

и нарицающу не-сущая у тебе, яко сущая у себе”³⁵⁵.

Бог, раждая, вливает существо, силу и естество, а сим самым нарицает.

Пустое имя без существа, подобное виноградному Гроздью, на стѣнѣ живописью хитро изображенному.

Он накрашен, видом сущаго Грѣзда обманывает, обѣщая сокровенный внутри себе зрѣлый вкус сладкаго Мўста, а безразсудныя птички, прилѣтывая, бьются в нѣмую стѣну³⁵⁶.

Если чем-то хочеш славиться, будь по Естеству тѣм. Бытіе и слава имени, как доброе Зерно с вѣтвями, как источник с потоками, как Солнце с лучами, есть нераздѣльное, а тщеславіе, как трава на кровлях растущая, прежде исторженія сохнущая.

Но от тебе ли зависит взять бытіе? Можеш ли быть служителем при боку Его³⁵⁷? Не можеш: ни чрез себе, ни чрез другаго. Вот кто силен! “И сотвори дванадесяте, да будут с ним”³⁵⁸. Сотворить, призвать, назвать, послать, дать власть – зависит от рожденія, а сіе от Царствія Божія.

Теперь отгадай: что значит?

“Павел зван Апостол”³⁵⁹. Да кѣм?

Ни от человѣк, ни человѣком.

Но Ёисус Христом и БОГОМ ОЦЕМ³⁶⁰.

Нелзя было не позвать на то рожденнаго:

“Бог избравый мя от чрева Матере моея...”³⁶¹

Как можеш цѣлить недуги, не имѣя власти?

Откуда ж власть, когда ты не послан от Бога?

Как послан, если не наречен?

Как наречен, если не зван?

Как же зван, если не на то рожден?

Вспокойся, не твое дѣло. Чуть ли ты не брат нахалу тому:

“Учителю, иду по тебѣ”³⁶².

Скажи мнѣ, откуда толикій безбожія потоп?

Откуда суевѣрія, лицемѣрія и ереси?

Откуда у Христіан ругательство священныя БИБЛІИ?

Гдѣ раченіе сладчайшія ДРУЖБЫ?

Гдѣ согласіе дражайшаго МИРА?

Гдѣ живость сердечнаго веселія?

Кто безобразит и растлѣвает всякую должность?

Несродность.

Кто умерщвляет науки и Художества?

Несродность.

Кто обезчестил чин Священничій и Монашескій?

Несродность.

Она каждому Званію – внутреннійшій яд и Убійца.

“УЧИТЕЛЮ, иду по тебѣ”³⁶³.

Иди лучше паши землю или носи Оружіе, отправляй купеческое дѣло или Художество твое. Дѣлай то, к чему рожден. Будь справедливый и миролюбный Гражданин – и довлѣет.

“УЧИТЕЛЮ, иду по тебѣ”³⁶⁴.

Не ходи... Сего не довольно, что ты остр и учон. Должно быть другом Званію, не любителем прибыли от него. Сему одному не будет Должность орудіем Лакомства. Развѣ не учон Сѣмон Волхв? Волхв значит Мудреца³⁶⁵. Развѣ не был остр? Вся Самарія проповѣдывала:

“Сей есть сила Божія великая”³⁶⁶.

Схватила Мудреца Лихорадка имѣть Духа святаго и подавать людям по Апостолску.

Что ж сему востряку отвѣчает Петр?

“Нѣсть ти части...”

Сердце твое нѣсть право...”³⁶⁷

Дать и взять для сребра Должность – равная Бѣда. С таковым сердцем, хотя врачуешь страсти и изгонишь Бѣсы, не радуйся. Хотя Ангелскими языками проповѣдуешь, не годишься. Пускай многіе народы на Золотѣ напишут:

“Сей есть сила Божія велика”³⁶⁸, –
пустая пустасть.

Если, по пословицѣ, на должность мостишься, как Коза на Кровлю³⁶⁹, ддятого, чтоб чрез нея вскочить на Кучу изобильнаго Тщеславія, видно, как в Зеркалѣ, что ты не к должности усерден, а посему и не рожден. Слѣдственно, и не записан на небесѣх, развѣ у людей.

Не слыть у людей, но быть Благовѣстником с Богом и у Бога – сіе есть дѣлно, как написано:

“Бѣ БОГ с ним”³⁷⁰.

“Радуйтесь, яко имена ваша...”³⁷¹

“Учителю, иду по тебѣ”³⁷².

Вѣжу в тебѣ корень жѣлчи и горести. Вѣжу в сердцѣ твоем сѣмя сребролюбія. Не обновляться Духом святым³⁷³, но чтоб торжить сим сокровищем и повѣсть себе великолѣпно, сего ради бѣшенно желаешь Божественным Знаніем прослѣвиться.

“Покайся о злобѣ твоей”³⁷⁴.

Куда нелѣпой вздор! Лѣсницу, возводящую от земных по́длостей, обращать на снисхождѣніе в Бѣзду. Не сіе ли значит: данным для живота хлѣбом задавиться?

“Шед удавился”³⁷⁵.

Если любишь прибыль, ищи еѣ приличным путем. 1000 на то пред тобою благословенных Ремесл.

“Учителю, иду по тебѣ”³⁷⁶.

Иди... и будеш естества лишенный Чучел, Облак бездóждный³⁷⁷, прелѣстная Денница³⁷⁸, Сатана, с небесной должности к подлым похотям падшій: “имже мрак темный

во вѣки блюдется”³⁷⁹.

ЛОНГИН. А иной рад бы убѣжать с Ёною, но влечет БОГ:

“Востани и иди в Ниневію, и проповѣждь”³⁸⁰.

К инóму сам говóрит ГОСПОДЬ:

“Ходи в слѣд Мене”³⁸¹.

По крайней мѣрѣ, дай погребсти Отца...

“Остави...”³⁸²

Не пускает и проститься с домашними.

И подлинно. Управляеш ли ралом? Не оглядайся назад³⁸³. Родился ли в проповѣдь? Брось все житейское. А иначе и природный не годишся.

Пуцай всяк дѣло свое знает. Ты же возвѣщай Царствіе и старайся быть в числѣ сих:

“Бл[а]женны очи видящїи, яже видите”³⁸⁴.

А дабы получить мзду сію, нужно прежде поработать в Божіем Виноградѣ. К природным говоритя:

“Идите в Виноград мой”³⁸⁵.

Коль скудное число сродных дѣлателей!

Отводит их лукавый Мїр, плѣнив плотскими науками и Книгами, славу и Прибыль общающими, отвлекая от безневѣстных Невѣсты³⁸⁶ оныя:

“Вся слава Дщере Царевы внутрь”³⁸⁷.

Если кто почувствовал обман, да не стоит на пути чуждем³⁸⁸, да спѣшит в Виноград и да слышит:

“Что стоите праздны?”³⁸⁹

Виноград Господа Саваоѳа есть Библиа³⁹⁰.

Ум остр во многих, но не обучились разсуждать. Иные имѣют обученны чувства долгим ученіем, но не имѣют неутомимой Охоты. Сыщеш и охотников, но связанны житейскими печальми. Найдеш и вольное сердце, но без Страха Божїа.

Всѣ сїи средства без Природы мертвы, но и Природа без них безоружна.

Видите, сколь трудно поднять Змїя, как общал Господь:

“Змїя возмут”³⁹¹.

С помянутых четырех средств нужнѣ страх Божїй³⁹².

“Бл[а]жен муж, иже в Премудрости умрет”³⁹³.

Но там же Сын Сирахов сказует:

“Бояйся Господа сотворит сіе, и держайся Закона постигнет ю”³⁹⁴.

Однак нужно имѣть и вольное сердце, по его ж слову:

“Умалаяйся дѣянїем своим, упремудрится”³⁹⁵.

Сїе он твердит и в другом мѣстѣ:

“Дѣла Правды Его кто возвѣстит?”³⁹⁶

“Умалаяйся сердцем, размышляет сія”³⁹⁷.

Умалаяйся сердцем и дѣянїем – значит то же.

АѠАН[АСїЙ]. Развѣ ж сердце и дѣянїе значит то же?

ЛОНГ[ИН]. А ты доселѣ не знаешь, что сердце есть мыслей бездна? а мысли – сѣмена и источник дѣйствїям?

Умаляющееся сердце³⁹⁸ значит не заросшее тернїем житейских печалей и дѣл³⁹⁹, а готовое к снисканїю Правды Божїя:

“Упразднитесь и разумѣйте”⁴⁰⁰.

Посему-то вседушный Искатель бывает нищ, воздержан и пустынолюбный. Длѣсего добрый книгочїй книгочтенїю учится, а добрый Схоластик⁴⁰¹ от дѣл упражняется.

Скажем с Сыном Сираховым:

“Чем умудрится, держай Орало?”⁴⁰²

Мысли его и разговоры о быках, о нивах, о скотском кормѣ. То же разсуждать о протчїих.

Правда, что Общество без них не населится, но быть они не могут в совѣтѣ, все в Порядкѣ содержащем.

“Точїю, де, вдающїй душу свою и размышляющїй в Законѣ Вышняго Премудрости всѣх древних взыщет и в Пророчествїих поучатися будет. Повѣсти мужей именитых соблюдет и во извїтія Притчей совнїйдет, Сокровенная Притчей изыщет и в Гаданїи Притчей поживет. Посредѣ Велмож послужит...”⁴⁰³

Длѣ сего не велит Господь Аарону имѣть Грунт:

“Аз часть твоя и наслѣдїе твое”⁴⁰⁴.

Да блюдут Скинїю⁴⁰⁵, да роют священныя Книги.

АѠАН[АСїЙ]. И так бѣдныя твои Проповѣдники остаются нищими?

ЛОНГ[ИН]. Совсѣм нищими, чтоб были готовы. Но сїи нищїе Благовѣствуют. Сам Господь учит их.

“Приступиша к нему Ученицы Его,
и отверз Уста своя, учаще их”⁴⁰⁶.

О сих-то умаляющихся сердцем и дѣянїем сказует:

“Блаженны нищїи духом...”⁴⁰⁷

Они-то плачут, алчут и жаждут Царствїя Божїя и правды Его⁴⁰⁸. Кротки, лишены, гонимы, поношаемы. Но имѣют же мзду свою с Петром:

“Сребра и Злата не имам...”⁴⁰⁹

и со Іисусом Сираховым:

“Даде Господь язык мнѣ, мзду мою,
и тѣм восхваляю Его”⁴¹⁰.

Послушай: вот нищїй хвалится мздою!

“Уготовася мнѣ Вѣнец...”⁴¹¹

Куда охотник до Премудрости был Сын Сирах!

“Еще юн сый, прежде неже странствовать ми,
исках Премудрости явѣ, в молитвѣ моей”⁴¹².

А сїи словѣ не чудною ли дышут горячностью?

“Боряшеся Душа моя о ней”⁴¹³.

“Возвеселися сердце мое о ней”⁴¹⁴.

“До послѣднихъ взыщу Ея...”⁴¹⁵

“Предуспѣяніе бысть мнѣ в ней...”⁴¹⁶

Но живѣе всего изображаетъ сродность Его сіе:

“Даде Господь языкъ мнѣ, мзду мою,
и тѣмъ восхваляю Его”⁴¹⁷.

Видно, что не для Кошелька учился.

Не было ему любезнѣе, какъ достать сіе с Исаіею:

“Господь даетъ мнѣ языкъ наученія...”⁴¹⁸

И с тоєю: “Мед и млеко подъ языкомъ твоимъ”⁴¹⁹.

“И начаша глаголати иными языки...”⁴²⁰

Сію Премудрость, познавающую и любящую Господа своего, называетъ Соломонъ долгою житіемъ⁴²¹, Древомъ Жизни⁴²², Вѣрою⁴²³, Правдою⁴²⁴, Миромъ⁴²⁵, Молитвою⁴²⁶, Богатствомъ и Славою⁴²⁷, красотою Молодцамъ, а Старикамъ Сѣдиною.

“Лѣпота Юнымъ – ПРЕМУДРОСТЬ,
СЛАВА же Старымъ – сѣдины”⁴²⁸.

НѢСКОЛЬКО

СИМВОЛОВ,

сирѣчь

Гадательныхъ, или Таинственныхъ,
Образовъ, изъ Языческой Богословіи.

Не хочется мнѣ с вами растаться. Забавно для мене сказалъ тотъ, кто дружескую въ путешествіи Бесѣду назвалъ возкомъ.

Жизнь наша есть путешествіе⁴²⁹.

Григ[орій]. Прошу из сада въ мою Горницу...

Правда, что дружеска бесѣда есть возокъ, путника облегчающій. А тѣмъ онъ лучше, когда катится на Колесахъ Пророческихъ.

О КОЛЕСА! О сладчайшая Вѣчносте!

Щаслив! кто взор свой приобучилъ къ свѣтозарному твоему блистанію. Сей почаще взглядываетъ и вкушаетъ отъ тебе.

Вотъ точная Мanna! а Зерно Ея, мѣлкое, какъ Коріандр⁴³⁰, разными любителямъ своимъ пріятностями вкусъ услаждаетъ. Какъ дражайшій Алмазъ, мечетъ въ очи молнію разнаго цвѣта. Кто хочетъ облегчить несытость свою безъ Ея, тотъ чаётъ горстью пѣска забросать бездну Окіана, а каплею прохладить Огненное Царство, обѣщая душѣ своей пространную Роскошь, заключивъ ее, какъ Орла, въ тѣсну Яскиню⁴³¹ и не разумѣя, что

Бездна Духъ есть въ чловѣкѣ,

Водъ всѣхъ ширшій и небесъ.

Не насытишь тѣмъ во вѣки,

Чемъ плѣняетъ Міръ сей весь⁴³².

Но чувствуя жало Ея, наставляющее нас в выборъ пищи, Дружбы и Званія, помаленьку узнавать ее, будто из Букваря, обучаемся.

АѦАН[АСІЙ]. Ба! Откуда у тебе столько новых Картин? Смотри: вся Горница ими одѣта.

ЯКОВ. Не удивляйся: разумным людям мудрая Картина есть Планом, представляющим обширность цѣлой Книги. Картина есть Книга нѣмая⁴³³. Но, как вижу, здѣсь они не нѣмы. Всѣ говоры.

АѦАН[АСІЙ]. Фе! Они всѣ, как вижу, Языческая Грязь...

ГРИГ[ОРІЙ]. Пересмотрите. Дясего я вас позвал. Но не ругайте. Они мнѣ всѣ любезны.

ЕРМОЛ[АЙ]. Если бы в твою Горницу пришел младоумный Христіанин, почел бы тебе Идолочецом.

ГРИГ[ОРІЙ]. Чистое небо не боится молніи и грому⁴³⁴.

АѦАН[АСІЙ]. Что за вздор? Вкруг звѣри, птицы, лѣса, горы, скоты, воды, рыбы, гады и протч[ая], и протч[ая]. Будто Рай Паганскій.

ГРИГ[ОРІЙ]. Я с Петром святым все сіе рѣжу и в сладость с Богом кушаю⁴³⁵. С ним ничтоже есть скверно⁴³⁶.

АѦАН[АСІЙ]. Пожалуй, не все глотай. Пожалѣй хоть гор с деревами. Посмотрим на первую, что над дверьми.

Что за птички сидят на цвѣтущих вѣтвях?

ГРИГ[ОРІЙ]. Соловей с своими дѣтьми. Учит их пѣть.

ЯКОВ. А прочитайте, что говорит Картинка?

ГРИГ[ОРІЙ]. “Родители суть наши лучшіе Учители”⁴³⁷.

Судите: не прекрасная ли Пѣснь? И не должно ли почитать Предков наших Законы? Извѣстно, чего учит нас Мати наша Библіа.

ЕРМ[ОЛАЙ]. Взгляньте сюда. О бѣдненькой Олень! с вонзенною в тѣло стрѣлою, страждет возлѣ Холма. Пол стрѣлы в язвѣ. Пропал он. Кто пособит⁴³⁸?

ЯКОВ. Не бойся! Развѣ не видиш, что траву кушает? Она ему выгонит вон стрѣлу. Сія трава у древних Еллинов звалась: Δίκταμνος⁴³⁹.

ЕРМ[ОЛАЙ]. И так стрѣлец ничево над ним не успѣл. Хотѣл бы я знать, кто его учит цѣлбы сей?

ЯКОВ. Развѣ не видиш? что сей тебѣ говорит Олень?

“Природа превосходит науку”⁴⁴⁰.

Вот кто его учит! Самый лучший Учитель.

АΘΑΝ[АСІЙ]. А протолкуйте мнѣ, что се за пирог... что ли...

ЛОНГ[ИН]. Гдѣ тебѣ пирог? Конечно, севодня мало ты ѣл.

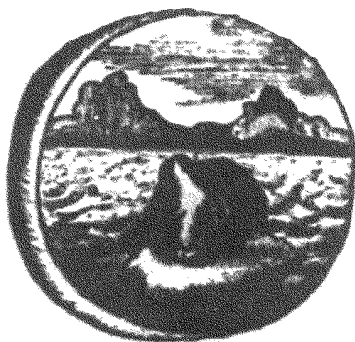
Се раковина, или черепашка, или Устрица.

Откушай ее. Она говорит самое премудрѣйшее:

“Ищи себе внутрь себе”⁴⁴¹.

Все Ея добро внутрь чѣрепа сохраняется.

АΘΑΝ[АСІЙ]. О право! вкусная черепашка... Ба! Да ты, Брат, и Слона кушаеш?... Хлѣб да соль!..⁴⁴²

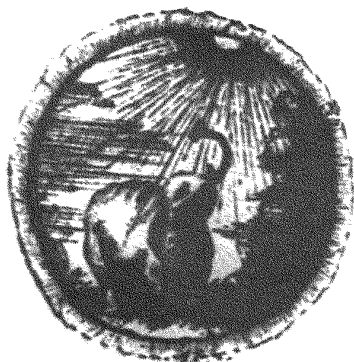

ГРИГ[ОРІЙ]. Нѣтъ его вкуснѣе и здоровѣе. И вас милости просим. Он мене укрѣпляет искать Щастія в Богѣ.

А дабы я Бога искал внутри себе самага, к сему оправляет мене Устрица моя.

АΘΑΝ[АСІЙ]. На что ж он в Гору поднимает Хобот?

ЛОНГ[ИН]. Ожидает поздравить восходящее Солнце⁴⁴³.

Вон смотри! Лучи из-за Гор выникают. Описатели Звѣрей пишут, что Слоны каждый день Громадою собираются пред восходом солнца и смотрят на восток⁴⁴⁴.

Не живой ли сей образ челоуѣка Благочестиваго?

А длячего не уподобить его Слону, если Пророк Малахїа уподобляет Быку?

“Возсїет вам, Боящимся Имене моего,
Солнце Правды и исцѣленїе в Крилѣх Его.
И изыдете, и зыграете, якоже Телцы, от
Уз разрѣшенны”⁴⁴⁵.

ГРИГ[ОРІЙ]. Прочитайте ж Слоново Поздравленїе Солнцу.

ЛОНГ[ИН]. “Заутра предстану ти, и узриши мя”⁴⁴⁶.

“Не пребудут беззакон[ницы] пред очима твоима”⁴⁴⁷.

АѦАН[АСІЙ]. Я люблю Гóры, Дубровы, Источники, Вертограды...

ЕРМ[ОЛАЙ]. Кто се таков? Какой-то молодчик. Конечно, пить хочет.
Наклонился в Источн[ик]...

ЯКОВ. Вот несчастный Нарцїсс⁴⁴⁸! О бѣдненькой!

Конечно, он не раскусил сея Притчи:

“Не красна Хата углами,
а Живопись Красками”⁴⁴⁹.

В чистом Источникъ засмотрѣлся на благообразную свою кожу, а не вникаетъ внутрь, в самое сердце свое, и в Тайное Руководство Блаженныя Натуры, могущія его наставить на путь Мира. Тѣм губитъ себе, что любитъ себе.

ЛОНГ[ИН]. Нарцисс – изрядная статуа и живая Фигура чтущих Библию, но одну в ней тлѣнь свою видящих, а не проникающих в сокровенное под тлѣнїю и не слышащих Мойсеа:

“СЛЫШИ, Израилю!”⁴⁵⁰

“Воньми себѣ”⁴⁵¹; Внемли себѣ...”⁴⁵²

“Господь Бог твой посредѣ тебе”⁴⁵³.

ГРИГ[ОРІЙ]. Не узнав себе, как узнаеш Библию?

Кто дома слѣп, тот и в Гостях.

О Нарцисс! Премудрая твоя Пѣсенька. Но не разумѣеш Ея.

Я ж твою Пѣсню воспою тебѣ же:

“УЗНАЙ себе.

Заглянь внутрь”.

АѲАН[АСІЙ]. Воля ваша. Не могу узнать сего хвостатаго Звѣря. Бѣжит и оглядывается. Схож на волка.

ЯКОВ. Бобр, отгриз сам себѣ Ядра, бросив, убѣгает. Вон смотри! Охотники гонят его.

АѲАН[АСІЙ]. Начто ж он, дурак, портит сам себе?

ЯКОВ. Охотникам нужны одни его Ядра для Аптѣкарей. Ничего не щадит, только бы успокоить себе.

Вот пѣсня его!

“Только б не потерять сердца”⁴⁵⁴.

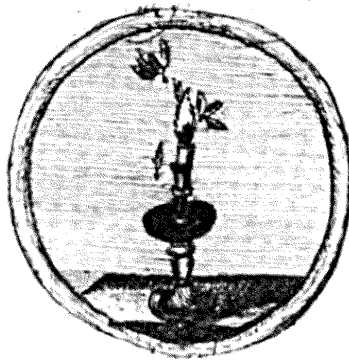
АѲАН[АСІЙ]. Не очень глупа Замѣна. Весь Мір не заплатитъ успокойствія сердечнаго.

“Веселіе сердца живот челоувѣку”⁴⁵⁵.

ЕРМОД[АЙ]. Взгляньте на горящую свѣчу. Что она значит?

ЛОНГ[ИН]. А вот видиш: лѣтаетъ около свѣчи ночной Метѣлик.

ЕРМ[ОЛАЙ]. Развѣ он любитъ свѣчу?

ЛОНГ[ИН]. Возможно ль, чтоб ночной твари нравился Свѣтъ?

ЕРМОЛ[АЙ]. Кой же Бѣс несет его к несродному? Развѣ надѣется от товарищей награжденія, если угасит Свѣтъ, очи их ослѣпляющій?

ЛОНГ[ИН]. Может быть и то. Но прежде сам ожжется. Вот прочти внизу ему награжденіе!

“Охота моя погубляет мене”⁴⁵⁶.

АѦАН[АСІЙ]. Смотри! собаки на горѣ, рвут Оленя... Но сей олень в человѣчом одѣяніи. Что за вздор?

Яков. Бѣдный Актѣон⁴⁵⁷ превращается в оленя. Вот при источникѣ моется с служанками Діа́на. Она его передѣлала в Звѣря, чтоб охотника свои ж собаки загризли⁴⁵⁸. Зачем ему итить из селенія? Не к стати ему видѣть Чистую Дѣву.

Дал бы Бог, чтоб сію Басню раскусили Монахи! Не всяк рожден к уединенію и Умозрѣнію.

Праздность, грусть, тоска, ах! многих погубила. Олень есть та ж скотина, только что в лѣсу живет. Библиа есть то же, что СФИНКС⁴⁵⁹. Она портит и мучит не познавшаго самого себе и слѣпца в собственном домѣ своем. Древній дурак Иксіон ухватился за пустой облакъ, осѣняющій Сестру Діеву,

вмѣсто Ея⁴⁶⁰. А на Актѣона, вмѣсто сладчайшїя Дїаниной Любви, попала Мечь и клятва потопнаго языка. Вот что дѣлают!

“Враги человѣку домашнїи его”⁴⁶¹.

ЛОНГ[ИН]. Здѣсь тщеславный Фаетон с шумом и с Колесницею с небес низвергается⁴⁶². Достоин! Достоин... Сѣл не на своем Мѣстѣ, презрѣвъ совѣтъ Отческій:

“Досажденіе Мужа смиряет”. Притч[и]⁴⁶³.

Досажденіе значит: противиться Отцу.

Сей подобен Ёковлю сыну Симеону, отцовское ложе осквернившему и от отца проклятому⁴⁶⁴.

Да внимают сіе нахально засѣдающіе в Званїи! Пускай ражжуют и тѣ, кои тащатся с своею грязью на Колесницу Божію, рожденную возить одну точію Вѣчность, Кіота Господня.

ЕРМОЛ[АЙ]. О прекрасный Холм, приосѣненный!

Что за птички сидят на сухих вѣтвях?

ЛОНГ[ИН]. Пѣсня сея птицы дает знать, что пустынолюбная Горлица с своими дѣтьми воздыхает о своем Супругѣ. Пѣснь Ея из Исаїи:

“Воспою Возлюбленному пѣснь”⁴⁶⁵.

Вот под Деревом лежит ея любезный мертв! А от его богатый Ключ качает струи Вод, под Гору на Луга...⁴⁶⁶

Сей есть портрет Библии. Сія Колесница одного носит, а сія Вдова одного точію любит и воздыхает:

“БОГ Любви есть”⁴⁶⁷.

ГРИГ[ОРІЙ]. Скажи мнѣ, Аѳанасій: чего ты все смѣшся?

Я давно примѣтил. Что тебѣ смѣшно?

АѳАН[АСІЙ]. Смѣюсь твоим Купидонам⁴⁶⁸. Ты их множество собрал, помѣшав дѣло с бездѣльям, а Христіанство с Язычеством.

ГРИГ[ОРІЙ]. Не опасайся, друг мой. Вся чиста чистым⁴⁶⁹. Баснословныя Древних Мудрецов Книги есть то самая предревняя Богословія⁴⁷⁰.

Они также не-вещественное Естество Божіе изображали тлѣнными Фигурами, дабы не-видимое было видимым, представляемое Фигурами Тварей.

Скажи: каким Образом изобразиш мнѣ нетлѣннаго Духа существо, если не Младенцем крылатым? Крыла Его значат: не-прерывное, всю Вселенную движущее движеніе, а младенство намѣчает в нем то: “...Ты же тойжде еси...”⁴⁷¹

Может быть, отсюда родилось и Имя сіе: “БОГ”, что движенія, Вселенную движущаго так, как рѣки текущія, есть БЫГ непрерывный⁴⁷².

Если сіе изображеніе хулиш, скажи мнѣ: много ли ты разумѣеш Лотова с Дочерьми пьянство⁴⁷³? Іероним называет сіе Баснею. И, конечно, она тайно-образная, если Богословская⁴⁷⁴.

Всей Библии предметом сам только один БОГ. Тут Ей конец, до послѣднія черты.

Без Его она и лжива, и дурна, и вредна.

А с ним – вкуснѣе и прекраснѣе всѣх невѣст. Он Свѣт Ея грязи, как честь Алмазу – Блеск. Ты ж слышал, что и Малахіа поминает какія-то Божественныя Крыла:

“Исцѣленіе в крылѣх Его”⁴⁷⁵.

“Яко Орел покры гнѣздо свое”⁴⁷⁶.

И невѣста о братней Любви сказует:

“Крыла Ея Крыла огня”⁴⁷⁷.

Купидон – значит желаніе. Еллински: ἔρως.

Мудрецы их означали сим то, что самое любезнѣйшее в Мірѣ и Благородное.

Не знаю, друг мой: что такое разумѣеш чрез сіе слово? А мнѣ дай волю разумѣть с Невѣстою ТОГО:

“Гортань Его сладость,

и весь ЖЕЛАНІЕ”⁴⁷⁸.

“БОГ Любви есть”⁴⁷⁹.

Были и тогда, и нынѣ, и всегда мудрствующіе подло. Если называеш Купидона Бѣсом, не спорю... Дай же мнѣ в сем рыкающем Львѣ сыскать Сладость Сота⁴⁸⁰, а в Исполинѣ – корысти⁴⁸¹.

Развѣ ты никогда не слыхал, что такое к просвѣщающемуся Ёрусалиму
вопѣет Исáа?

“Иссеши Млеко Языков”⁴⁸².

“И поймут их Языцы, и введут на
мѣсто их, и наслѣдят, и умножатся
на Земли Божіи”⁴⁸³.

Видиш, что Израиля и Языцы ведут на Мѣсто его⁴⁸⁴. Если ж сего не
знаеш, то, конечно, слыхал то:

“Аще и что смертно испіют,
не вредит их”⁴⁸⁵.

Всякая ж Фигура есть смерть и яд языческій, если не исходит из нея ДУХ
ТОГО:

“В воню МѢРА твоего течем”⁴⁸⁶.

“ТОРТАНЬ Его сладость...”⁴⁸⁷

Просвѣщенное Духом Господним сердце взором маленькой травки и
крошечнаго Червячка возводится к Чувству Вѣчнаго, будто ўкусное
Гнѣздо, все влитое к себѣ, в Укус превращая, – не точію Языческими
Баснями, которыя тебѣ читать и не совѣтую. Я не виноват, что ты
беззубый, и за сѣ тебе не укаряю. Много жрать, а мало жевать – дурно.
Но –

“Не ядый ядущаго да не осуждает”⁴⁸⁸.

ЕРМОД[АЙ]. Взгляньте, пожалуйста, на великолѣпну Гавань! Издали
видну. А за нею на высокой горѣ Богатый Город, смотрящій на широту
морскую.

Без сумнѣнія, к той-то Гавани плвут три Корабли сіи с поднятыми
Флаками, управляемы Купидонами⁴⁸⁹.

ЛОНГ[ИН]. Смотри же, коль приличное сія Картина говорит!

“Господь прѣва сотворит теченія твоя”. Притч[и]⁴⁹⁰.

ЕРМ[ОЛАЙ]. Вот два прекрасные Мальчики! Конечно, они Купидоны. Один другаго на раменах несёт⁴⁹¹. Должен носимый носящему благодарить.

ЛОНГ[ИН]. Но ещё больше одолжён носящій носимому Другу.

ЕРМ[ОЛАЙ]. Длячего?

ЛОНГ[ИН]. Длятого, что носящій слѣп, а носимый Очит. Един Человѣк, из двойх составлен. Пóдпись из Пáвла:

“Прилѣпляйся Господеви
едѣн Дух есть с Господем”⁴⁹².

ЕРМ[ОЛАЙ]. Помогите сему трудолюбцу. Упадёт под Бременем. Купидон цѣлую на раменах таскает Систему Мíра⁴⁹³.

ЛОНГ[ИН]. Не бойся!

ЯКОВ. Не опасайся! Он в одной десницѣ и всѣ Копёрниковы Мíры в забáву нóсит, лúчше Áтласа⁴⁹⁴. А Кто он? Се тот, что спрашивает Ёва:

“Гдѣ был еси, егда основах Зёмлю?”⁴⁹⁵

Но кто скажет: что значит Круг Мíра, со всѣх сторóн пронзён стрѣлами⁴⁹⁶?

ГРИГОР[ІЙ]. Что есть стрѣла, если не стремлѣніе? Что ж есть стремлѣніе, если не Божіе побуждѣніе, всю тварь к своему мѣсту и своим путем движущее?

Сіе-то значит составлять Мір и сей Машинѣ движѣніе давать.

Древнѣйшее Любомудрцов Речѣніе:

“Любовь составляет Мір”.

Поминает о сем и Цицерон, в Книжечкѣ о Дружбѣ⁴⁹⁷. Тот же вкус и в тѣх рѣчах:

“OMNIA VINCIT AMOR...”

“Все побѣждает Любовь”⁴⁹⁸.

О сей-то преблагенной и всѣм владѣющей Любви и Симпатіи Невѣста в «Пѣснѣ Пѣсней»:

“Крѣпка, яко смерть, Любовь⁴⁹⁹,

Жестока, яко Ад, Рѣвность;

Крыла Ея крыла Огня,

Угліе огненное Пламы Ея”⁵⁰⁰.

Теперь Наперсниково⁵⁰¹ Слово само изъяснилось:

“БОГ Любви есть”⁵⁰².

Я так же разсуждал о Ангелах Природы, называемых у Древних: ГЕНІОС⁵⁰³, коим они приносили приношенія, дабы сіи Ангелы были вождями в дѣлах Житія их.

ЕРМ[ОЛАЙ]. Сей Мальчик без крил, увѣнчанъ цвѣтовымъ вѣнцемъ, держащій Рогъ изобилія⁵⁰⁴, чуть ли не Ангелъ Природы.

ГРИГ[ОРІЙ]. Такъ. Но не бѣшенствомъ ли пахнетъ? Приносить Хранителю своему Ладанъ, вино, цвѣты, а не послѣдовать Ему туда, куда ведетъ Божій сей Наставникъ.

Самая ихъ Минерва, когда то же есть, что Натѣра, тогда видно, для чего поставили Ее начальницею всѣхъ наукъ и художествъ? Знать-то, что всѣ науки и всѣ Книги родились отъ тѣхъ, кои за то принимались, самою Начальницею руководствуемы.

Между тѣмъ, разбирая древнихъ Любомудрцовъ тайно-образующіяхъ Божію Премудрость Картины, не видите на Главнѣйшемъ мѣстѣ, будто всѣми ими Образъ владѣющій ХРИСТОВЪ.

Вверху надписано:

“ОБРАЗЪ УПОСТАСИ ЕГО”⁵⁰⁵.

Внизу: “ІИСУСЪ ХРИСТОСЪ вчера и днесь...”⁵⁰⁶

Въ кругѣ, окружающемъ Голову ЕГО, сіе:

‘Ο ΉΩν. Сирѣчь:

СЫЙ⁵⁰⁷.

На взаимномъ мѣстѣ Образъ Пречистыя Матери Его. Вѣнецъ Ея отъ Звѣздъ. Подъ ногами Луна, система Мира и Змѣй, держащій во устахъ яблоко. Но въ рукахъ Ея цвѣтъ Лиліа, а въ сердцѣ сіяніе СВЯТАГО ДУХА. Задумчивъ и цѣломудренный взоръ⁵⁰⁸.

Вверху надписано:

“Сотвори мнѣ величіе, СИЛЬНЫЙ”⁵⁰⁹.

Внизу: “Радуйся, честнаго таинства Двери”⁵¹⁰.

Радуйся, премудрыхъ превосходящая разумъ.

Радуйся, вѣрныхъ озаряющая Смыслы”⁵¹¹.

*

Fabula

DE HAEDO ET LUPO TIBÍCINE⁵¹².

Reformata 1760-mo Anno, in Ludo Poëtico Zachárpoli.
Occasionem Fabulae dederunt quidam Discipuli, prorsus invitâ, ut ajunt,
Minervâ, discentes.

A Grege parvulus Haedus erat cum sorte relictus,
Exsilit ex Sylvis ecce repente Lupus!
Tentavit primò Fugam. Mox versus ad Hostem,

Tergori inhaesurum, Talia fatur ei:
“Haud ignoro quidem, tibi jam me in Ventre futurum,
Atque necesse mori. Sed miserere tamen.

Attamen hoc unum, moribundo cede roganti;
Nonnihil ut Tibiis mi modulere prius.
Dulciter ut Vitam concludam. Namque beari,

Scis, cum ipse es Sapiens, Omnia Fine bono".
Tum Lupus haec secum: "Nae Stultus ego! Hactenus haud scivi,
Esse mihi Dotem hanc". Incipit ergo statim.

Ast Haedus, modulante Lupo, curvare Choréas,
Artificem mulcens Laude subinde novum.
Turbine cum citior circumstat Utrumque Molossûm

Turba. Lupo Calamos excutit, atque Lupum,
Cincedo omisso, solum stimulum stimulare Choraulem
Incipiunt. Tandem saltat et ipse Lupus.

Prima Melanchaeteo, in Tergo Vulnêra ferit.
Ásbolus et Léucon, arripuêre simul
Collo. At Theridamas, et Poemenis, haesit in Armo.

Latratû resonat, Aura serena nimis.
Cetera Turba coit, confertque in Corpore Dentes.
Vulneribus desunt jam Loca. At ille gemit,

Ipsam se obiurgans: "Cur, Pessime, Cantor haberi,
Cum Cocus es natus, tam bonus ambieras?
Nonne erat hoc satius, condire Haedos et Oves, quam

Tractare illotâ, Musica Sacra, Manu?
Dignus es hac Mercede!" Canes, in Corpore Rostris
Mersi, dilacerant. Ecce Corona Lupo!

AFFABULATIO.

Tu nihil invita dices, faciesve Minervâ⁵¹³.
Quae Natura negat, scilicet Illa fuge.
Si non es natus Musis, fuge discere Musas!
Heu! multos perdit, Fistula docta, Viros.
Paucos justa Parens, Musis Natura creavit.
Essene vis Felix? Sorte quiesce tua.

FINIS.

*

БА́СНЯ ЕСО́ПОВА.

Преображе́нна на но́вый Вид, Малоросси́йскими Фа́рбами, для Ученико́в Поэ́тики. 1760-го Го́да в Ха́рковѣ. Вина́ сея Ба́сни та, что мно́ги от Ученико́в, ни ма́ло к се́му не ро́ждённы, обуча́лися.

*

Козля́ от Ста́да оста́лось до Бѣса.
Се ж и Товари́ш, бѣжи́т Волк из Лѣса!
Кину́лось было́ снача́ла в Утѣки.
Пото́м ста́вши, так сказа́ло Драпѣ́къ:
“Я зна́ю, что мнѣ́ нелзя́ мину́ть Смер́ти,
От твои́х Зубо́в. Но будь́ милосе́рдый!
Здѣ́лай, молю́ ты, ту́ Мило́сть еди́ну:
На Фле́йту́зѣ́ мнѣ́ загра́й на Кончи́ну.
Чтоб́ моя́ мнѣ́ Жизнѣ́ увѣ́нчала́сь ми́ла.
Сам Му́дрый, зна́ешь, что в Концѣ́ вся́ Си́ла...”⁵¹⁴
“Не зна́л я сего́ во мнѣ́ Квалите́та⁵¹⁵”,
Волк себѣ́ мы́слит... Пото́м Минаве́та⁵¹⁶
На́чал надува́ть, а пляса́ть Козля́тко,
Во́лка Хвала́ми подма́зуя гла́дко.
Вдруг Ю́рта Соба́к, как Вихр, вкруѓ их ста́ла.
Музика́нту з Рук и Фле́йта упала́.
Просто́ до Во́лка. Сей той́ щипне́т, вку́сит.
И сам Капелме́йстр⁵¹⁷ пляса́ть уже́ му́сит.
Вдруг Черногри́вка хвата́ за Поясни́цу,
А Жук с Бѣ́лком за Го́рлову Цѣ́вни́цу.
Кудла́й да Гривко́ упяли́ся в Бе́дра.
Вопль́ разда́ется в До́линах от Ве́дра.
Еще́ ж наспѣ́л Хвост. Сюда́ ж Ры́ло пха́ет.
Не дотопля́тся. А он́ возды́ха́ет.
“На что́ (сам себѣ́) стал ты́ Капелме́йстром?
Прокля́тый! з Роду́ роди́вшись Ко́хмейстро́м⁵¹⁸.
Не лу́чше ль Ко́зы справля́ть до Росо́лу?
Неж заво́дити Музика́нску Шко́лу.
А! а! Досто́йно!...” А Соба́ки, Ры́ла
Потопи́вши, рвут. И́ так Смерть́ пости́гла.

ПРИКА́ЗКА.

Не ревну́й в том, что́ не да́нно от Бога.
Без Бога́ (зна́ешь) ниже́ до Поро́га⁵¹⁹.
Аще́ не ро́ждён? Не суйся́ в Нау́ку.
Ах! премного́ сих́ вѣ́чно па́ли в Му́ку.

Не многих Мати породила к Школѣ.
Хочь ли быть щаслив? Будь сыт в своей Доль⁵²⁰.

КОНЕЦ.

Сія о Музыкантѣ Волкѣ Казка успѣла до того, что Пастырь Дѣбрый, Иоасаф Миткѣвич⁵²¹, больше 40 Отраков и Юнош свободил от Училищнаго Ёга во Путь Природы их, ревнуя Человѣколюбію, не Тщеславію.

Семѹ и Аз ревную, написах Книжицу «Алфавит Мира».

Григорій Сковорода]

Цей діалог Сковорода написав у 1775 р. До початку 1960-х рр. твір був відомий лише в кількох списках. За одним із цих списків його було вперше опубліковано в харківському виданні творів Сковороди 1894 р. У ході підготовки академічного видання творів Сковороди 1961 р. у відділі письмових джерел Державного історичного музею в Москві було віднайдено й автограф «Алфавиту». Де зберігається цей автограф зараз, з'ясувати не вдалося. Подаємо за фотокопією автографа, яка зберігається в бібліотеці Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України.

¹ Назва діалогу віддзеркалює стару й дуже популярну ідею про світ як розгорнуту книжку. В українській бароковій літературі, крім діалогу Сковороди, є ще кілька творів під назвою «Алфавит»: «Алфавит духовный» Ісаї Кошинського чи Дмитра Туптало (уже на початку XVIII ст., як свідчить передмова-присвята Афанасія Миславського до видання «Алфавиту...» 1713 р., точно не знали, хто саме написав цей трактат, а «Житіє иже во святых отца нашего Димитрія, митрополита Ростовскаго чудотворца» стверджує, що автором твору є Дмитро Туптало [див.: Сочиненія святого Димитрія, митрополита Ростовскаго: В 5 ч. – Москва, 1786. – Ч. 1. – Арк. 15]), «Алфавит собранный...» Івана Максимовича та інші.

² Див. прим. 34 до діалогу «Бесѣда 2-я, нареченная Observatorium. Specula. Еврейски: Сіон».

³ Див. прим. 57 до циклу «Сад божественных гѣсней».

⁴ Див. прим. 58 до циклу «Сад божественных гѣсней».

⁵ Див. прим. 59 до циклу «Сад божественных гѣсней».

⁶ Це – варіант 9-ої пісні циклу «Сад божественных гѣсней». Він відрізняється від того варіанта, що входить до циклу, першою строфою.

⁷ “Знайдено гавань – Христа. Тіло і світе, прощайте. / Годі тріпати мене. Маю вже спокій певно” (пер. Леоніда Ушкалова). Сковорода подає варіацію на тему двовірша з роману Алена Рене Лесажа «Історія Жіля Блаза із Сантільяни». Див. прим. 449 до рубрики «Листи до Михайла Івановича Ковалинського», а також прим. 134 до діалогу «Бесѣда, нареченная двое».

⁸ Див. прим. 1 до діалогу «Кольцо».

⁹ Сковорода має на думці діалог «Кольцо».

¹⁰ Ідеться про Степана Івановича Тев'яшова. Див. прим. 1 до трактату «Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis».

¹¹ Книга Псалмів 76 (77): 6.

¹² Фалесові приписує цей вислів, зокрема, Діоген Лаєрцій (I, 40): “Йому ж таки [Фалесові] належить приказка ‘Пізнай себе’, – хоч Антисфен у «Переємствах» стверджує, нібито сказано це було Фемоноєю, а привласнено Хілоном” [див.: *Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов.* – Москва, 1979. – С. 75].

¹³ Ця теза перегукується з думкою Сенеки про те, що не гріх уважати за свою знайдену кимось істину. Так, про цитовані ним Епікурові сентенції Сенека в «Моральних листах до Луцілія» (XIV, 17) казав: я “і хвалити їх люблю, і присвоювати собі дозволяю” [*Луций Анней Сенека. Моральні листи до Луцілія / Переклав з латини Андрій Содомора.* – Київ, 2005. – С. 69].

¹⁴ Ця думка, що її не раз висловлював Сковорода, дозволяє розглядати його науку в стратегії “вічної філософії”, як те робить Елізабет фон Ерדманн у своїй книзі «Несхожа схожість» [див.: *Erdmann E. von. Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794).* – Köln; Weimar; Wien, 2005]. Поняття *philosophia perennis* запровадив 1540 р. Августин Стойхус у своєму трактаті «De perenni philosophia». Тим часом концепт “вічної Божої мудрості” можна знайти і у святих отців, і в Якоба Беме та німецьких пієтистів, і в неоплатоніків доби Відродження, зокрема в Марсіліо Фічіно та Піко делла Мірандоли, і в популярного письменника-єзуїта Атанасія Кірхера, і в багатьох інших. Зрештою, *philosophia perennis* має за першоджерело коло ідей Платона й може по праву розглядатися як характерна риса платонізму, чиїм яскравим представником в Україні був Григорій Сковорода. Недаром він не раз підкреслював, що Божа Премудрість є спільною для всіх віків і народів. Як гадає фон Ердманн, до традиції “вічної філософії” Сковорода, найвірогідніше, прилучився під час своєї закордонної мандрівки. Можливо, він запозичив цей концепт навіть безпосередньо з трактату Стойхуса «De perenni philosophia». Однак концепт “вічної філософії” Сковорода, звісно, знав іще задовго до того, як вирушив у мандрівку дорогами Європи. Він міг знайти його і в писаннях святих отців, і в творах старих українських авторів. Власне кажучи, думку, згідно з якою поганська філософія не суперечить Біблії, оскільки як одна, так і друга мають за джерело божественний Логос, уперше висловив іще Філон Олександрійський – один із найулюбленіших філософів Сковороди. Перегодом Юстин Мученик ототожнить Логос із Христом. Спаситель постане тут вічним Словом, до якого причетний увесь людський рід. Так само розмірковував і Климент Олександрійський, котрий у своїх «Строматах» не раз наголошував на єдності біблійної мудрості з мудрістю Стародавньої Греції, Єгипту, Вавилону, Персії, Ассирії, Індії. Саме у святоотцівській версії думка про “безпочатковість істини” була знана в Україні ще за старокиївської доби. Це гідні засвідчити такі пам’ятки тогочасної літератури, як «Ізборник Святослава» 1073 р., «Шестоднев» Іоана Екзарха або переклад хроніки Георгія Амартола, в якому сказано, що славенні грецькі філософи (Анаксагор, Піфагор, Платон) запозичили свої знання в єврейських мудреців. Перегодом ця ідея не раз і не два буде зринати також у творах найяскравіших інтелектуалістів кола Києво-Могилянської академії. Так, Стефан Яворський говорив про божественне походження логіки, Митрофан Довгалецький – про божественне походження поезії, а вчитель Сковороди Георгій Кониський стверджував, що всі науки та мистецтва були надані Богом Адамові, а потім поширилися від нього до Ноя, від Ноя та його синів – до халдеїв і євреїв, від євреїв до єгиптян, від них до греків, від греків до римлян і так далі [докладніше див.: *Ушкалов Л. Translatio studii // Ушкалов Л. Світ українського бароко: філологічні етюди.* – Харків, 1994. – С. 31–42].

¹⁵ Плутарх (гр. *Πλούταρχος*) (бл. 45 – бл. 127 рр.) – видатний давньогрецький письменник і філософ, автор «Порівняльних життєписів» та «Моралій», дуже популярний у старій

Україні (Іван Максимович, наприклад, стверджував, що в ділянці моральної філософії Плутарх не має собі рівних [див.: Максимович І. Θέατρον, или Позор нравоучительный царем, князем, владыком. – Чернігів, 1708. – Арк. 143]), один із найулюбленіших письменників Сковороди. Недаром Сковорода переклав аж п'ять трактатів Плутарха: «Про Боже правосуддя», «Про смерть», «Про те, що треба остерігатися боргів», «Про жаждою до багатства», «Про спокій душі». Зберігся тільки останній переклад. У передмові-присвяті до нього Сковорода розглядав Плутарха як справжнього “християнина до Христа”. У діалозі «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира» Сковорода, покликаючись на Плутарха, говорить про гасло “Пізнай себе” на Аполлоновому храмі в Дельфах, у цьому ж таки діалозі, вслід за Плутархом, згадує про Сократового даймона (“янгола-охоронця”), рясно цитує Плутарха в листах до Михайла Ковалинського [див. про це: Дложевський С. Плутарх у листуванні Сковороди (до проблеми літературних джерел Сковороди) // Памяти Г. С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 85–97]. Плутарх близький Сковороді найперше своєю проповіддю спокою, який є найголовнішим моральним обов'язком філософа, платонічними настановами, інтересом до символіки тощо.

¹⁶ Плутарх згадує про це в кількох своїх творах, наприклад, у трактаті «Про єї в Дельфах», де є, зокрема, такі слова: “Адже бог звертається тут до кожного з нас начебто з приятним вітанням: ‘Пізнай самого себе’, яке має не менший сенс, аніж ‘Здрастуй!’” [див.: Плутарх. Об єї в Дельфах // Плутарх. Исида и Осирис. – Киев, 1996. – С. 90]. Джерело цього міркування – діалог Платона «Хармід» (164d) [див.: Платон. Диалоги. – Москва, 1986. – С. 310]. Старі українські письменники досить часто говорили про цей напис на Дельфійському храмі. Варто пригадати хоч би «Арістотелівські проблеми» Касіяна Саковича, де той писав: “На мою думку, найбільша мудрість, найвища філософія і найпотрібніша теологія є пізнання самого себе. Всі, хто хотів догодити Богові, проводили своє життя, вивчаючи цю сентенцію й роздумуючи над нею. Навіть стародавні погани, які жили на світі лише за законами природи, настільки шанували і вихваляли цю цінну сентенцію, що, намалювавши золотими літерами γνῶσι σεαυτόν, повісили її як пророкування оракула на храмі Аполлона в Дельфах, щоби, споглядаючи її, приходити до пізнання самого себе” [Сакович К. Арістотелівські проблеми // Пам'ятки братських шкіл на Україні. Кінець XVI – початок XVII ст. – Київ, 1988. – С. 338; див. також: Радивиловський А. Огородок Марії Богородиці. – Київ, 1676. – С. 623; Максимович І. Θέατρον, или Позор нравоучительный царем, князем, владыком. – Чернігів, 1708. – Арк. 336]. А Дмитро Туптало використав цей епізод, змальовуючи свою “віртуальну” мандрівку до Стародавньої Греції: “...и се вижду во Аѳинѣх нѣкоего мужа честна, от самыя верхнія одежды філософа знатна. Кто таков, спрашиваю. Солон філософ, главен той в філософѣх. Сказуют его быти единого от седми премудрѣйших мудрецов греческих... Той філософ Солон пришед к капищу своему еллинскому, пишет на дверех великими писмены; аз же созади издалеча стоя и смотря, чту пишемое, и написа сице: ‘Знай себе самаго’. Для чего ты, о філософе, то написал еси на дверех капища вашего? Для того, рече, понеже множество народа сему на всяк день проходит. Всяк убо во двери сія входяй, да чтет по вся дни. И кая сила словес тѣх? ...Положи во умѣ своем испытаніе таково: кто еси ты? откуда? и камо грядеши?” [Туптало Д. Слово в субботу четвертыя недѣли Великаго поста // Сочиненія святаго Димитрія, митрополита Ростовскаго: В 5 ч. – Москва, 1782. – Ч. 1. – Арк. 41].

¹⁷ У діалозі «Кольцо» Сковорода подав оригінальну версію історії про Едіпа та сфінкса. Див. прим. 217 до діалогу «Кольцо».

¹⁸ Етимологічно слово Σφίγξ пов'язане з дієсловом σφίγγω – “зв'язувати”.

¹⁹ Пор., наприклад: “От древних [сфінкс] поставлялся при входѣ храмов для означенія святости таинств вѣры” [Емблемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. XLVI]. Про це писав свого часу й Плутарх у трактаті «Про Ізиду та Озіріса»: мовляв, єгипетські жерці “виставляють перед храмами сфінксів на знак того, що їхня наука про божество приховує в собі таємну мудрість” [Плутарх. Об Исиде и Осирисе // Плутарх. Исида и Осирис. – Киев, 1996. – С. 11].

²⁰ Сковорода має на думці слова: ѿ всѣхъ клѣдѣзи, ѿже ѿскопѣша рабѣ ѡтца єгѡ, во время ѡтца єгѡ, заградѣша ꙗко фѣлѣстіиамъ (Перша книга Мойсеева: Буття 26: 15).

²¹ Ця фраза в Мойсеевих книгах зринає 4 рази. Див.: Друга книга Мойсеева: Вихід 23: 21; П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 4: 9; 6: 12; 8: 11.

²² Ця фраза в Мойсеевих книгах зринає 9 разів. Див.: Перша книга Мойсеева: Буття 24: 6; Друга книга Мойсеева: Вихід 10: 28; 34: 12; П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 11: 16; 12: 13, 19, 30; 15: 9; 24: 8.

²³ Фразу свѣтъ вѣдѣніѣ взято з Книги пророка Осії 10: 12.

²⁴ Див. прим. 34 до діалогу «Бесѣда 2-я, нареченная Observatorium. Specula. Еврейски: Сіон».

²⁵ Послання св. ап. Павла до римлян 7: 14.

²⁶ Можливо, Сковорода має на думці слова з 9-ої пісні п'ятниці 3-го тижня Великого посту (ірмос інший). Пор.: “Φῶς, καὶ ζωὴ καὶ παντοκράτορ, ἡ τρισηλίος Μονάς, Θεός τε καὶ Κύριος...”, – тобто “Свѣт и жизнь и вседѣтель, трисолнечное єдинство, Бог же и Господь...”. У 1-му гласі канону на полунощницю схожі фрази зринають не раз: “Єдино тя пою трисолнечное єстество”; “Поем тя, єдиноначалнаго Бога и трисолнечнаго”; “Возсіѣй ми богоначаліє трисолнечное”; “Нынѣ єстество єдинственное богоначаліє трисолнечное”; “єдинственнаго и трисолнечнаго божества”; “трисолнечный и єдиноначальный Боже” [Октоїх, сирѣчь Осмогласник. – Київ, 1739. – Арк. 5 (зв.)–7].

²⁷ Друга книга Мойсеева: Вихід 3: 14.

²⁸ Парафраза Євангелії від св. Івана 6: 63. Пор.: плѣтъ не пользуетъ ничтѣже.

²⁹ Трохи неточна цитата з Послання св. ап. Павла до галатів 3: 28. Пор.: нѣсть мѣжескїи полъ, ни жѣнскїи.

³⁰ Див. прим. 1 до діалогу «Наркїсс».

³¹ “Хиромантик” – той, хто займається хиромантією (від гр. χείρ – ‘рука’ та μαντεία – ‘гадання’), тобто пророкує по капілярних та флексорних лініях на долоні, по зовнішньому вигляду руки тощо. Розквіт хиромантії в Європі припадає на XVI–XVII ст.

³² Можливо, Сковорода має на думці слова: ѿ свѣтъ во тмѣ свѣтитсѣ, ѿ тмѣ єгѡ не ѡбѣтъ (Євангелія від св. Івана 1: 5).

³³ Євангелія від св. Луки 15: 9.

³⁴ Друге послання св. ап. Павла до коринтян 12: 2.

³⁵ Євангелія від св. Івана 8: 56.

³⁶ Книга Ісуса Навина 5: 13.

³⁷ Книга Йова 42: 5.

³⁸ Неточна цитата з Книги Псалмів 120 (121): 1. Пор.: Возведѣхъ ѡчи мои въ гѣры.

³⁹ Євангелія від св. Івана 12: 41. У Книзі пророка Ісаї найближчими до цих слів є такі: видѣша славу мою (Книга пророка Ісаї 66: 19).

⁴⁰ Неточна цитата з Книги пророка Даниїла 10: 5. Пор.: видѣхъ, ѿ сѣ, мѣжъ єдинъ.

⁴¹ Неточна цитата з Книги пророка Захарії 2: 1. Пор.: ѿ возведѣхъ ѡчи мои ѿ видѣхъ, ѿ сѣ, мѣжъ, ѿ въ рѣцѣ єгѡ...

⁴² Євангелія від св. Матвія 28: 17.

⁴³ Дії св. апостолів 7: 56.

⁴⁴ Книга Екклесіястова 2: 14.

⁴⁵ Неточна цитата з Книги Притч Соломонових 17: 24. Пор.: *ѡчи же безѣмнѡго на концѣхъ зѣмий.*

⁴⁶ Неточна цитата з Книги Псалмів 55 (56): 7. Пор.: *тїи пѣтѣ мои сохрѡнѡтъ.*

⁴⁷ Євангелія від св. Івана 4: 22.

⁴⁸ Неточна цитата з Першої книги Мойсеевої: Буття 3: 15. Пор.: *бл҃гостї вѣдѣши єгѡ пѣтѣ.*

⁴⁹ Парафраза Євангелії від св. Марка: 4: 41. Пор.: *вѣтрѣ ѡ морѣ послабшають єгѡ.* Див. також: Євангелія від св. Матвія 8: 27; Євангелія від св. Луки 8: 25.

⁵⁰ Фразу *дѣхъ вѣтры* взято з Другого послання св. ап. Павла до коринтян 4: 13.

⁵¹ Сковорода має на думці звернені до Сципіона та Лелія слова Катона з Ціцеронового діалогу «De senectute» (ii, 5): “Quocirca si sapientiam meam admirari soletis, quae utinam digna esset opinione vestra nostroque cognomine, in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem tamquam deum sequimur eique paremus”, – які він переклав так: “И так естьли вам моя мудрость удивительна (дай Бог, чтоб вы не ошиблись, а я бы достоин был прозываться мудрым), в сем она состоит, что я естественным уставам, как самому Богу, повинуюсь и не противлюсь”.

⁵² Друга книга Мойсеева: Вихід 23: 21; П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 4: 9; 6: 12; 8: 11.

⁵³ Очевидно, Сковорода має на думці слова: *ѡ воззрѣтъ на сїѡнъ ѡчи наші* (Книга пророка Михея 4: 11).

⁵⁴ Парафраза або Книги пророка Ісаї 42: 16 (пор.: *сѡтворѣ ѡмѣ тѣмъ во свѣтѣ ѡ стрѡпшѣнахъ въ правѣхъ*), або Євангелії від св. Луки 3: 5 (пор.: *ѡ вѣдѣтъ стрѡпшѣнахъ въ правѣхъ, ѡ ѡстрѣи въ пѣтї глѡдѣхъ*).

⁵⁵ Парафраза Книги Псалмів 83 (84): 8. Пор.: *Пѡйдѣтъ ѡмѣ сїлы въ сїлѣ.*

⁵⁶ Ці слова є, наприклад, у Горация (Послання, I, 2, 40): “Dimidium facti qui coepit habet” (у перекладі Андрія Содомори: “Хто розпочав – половину зробив” [Квінт Гораций Флакк. Твори / Переклад, передмова та примітки Андрія Содомори. – Київ, 1982. – С. 181]), у Сенеки (Моральні листи до Луцілія, XXXIV, 3): “...недарма кажуть: ‘Початок – наполовину зроблене діло’” [Луцій Анней Сенека. Моральні листи до Луцілія / Переклад з латини Андрій Содомора. – Київ, 2005. – С. 130]), в Еразма Роттердамського (“добрий початок – половина роботи” [Еразм Роттердамський. Похвала глупоті. Домашні бесіди / Перекл. з латини В. Литвинова, Й. Кобова. – Київ, 1993. – С. 198]) та інших знаних Сковородою авторів. Пор. також народні прислів'я: “Добрий почыток – половина діла” [Франко, № 30609]; “Добре начало половину діла вкачало” [Українські народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 271]; “Доброе начало – половина дела” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 495] тощо.

⁵⁷ Насправді ці слова належать Григорію Богослову. Пор.: “Ἀρχὴν πάντων καὶ τέλος ποιῶ Θεός” [Patrologiae cursus completus. Series graeca / Ed. J.-P. Migne. – Paris, 1857. – T. 37. – Col. 908A]. Можливо, ім'я Фалеса зринає тут з огляду на те, що ця фраза перегукується зі славнозвісним Фалесовим окресленням Бога, як того, “що не має ані початку, ані кінця” [див.: Фрагменти ранніх грецьких філософів. – Москва, 1989. – Ч. 1: От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики. – С. 109].

⁵⁸ Липці – велике село під Харковом, засноване в 1656 р. Свого часу – сотенний осередок Харківського полку. На час його відвідин Сковородою основу населення складали так

звані “військові обивателі” (колишні слобідські козаки). Перебуваючи в Липцях, Сковорода мешкав у відставного поручика Олексія Івановича Авксентьєва. Тут філософ працював, зокрема, над діалогами «Алфавит» та «Кольцо» [див.: Ніженець А. М. Про оточення Г. С. Сковороди у Липцях і Валках (70–80-і роки XVIII ст.) // Радянське літературознавство. – 1983. – № 2. – С. 28–29].

⁵⁹ Апокаліпсис 1: 8.

⁶⁰ Фраза *слыши, илю* чотири рази зринає в П'ятій книзі Мойсеевій: Повторення Закону: 5: 1; 6: 4; 9: 1; 27: 9.

⁶¹ Друга книга Мойсеева: Вихід 23: 21; П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 4: 9; 6: 12; 8: 11.

⁶² Перша книга Мойсеева: Буття 24: 6; Друга книга Мойсеева: Вихід 10: 28; 34: 12; П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 11: 16; 12: 13, 19, 30; 15: 9; 24: 8.

⁶³ Неточна цитата з Книги Притч Соломонових 13: 10. Пор.: *себѣ же знаящїи премѣдри (сѣть)*.

⁶⁴ Пісня над піснями 1: 7.

⁶⁵ Див. прим. 1 до віршованої оповідки «Fabula».

⁶⁶ Див. прим. 3 до віршованого діалогу «Разговор о премудрости».

⁶⁷ Можливо, ідеться про діалог Сковороди «Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни».

⁶⁸ Див. прим. 65 до діалогу «Наркісс».

⁶⁹ Про Сомнаса йдеться в 36-ій главі Книги пророка Ісаї.

⁷⁰ Це прізвисько утворене від гр. *πίθηξ, πίθηκος* – ‘мавпа’.

⁷¹ Парафраза Книги пророка Ісаї 59: 8. Пор.: *и пѣти мирнаго не познаша*.

⁷² Сковорода виводить слово *нещастіє* зі сполуки *не с частію*. Див. його подальші міркування: “И сіе-то есть быть щасливым, познать себе, или свою природу, взятыся за свою долю и пребывать с частию себя сродною от всеобщей должности”.

⁷³ Парафраза Книги Псалмів 141 (142): 6. Пор.: *Возвѣхъ къ тебѣ, гдѣ, рѣхъ: ты єси ѹпованїе мое, часть моѹ єси на землѣ живыхъ*.

⁷⁴ Див., наприклад: *покрыетъ тѣ бжїе начало* (П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 33: 27).

⁷⁵ Див., наприклад: *Не ѹзритъ мене ѡко видѣщаго мѣ* (Книга Йова 7: 8).

⁷⁶ Див., наприклад: *Іакоже щедритъ ѡтець сыны, ѹщедри гдѣ болющихѣ єго* (Книга Псалмів 102 (103): 13).

⁷⁷ Див., наприклад: *Избѣвитель же ѡхъ сильный, гдѣ вседержитель ѡмѣ ємѣ* (Книга пророка Єремїї 50: 34).

⁷⁸ Див., наприклад: *ѹзъ єсмь гдѣ* (Друга книга Мойсеева: Вихід 7: 5).

⁷⁹ Див., наприклад: *самъ же царь всѣмъ сщмымъ въ водахъ* (Книга Йова 41: 25).

⁸⁰ Див.: *велика совѣта аггѣл* (Книга пророка Ісаї 9: 6).

⁸¹ Див.: *Ахѡмъ вѣннимъ ѹтверді мѣ* (Книга Псалмів 50 (51): 14).

⁸² Див.: *И стрѣхъ посю вѣдщїй тѣ* (Друга книга Мойсеева: Вихід 23: 27).

⁸³ Див.: *второй чѣвѣкъ гдѣ съ нѣсѣ* (Перше послання св. ап. Павла до коринтян 15: 47).

⁸⁴ Див., наприклад: *Подъ всѣмъ нѣкомъ началство єго, и свѣтъ єго на крилѣ землѣ* (Книга Йова 37: 3).

⁸⁵ Див., наприклад: *Стрѣхъ гдѣнь возвеселитъ сѣрдце и дастъ веселїе и радость* (Книга Ісуса, сина Сирахового 1: 12).

⁸⁶ Див., наприклад: *и аще ѹбѣхъ вѣдетъ тѣ сынъ міра, почіетъ на немѣ міръ вашъ* (Євангелія від св. Луки 10: 6).

⁸⁷ Перша книга Мойсеева: Буття 24: 6; Друга книга Мойсеева: Вихід 10: 28; 34: 12; П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 11: 16; 12: 13, 19, 30; 15: 9; 24: 8.

⁸⁸ Неточна цитата з П'ятої книги Мойсеевої: Повторення Закону 12: 23. Пор.: **Воний крѣпцѣ**.

⁸⁹ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 26: 20. Пор.: **внїдїте во хрѣминѣ вѣшѣ**.

⁹⁰ Євангелія від св. Луки 8: 39.

⁹¹ Послання св. ап. Павла до римлян 8: 9.

⁹² Перше послання св. ап. Павла до коринтян 15: 47.

⁹³ Очевидно, Сковорода має на думці слова Христа: **міръ мой дамъ вѣмъ** (Євангелія від св. Івана 14: 27).

⁹⁴ Неточна цитата з Книги Притч Соломонових 3: 26. Пор.: **гдѣ во вѣдетъ на всѣхъ пѣтѣхъ твоихъ**.

⁹⁵ Неточна цитата з Книги Псалмів 1: 6. Пор.: **пѣтъ нечестивыхъ погнѣнетъ**.

⁹⁶ Пор. приказу: "Всяко ремесло честно, кроме воровства" [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 523].

⁹⁷ Сковорода ототожнює тут Церкву та суспільство [див. про це: *Ушкалов Л.* Себепізнання // *Ушкалов Л.* Українське барокове богومислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків, 2001. – С. 141–155].

⁹⁸ Слово *officium* у таких значеннях не раз зустрічається у творах римських класиків, зокрема в Ціцерона.

⁹⁹ Книга Ісуса, сина Сирахового 30: 23.

¹⁰⁰ Це слово написано на березі навпроти цитати.

¹⁰¹ В українській філософії XVII–XVIII ст. аналіз субстанційно суцього передбачав (як і в Арістотеля на схоластів) осягнення *першопричин*. Наприклад, Іоаникій Галятовський писав: "Четыри причины находятся у философов, без которыхъ нѣчого на свѣтъ не можетъ стати. Першая причина чинячая... Другая причина у философовъ естъ матеріальная, с которой якая речъ стается... Третья причина у философовъ естъ формальная, которая даетъ истинность вшелякой речи... Четвертая, ostatняя, причина у философовъ естъ финальная, для которой якая речъ стается" [*Галятовский І.* Ключъ разумѣнія. – Київ, 1659. – Арк. 230–233; докладний розгляд питання про *першопричини* див., наприклад, у першій книзі першої частини «Фізики» Феофана Прокоповича: *Прокопович Ф.* Натурфілософія, або Фізика // *Прокопович Ф.* Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 119–190].

¹⁰² Див. прим. 67 до циклу «Басни Харьковскія».

¹⁰³ Фразу **вѣнѣцъ рѣдости** взято з Книги Ісуса, сина Сирахового 1: 11; 6: 32; 15: 6.

¹⁰⁴ Неточна цитата з Другої книги Мойсеевої: Вихід 23: 20. Пор.: **И се, азъ послѣдъ аггѣлъ моего предъ лицемъ твоимъ**. Див. також: **Се, азъ посылаю аггѣлъ моего, и призритъ на пѣтъ предъ лицемъ моимъ** (Книга пророка Малахії 3: 1).

¹⁰⁵ Неточна цитата з Другої книги Мойсеевої: Вихід 23: 21. Пор.: **воний себѣ и послѣдшай єго, и не ѡблѣдши єго: не ѡбнѣтсѣ во тевѣ, ѡмѣ во моѣ єсть на немъ**.

¹⁰⁶ Друга книга Мойсеева: Вихід 23: 21.

¹⁰⁷ Євангелія від св. Івана 15: 5.

¹⁰⁸ Неточна цитата з Книги Премудрості Соломонової 12: 1–2. Пор.: **Нелѣнный во дѣхъ твоихъ єсть во всѣхъ. Тѣмже заблѣдѣющихъ помяну ѡбличаєши, и въ нѣхъже согрѣшѣють, воспомяну ѡуиши, да премѣнившесѣ ѡ словы вѣрѣють въ тѣ, гдѣ**.

¹⁰⁹ Євангелія від св. Луки 17: 21.

¹¹⁰ Трохи неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 10: 36. Пор.: **И вразѣ челоуѣкъ домишинѣ єго**.

¹¹¹ Перша книга Мойсеєва: Буття 24: 6; Друга книга Мойсеєва: Вихід 10: 28; 34: 12; П'ята книга Мойсеєва: Повторення Закону 11: 16; 12: 13, 19, 30; 15: 9; 24: 8.

¹¹² Друга книга Мойсеєва: Вихід 23: 21; П'ята книга Мойсеєва: Повторення Закону 4: 9; 6: 12; 8: 11.

¹¹³ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 6: 33. Пор.: *Ии́дите же прѣжде цѣтвѣа бѣѣа.*

¹¹⁴ Євангелія від св. Матвія 6: 10.

¹¹⁵ Євангелія від св. Матвія 6: 10.

¹¹⁶ Див. прим. 197 до циклу «Басни Харківські».

¹¹⁷ “Не проси у Бога дощу, а проси урожаю” [*Номис*, № 7270].

¹¹⁸ В українській традиції хліборобство споконвіку ставилось вище за всі інші ремесла. Див., наприклад, поезію Климентія Зиновіїва «О ратаях, або теж о пашущих хлѣб людех»: “Над всѣ ремесла потребнѣйшее подобно / пахарство, же тоє всему свѣту выгодно” [*Климентій Зіновієв*. Вірші. Приповіді посполиті. – Київ, 1971. – С. 131].

¹¹⁹ Лат. *pictura* – ‘малювання, картина, зображення’.

¹²⁰ Гр. *σχολή* – ‘заняття, навчання; дозвілля, спокій’. Див. прим. 427 до рубрики «Листи до Михайла Івановича Ковалинського» (лист № 52).

¹²¹ Можливо, це парафраза Першої книги Ездри 7: 28. Пор.: *рѣка бѣѣа бл҃гѣа на мнѣ.*

¹²² Можливо, Сковорода має на думці слова: *и́же бо вохощѣтъ дрѣвѣ быти мѣрѣ, вѣрѣтъ бѣѣи бывѣтъ* (Соборне послання св. ап. Якова 4: 4).

¹²³ Очевидно, Сковорода має на думці слова: *рѣбѣ ѣсть хрѣтѣвъ* (Перше послання св. ап. Павла до коринтян 7: 22).

¹²⁴ Цій темі Сковорода присвятив байку «Пчела и Шершень».

¹²⁵ Концепт “мертва душа”, що буде, можливо, не без впливу Сковороди правити за назву славетної поеми Миколи Гоголя [див.: *Tschyżewskij D. Skovoroda – Gogol’* (Y. G. Shevelov zum Geburtstag) // *Die Welt der Slaven. Vierteljahrsschrift für Slavistik*. – Wiesbaden, 1968. – Jg. XIII. – Hft. 1. – S. 318–325], бере свій початок у східнохристиянській традиції [див.: *Вайскопф М.* Гоголь и Сковорода: Проблема “внешнего человека” // *Советское славяноведение*. – 1990. – № 4. – С. 36–45]. Хоча, з другого боку, тут чимало важливі й інші джерела. Скажімо, Мелетій Смотрицький, говорячи про “мертві душі”, покликався на Августина: “Чимало є таких, каже [Августин], що в живих тілах носять мертві душі” [*Smotryc’kyj M.* Kazanie na znamienityy pogrzeb przezacnego y przewielebnego męża, pana y oycza Leontego Karpowicza // *Collected Works of Meletij Smotryc’kyj / With an Introduction by David A. Frick*. – Cambridge, Mass., 1987. – Vol. 1. – P. 244].

¹²⁶ Докладніше Сковорода говорить про це в листі до Василя Максимовича.

¹²⁷ Очевидно, Сковорода має на думці слова: *цѣтвѣе бѣѣе внѣтрѣ всѣх ѣсть* (Євангелія від св. Луки 17: 21).

¹²⁸ Пор.: “Його й шило голило, а наша і бритва не бере” [*Номис*, № 1693]; “Багатого і серп голить, а вбогого і бритва не бере” [*Франко*, № 1251]; “Багатого і серп голить, а бідного й бритва не бере”; “Ваше й шило голить, а наш і ніж не бере”; “Його й шило голило, а наша бритва не бере” [Українські народні прислів’я та приказки: Дожиттєвий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут, 1963. – С. 117, 194].

¹²⁹ Українські філософи та богослови XVII–XVIII ст. уважали, що мистецтво, зокрема й малярське, є “певним наслідуванням (imitatio) природи” [*Прокопович Ф.* Натурфілософія, або Фізика // *Прокопович Ф.* Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 152], а митець, “наче другий Бог, кує в людських душах замінені субстанції речей” [*Довгалецький М.* Поетика (Сад поетичний). – Київ, 1973. – С. 37; див. про це: *Ушкалов Л.* Метафізика образу // *Ушкалов Л.* Світ українського бароко: філологічні етюди. – Харків, 1994. – С. 3–10].

¹³⁰ Див. прим. (11) до притчі «Убогій Жайворонок».

¹³¹ Сковорода має на думці стародавній спартанський звичай: якщо якусь слушну думку виказував чоловік, який не відзначався належною моральністю, то ту ж саму думку просили висловити іншу людину, котру всі шанували.

¹³² Пор. латинську приказку: “*Hostium munera – non munera*” (“Гостинці ворогів – не гостинці”) [Цимбалюк Ю., Кобів Й., Смурова Л., Латун Л. Біблійна мудрість у латинських афоризмах українською та англійською мовами. – Вінниця, 2003. – С. 160]. Можливо, Сковорода натякає тут і на “данайські дари”, що про них згадував Вергілій в «Енеїді» (II, 49), де Лаокоон говорить: “*Timeo Danaos et dona ferentes*” (у перекладі Михайла Білика: “данаїців боюсь і з дарами прибулих” [див.: Публій Вергілій Марон. Енеїда / З латинської переклав Михайло Білик; переклад звірів і зредагував Борис Тен. – Київ, 1972. – С. 44]. Ця фраза за часів Сковороди належала до риторичної топіки [див.: Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1979. – Т. 1. – С. 439]. Крім того, Сковорода міг мати на думці емблему «Троянський конь» (підпис: “Под видом вѣры. Под предлогом благочестія. Specie religionis”) [див.: Емблемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 44–45].

¹³³ Див. прим. 192 до циклу «Басни Харьковскія».

¹³⁴ Ця історія трапилася з перським володарем Артаксерксом. В українській літературі старшої доби її переказував, зокрема, Софроній Почаський [див.: Почаский С. Εὐχαριστηριον, або Вдячність ясне превелебнѣйшому в Христѣ его милости господину отцу кир Петру Могиль // *Титов Хв.* Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII в.в.: Всебірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 304].

¹³⁵ Цю історію Сковорода міг запозичити зі збірки «Спутник и собесѣдник веселых людей» (Москва, 1773), що є перекладом німецького видання 1769 р. «*Vademecum für lustige Leute*». Тут є сюжет про те, як бургундський селянин Канон подарував ріпу Людовікові XI-му [див.: Сиваченко М. До коментування «Алфавита мира» Г. С. Сковороди // Сиваченко М. Над текстами українських письменників. – Київ, 1985. – С. 20–22; пор.: Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка / Составители: Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. – Ленинград, 1979. – С. 346 (1689A)]. Крім того, цей самий сюжет Сковорода міг знати також із «Домашніх бесід» («Гамірний бенкет») Еразма Роттердамського [див.: *Эразм Роттердамский.* Разговоры запросто / Пер. с лат. С. Маркиша. – Москва, 1969. – С. 303–304].

¹³⁶ Сковорода має на думці слова: дхѣ ѿстинны, єгѡже міръ не мѡжетъ прїѡтн, ѡкѡ не видитъ єгѡ, нижє знаєтъ єгѡ: вы же знаєте єгѡ, ѡкѡ въ вѣсь превываетъ ѡ въ вѣсь вѣдетъ (Євангелія від св. Івана 14: 17).

¹³⁷ Парафраза Першої книги царств 16: 7. Пор.: ѡкѡ челоѡкъъ зрѣтъ на лицѣ, вѣ же зрѣтъ на сѣрдцѣ.

¹³⁸ Очевидно, Сковорода має на думці слова: Гла́съ ѓда, сокраща́ющаго кѣдры: ѡ стрѣетъ ѓда кѣдры лѣѡанскѣа (Книга Псалмів 28 (29): 5).

¹³⁹ Сковорода має на думці слова: Не можете чашѣ ѓдню пити ѡ чашѣ вѣсовскѡю: не можете трапѣзѣ ѓдней причащатисѣ ѡ трапѣзѣ вѣсовскѣѡй (Перше послання св. ап. Павла до коринтян 10: 21).

¹⁴⁰ Фразу дхѣ стрѣха вѣѣа взято з Книги пророка Ісаї 11: 3.

¹⁴¹ Можливо, це парафраза Соборного послання св. ап. Якова 3: 14–15. Пор.: ни лжѣте на ѡстинѣ: нѣстъ сѣа премѣдрость свѣше низходѡщи, но зѣмна, дхѣвна, вѣсовска.

¹⁴² Парафраза Євангелії від св. Марка 9: 40 та Євангелії від св. Луки 9: 50. Пор.: ѡже во нѣсть на вы, по вѣсь єсть.

¹⁴³ Парафраза Послання св. ап. Павла до римлян 3: 29. Пор.: *Или ѿдѣєвъ бѣтъ то́клиш, а не ѿ ѿзы́ковъ; Ёй, ѿ ѿзы́ковъ.*

¹⁴⁴ Очевидно, Сковорода має на думці слова: *И гра́дъ сожго́ша о́гнемъ со всѣ́мъ, ѣ́же въ нѣмъ, кромѣ́ злѣ́та ѿ сребра́, мѣ́ди ѿ желѣ́за, ѿ́же ѿда́ша въ до́мъ гдѣ́нь внести́ гдѣ́ви* (Книга Ісуса Навина 6: 23).

¹⁴⁵ Про сотника Корнилія – першого серед поган, хто увірував у Христа, див.: Дії св. апостолів 10: 1–31. Перегородом Корнилій стане святителем, сповідником, єпископом Кесарії Палестинської.

¹⁴⁶ Ідеться про Ізіду (гр. *Ἰσις*) – одну з головних богинь єгипетської міфології, доньку бога землі Геба (чи бога сонця Ра) та богині неба Нут, (згідно з пізнішими переказами) сестру й дружину Озіріса, богиню родючості й материнства. Під добу еллінізму Ізіду ототожнювали, зокрема, з Афіною [див.: *Липинская Я., Марциняк М.* Мифология Древнего Египта / Пер. с польс. – Москва, 1983. – С. 196–197]. Старі українські письменники згадували про Ізіду не раз. Наприклад, Феофан Прокопович писав: “...вони поховані ще тоді, коли приносили жертви Ізіді, найдавнішій єгипетській богині...” [Прокопович Ф. *Натурфілософія, або Фізика* // Прокопович Ф. *Філософські твори: У 3 т.* – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 408].

¹⁴⁷ Афіна (гр. *Ἀθηνᾶ*) – грецька богиня, покровителька мистецтв та розуму. Римляни ототожнювали її з Мінервою.

¹⁴⁸ Див. прим. 3 до віршованого діалогу «Разговор о премудрости».

¹⁴⁹ Геній (гр. *γένιος*, лат. *genius*) – творчий дух всесвіту, опікун людини; відповідник “даймона”.

¹⁵⁰ Сковорода вдається тут до так званого “евгемерівського” способу тлумачення персонажів стародавньої міфології, згідно з яким, поганські боги є не ким іншим, як людьми, обоженими після смерті. “Евгемерівський” підхід до грецької та римської міфології був дуже поширений у старій українській літературі. Варто пригадати хоч би «Книгу житій святих» Дмитра Туптала: “Не за сіє ли Сократ ваш осужден бысть от Аѳин испити яд смертныи, яко многія боги отметае, а ихже вы богами безсмертныи нарицаете, в началѣ Діа, богов началнѣйшаго, отцеубійца и купнородныя сестры своея мужа, но не в Критѣ ли он пребываше? и не зрится ли тамо даже до днесь гроб его? Посидіон же ваш не бѣше ли старѣйшина разбойников, и хищник, и губитель, – и того гроб не в Калаврїи ли обрѣтается?” [Туптало Д. *Книга житій святих.* – Київ, 1705. – Арк. 362 (зв.)]. Єдина відмінність між Тупталом і Сковородою полягає в тому, що Туптало тлумачить героїв грецької міфології як поганих людей, а Сковорода – як гарних [див. про це: *Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків, 1999. – С. 169–171; *Ушкалов Л.* Дмитро Туптало та Григорій Сковорода: про одну паралель акад. Миколи Сумцова // *Ушкалов Л.* Сковорода та інші. Причинки до історії української літератури. – Київ, 2007. – С. 184].

¹⁵¹ Гр. *κακοδαίμων* – ‘той, хто перебуває під владою злого духа; нещасливець’.

¹⁵² Гр. *κακοδαίμονια* – ‘божевілья; нещастя’.

¹⁵³ Див. прим. 86 до діалогу «Разговор пяти путников о истинном щастїи в жизни».

¹⁵⁴ Цю приказку з посиланням на Горація подав у своїх «Адагіях» Еразм Роттердамський (І. 1. 42). Фраза “*invita Minerva*” є також у трактаті Ціцерона «Про обов’язки» (І, XXXI, 110).

¹⁵⁵ Пор.: “Без Бога ні до порога” [*Номис*, № 7; *Франко*, № 865]; “С Богом хоть за море, а без Бога ни до порога” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 36].

¹⁵⁶ Меркурій (лат. *Mercurius*) – римський бог, покровитель торгівлі.

¹⁵⁷ Діана (лат. *Diana*) – римська богиня, покровителька лісів, гір, полювання, вічна цнотливиця. Ця богиня, як сказано в словнику Памви Беринди, “от дня названа ест, для того, же має ясность, подобную днєви” [Беринда П. Лексікон славеноросскій и имен толкованіє. – Київ, 1627. – Ст. 351]. У християнській традиції її часто порівнювали з Дівою Марією. Наприклад, в українській бароковій поезії Марію не раз називали “слъчною Діаною”, “святою Діаною”, “золотою Діаною”, “краснѣйшою Діаною” тощо [див.: Перетц В. Н. Историко-литературные исследования и материалы. – Т. I. Из истории русской песни. – Ч. 1. Начало искусственной поэзии в России. Исследования о влиянии малорусской виршевой и народной поэзии XVI-XVIII в. на великорусскую. К истории «Богогласника». – Санкт-Петербург, 1900. – С. 227]. Див., наприклад: “Видѣв Захарія во церков идущу / Родителей Дѣвья днес тамо грядущу, / Чистую Панну в руцѣ пріимаєт / Слѣчну Діанну Богу отдаєт / На службу” [Українсько-руський архів. Т. IX. Матеріяли до історії української пісні і вірші: Тексти й замітки / Вид. М. Возняк. – Львів, 1913. – С. 206; пор.: Грушевський М. Кілька духовних віршів з Галичини // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – 1896. – Т. XIV. – Кн. VI. – С. 14]. Схоже потрактування образу Діани характерне також для емблематики. Варто пригадати хоч би малюнок № 164 «Діана с козерогом» зі збірки «Symbola et emblemata» (підпис: “Чист и непорочен. Мудрый управляет звѣздами. Interget vitae scelerisque purus”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 42–43].

¹⁵⁸ Пор., наприклад, з думкою Інокентія Гізеля: “и в еллинских учениях иногда истинныя и здравому разуму служащія повѣсти, яко злато посредеѣ блата, обрѣтаются” [Гизель І. Мир с Богом челоуѣку. – Київ, 1669. – Арк. 5 (передмова, б. п.)].

¹⁵⁹ Сковорода має на думці слова Євангелії від св. Луки 15: 8: *Или каѣ женѣ ииѣщи дѣсѣтъ дрѣхъиѣ, ѣще погубиѣтъ дрѣхъиѣ ѣдиѣ, не вжиѣетъ ли свѣтѣиѣника, и пометѣтъ хрѣминѣ, и ииѣетъ приѣжнѣ, дѣндеже ѡбръѣщѣтъ.*

¹⁶⁰ Очевидно, Сковорода має на думці історію про титанів, які повстали проти Зевса й були покарані за це. Див. прим. 3 до поезії «Похвала астрономії». Про богоборних “исполинов”, котрі, як писав Євсей Памфіл (Церковна історія, 1, 2, 18), “замислили відгородитися від неба стінами й у дикому безумстві збиралися йти війською на Всевишнього” [Євсей Памфіл. Церковная история. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 17], ідеться також у Біблії (див., зокрема: Перша книга Мойсеева: Буття 6: 4). Інша слов’янська назва біблійних “исполинов” – “гіганти” [див.: Могила П. Євхологiон, або Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 344 (третя пагін.)], а українська – “велетни” [див.: Климентій Зіновійв. Вірші. Приповісті посполиті. – Київ, 1971. – С. 292–293].

¹⁶¹ Ця думка походить із фрагмента Сапфо: “ὁ μὲν γὰρ καλὸς ὅσον ἰδεῖν πέλεται / ὁ δὲ κάγαθος αὐτίκα καὶ καλὸς ἔσται”. У перекладі Марії Габлевич: “Хто гарний, є гарний очам, / А добрий стане так само гарний” [Габлевич М. 2600 років гендерної лінгвістики // Сапфо: Збірник статей / Упоряд. Олена Галета, Євген Гулевич (Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету ім. Івана Франка). – Львів, 2005. – С. 160 (“Соло триває... нові голоси”, № 2: Тарас Лучук, “Catullus versus Sappho: переклад поза контекстом гендерної лінгвістики”: Лекція-2003 на пошану Соломії Павличко)]. Слід сказати, що Сапфо була добре відома в старій українській літературі. “Кажуть, – зазначав, наприклад, Іпатій Потій, – що знаний грецький поет Піндар написав якось вірші, де було надзвичайно багато всіляких прикладів та порівнянь, і подарував їх ученій панні на ім’я Сапфо. Однак та дівчина замість подяки присоромила його, мовивши, що вченим людям такими прикладами варто користатися, неначе присмачками або сіллю, щоб не занадто пересолити...” [Росієу Н. Odpis na list nieiakięgo kleryka ostrozkiego bezimennęgo //

Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Санкт-Петербург, 1903. – Кн. 3. – Ст. 1054]. Свідченням природної єдності добра та краси для старих українських богословів був сюжет гріхопадіння. Допоки Адам та Єва не знали гріха, вони мешкали в раю нагими й не соромились своєї наготи, бо “самое их безстрастие и невинность быше им аки одѣяніе прекрасно” [Туттало Д. Лѣтопись // Сочинения святого Димитрія, митрополита Ростовскаго: В 5 ч. – Москва, 1842. – Ч. 4. – С. 39]. Це свідчить про те, що “чужда бо нагость всякія стамоты быше, и красота естественная доволнолѣпотно сіяше... А внегда преступити заповѣдь Господню Євы ради Адаму, и нагость срамом облечеса, даже требовати ей смоковнаго листвія ко покровенію, и красота доброты лишися своєю...” [Полоцький С. Вечеря душевная. – Москва, 1681. – Арк. 403].

¹⁶² Див. прим. 108 до циклу «Басни Харьковскія».

¹⁶³ Гр. *μάνια* – ‘натхнення’.

¹⁶⁴ Плутарх розказує цю історію в 10-му параграфі трактату «Про Сократового демона» (580e10–f8) [див.: *Плутарх*. Сочинения. – Москва, 1983. – С. 509].

¹⁶⁵ Пор.: “С Богом хоть за море, а без Бога ни до порога” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 36]; “Без Бога ні до порога” [Номис, № 7; Франко, № 865].

¹⁶⁶ Сковорода алегорично тлумачить розказану Плутархом історію про Сократа й свиней.

¹⁶⁷ Пор. зі словами Епіктета (бл. 50 – бл. 130 рр.): “‘Це – філософ’. А чому? ‘Та він же носить потертий плащ і довге волосся’” [Епиктет. Беседы // Вестник древней истории. – 1976. – № 2. – С. 224], або з латинськими (“*Barba crescit, caput nescit*”) [Вечные истины на вечной латыни. De verbo in verbum: Латинские изречения / Сост. С. Б. Барсов. – Москва, 2006. – С. 49]) чи українськими (“Борода не робить мудрим чоловіка” [Франко, № 1474]) приказками.

¹⁶⁸ Можливо, Сковорода переказує тут слова Пакувія з «Аттічних ночей» Авла Геллія: “Бо не може бути нічого більш негідного й незносного..., аніж коли ледарі й нероби, прикрившись бородою та плащем, перетворюють моральну науку й користь філософії на вправну балаканину та дуже красномовно засуджують пороки, будвши наскрізь ними пройняті...” [Авл Геллий. Аттіческие ночи // Памятники поздней античной научно-художественной литературы II–V века. – Москва, 1964. – С. 281]. Крім того, схожу картину змальовував також Лукіан у своєму діалозі «Ікароменіпп, або Захмарний політ» (29), де Зевс, мавши на думці філософів, каже таке: “Ці люди поділились на школи, вигадали різноманітні лабіринти міркувань і називають себе стоїками, академіками, епікурейцями, перипатетиками й іншими ще більш кумедними іменами. Прикрившись славним ім’ям Добročесності, наморщивши лоби, довгобороді, вони розгулюють по світу, приховуючи свій негідний спосіб життя пристойною зовнішністю. Тим самим вони дуже нагадують акторів у трагедії: зніміть із них маску та шите золотом вбрання – і перед вами постане нікчемний чоловічок, годний за сім драхм грати на сцені” [Лукиан из Самосаты. Избранная проза. – Москва, 1991. – С. 489–490]. Зрештою, цей мотив характерний і для ранньохристиянської традиції. Він є, наприклад, в «Апології» (I, 4) Юстина Мученика (“поміж тими, котрі носять ім’я та одяг філософів, є також люди, які не роблять нічого, що б личило їхньому званню” [Святого Иустина Апология I // Ранние отцы Церкви: Антология. – Брюссель, 1988. – С. 275]).

¹⁶⁹ Поширений емблематичний образ. Він є, зокрема, в амстердамській збірці «*Symbola et emblemata*» (№ 211) під назвою «Орел сидящий на главѣ оленя» (підпис: “Настоит побѣда. Его бѣгом егж умерщвляю. Instante victoria”) [Емвлемы и смволы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 54–55].

¹⁷⁰ Неточна цитата з Першого послання св. ап. Павла до коринтян 3: 16. Пор.: **Не вѣстє ли, ѡкш хрѣмъ бжїй єстє, ѡ дхъ бжїй живєтъ въ васъ;**

¹⁷¹ Див. прим. 146.

¹⁷² Друге послання св. ап. Павла до коринтян 12: 2.

¹⁷³ Див. прим. 44 до циклу «Сад божественныхъ гѣсней».

¹⁷⁴ Див. прим. 144 до діалогу «Наркісс».

¹⁷⁵ Парафраза Євангелії від св. Івана 6: 63. Пор.: **дхъ єсть, ѡже ѡживлєтъ, плоть не пользєтъ ничтѡже.**

¹⁷⁶ Див. прим. 157.

¹⁷⁷ Юпітер (лат. *Iuppiter*) – римський верховний бог.

¹⁷⁸ Нептун (лат. *Neptunus*) – римський бог, покровитель морів.

¹⁷⁹ Цю саму думку виказували й інші старі українські письменники. Наприклад, Стефан Яворський писав, що стародавні епікурейці та стоїки, “яже ум чововчєскїй сказует и чувства являют, сих держахуся, а яже ум превосходят, тая, аки баснорѣчїе нѣкое, отметаху. Сїя єсть вѣры пагуба вселютѣишая” [Яворський С. Камень вѣры. – Київ, 1730. – С. 356].

¹⁸⁰ Неточна цитата з Книги пророка Агтея 2: 10. Пор.: **мїръ дшїи.**

¹⁸¹ Згадаймо, наприклад, що писав про це Герасим Смотрицький: “А кому на свѣтъ може быти тайно, же з греков философы, з греков богословцы увєсь свѣт маєт...” [Смотрицький Г. Ключ Царства Небесного // Українська література XIV–XVI ст. – Київ, 1988. – С. 219; див. про це: Ушкалов Л. Translatio studii // Ушкалов Л. Світ українського бароко: філологічні етюди. – Харків, 1994. – С. 33–36].

¹⁸² Див. прим. (11) до притчі «Убогій Жайворонок».

¹⁸³ Див.: Книга пророка Єзекїї 1: 16, наст.

¹⁸⁴ Дії св. апостолів 17: 23.

¹⁸⁵ Парафраза Дій св. апостолів 17: 23. Пор.: **сєгò ѡзъ проповѣдѡю вѣмъ.**

¹⁸⁶ Очевидно, Сковорода має на думці слова: **Бжє о́тцєвъ ѡ гдїи мѣти твоєѡ, сотворївий всѡ словомъ твоимъ** (Книга Премудрості Соломонової 9: 1).

¹⁸⁷ Сковорода має на думці слова: **Первый чововчѣкъ ѡ зємїи, перстєнь: второй чївѣкъ гдѣ сь нѣсє** (Перше послання св. ап. Павла до коринтян 15: 47).

¹⁸⁸ Сковорода має на думці слова: **Тѡкожде ѡ воскреснїє мєртвѣхъ: сѣєтсѡ въ тлѣнїє, востѡєтѣ въ нечїєнїи** (Перше послання св. ап. Павла до коринтян 15: 42).

¹⁸⁹ Неточна цитата з Послання св. ап. Павла до римлян 1: 22. Пор.: **глїблїющєсѡ вѣтїи мѡдри, ѡбѡродѣша.**

¹⁹⁰ Перше послання св. ап. Павла до коринтян 1: 20.

¹⁹¹ Ропськ – старовинне містечко на Стародубщині, на річці Снов, тепер у Брянській обл. Російської Федерації.

¹⁹² Пор.: “И медведя учат, не только человека” [Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Москва, 1956. – Т. IV. – С. 528].

¹⁹³ Ідеться про «Басню Есопову» Сковороди.

¹⁹⁴ Капельмейстер (нім. *der Kapellmeister*) – керівник та диригент хору чи оркестру.

¹⁹⁵ Танцмейстер (нім. *der Tanzmeister*) – керівник танцювального колективу.

¹⁹⁶ Очевидно, Сковорода має на думці сюжет про ведмедя, який вчиться танцювати [див.: Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка / Составители: Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. – Ленинград, 1979. – С. 76 (151)].

¹⁹⁷ Пор.: “*Lupus malus ovium custos*” (“Вовк – поганий сторож овець”) [Цимбалюк Ю., Кобів Й., Смурова Л., Латун Л. Біблійна мудрість у латинських афоризмах українською та

англійською мовами. – Вінниця, 2003. – С. 186]; “Біда вівцям, де вовк пастушить”; “Біда череді, як вовк за пастуха” [Франко, № 2893, 30951]; “Худо овцам, где волк в пастухах” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 226].

¹⁹⁸ Єронім (*Hieronymus*) Стридонський (340/350–419/420 pp.) – великий західний богослов і аскет, автор Вульгати – латинського перекладу Біблії. У старій Україні був дуже шанований і як теолог [див., наприклад: *Галатовський І. Месяя правдивий.* – Київ, 1669. – Арк. 144], і як мовознавець, імовірний творець слов’янської абетки, про що сповіщали такі авторитетні джерела, як хроніки Мартіна Бельського [див.: *Bielski M. Kronika.* – Warszawa, 1764. – S. 314] та Олександра Гвагніна [див.: *Gwagnin A. Kronika Sarmacyi Europejskiej.* – Warszawa, 1768. – S. 314], і як взірцевий латиномовний письменник [див.: *Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т.* – Київ, 1979. – Т. 1. – С. 158]. Користувалися популярністю, зокрема, його біблійні коментарі [див.: *Сакович К. Трактат про душу // Пам’ятки братських шкіл на Україні. Кінець XVI – початок XVII ст.* – Київ, 1988. – С. 469], листи [див.: *Калиновский С. Десять книг Аристотеля к Никомаху, то есть Этика // Памятники этической мысли на Украине XVII – первой половины XVIII ст. / Сост., пер. с лат., вступ. статья и прим. М. В. Кашубы.* – Киев, 1987. – С. 201, 248; *Прокопович Ф. Натурфилософия, або Физика // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т.* – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 302], апокрифічне «Сказаніє учителя церковнаго Іеронима святаго о Юдѣ, предателѣ Господа нашего Иисуса Христа» [див.: *Памятки українсько-руської мови та літератури. Апокрифи і легенди з українських рукописів / Зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко.* – Львів, 1899. – Т. II. – С. 345–346] тощо.

¹⁹⁹ Така фраза є в листах св. Єроніма (ad Rusticum monachum CXXV, 8 [937]): “Mihi OPPIDIUM carcer, et solitudo paradisus est” [Patrologiae cursus completus. Series latina / Ed. J.-P. Migne. – Paris, 1864. – Т. 22. – Col. 1076].

²⁰⁰ Друге послання св. ап. Павла до коринтян 6: 8.

²⁰¹ Гра слів: лат. *Cato* (Катон) – ім’я (cognomen) кількох славетних давньоримських діячів (Марк Порцій Катон Старший, Марк Порцій Катон Молодший та інші), а *catus* – ‘кіт’.

²⁰² Пор.: “Ів би кіт рибу, а в воду не хоче”; “Кіт риби прагне, а сіти не тягне”; “Люби кіт рибу, а в воду не хоче” [Франко, № 14877, 14883, 14904]; “Ласа кішка до риби, та в воду лізти не хоче” [Українські народні прислів’я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 421]; “Лакома кошка до рыбки, да в воду лезть не хочется” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 504].

²⁰³ Див. прим. 32 до трактату «Начальная дверь ко християнскому добронравію».

²⁰⁴ Авраам народився 1996-го, а помер 1821 р. до н. е.

²⁰⁵ З ім’ям римського бога Сатурна (лат. *Saturnus*) пов’язане уявлення про “золотий вік”. Сковорода міг узяти цей образ, скажімо, із 433-го малюнка збірки «*Symbola et emblemata*», що має назву «Кленовое и пальмовое древо с плодами, и Сатурн между ними, изображающий златой вѣкъ» (підпис: “Нельзя сего надѣяться. Тщетно не ожидай, дабы сіе время снова возвратилось. Spereare nefas”) [див.: *Емблемы и символы избранные.* – Санкт-Петербург, 1788. – С. 110–111].

²⁰⁶ Пор.: “Больному все горько” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 398]; “Хорому все гирке” [Франко, № 26920].

²⁰⁷ Схожа думка є в «Моральних листах до Луцілія» Сенеки: “А скільки ще й таких нещасливців, які хитаються між страхом перед смертю та муками, що їх завдає життя: не хочуть жити, але й померти не годні” (IV, 5); “...ні жити не хочемо, ані вмерти: життя нам осоружне, смерть – страшна” (LXXVI, 11) [Луцій Анней Сенека. Моральні листи до

Луцілія / Переклад з латини Андрій Содомора. – Київ, 2005. – С. 43, 257]. Є й українська приказка: “Жити – мучитись, а вмирати не хочеться” [Українські народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 15].

²⁰⁸ Це – варіант 7-ої строфи 24-ої пісні циклу «Сад божественных пѣсней».

²⁰⁹ Парафраза Дій св. апостола 17: 20. Пор.: *стрѣнна во нѣкаѣ влѣгѣши во ѡушеса нѣша*.

²¹⁰ Про це писав, зокрема, Євагрій Понтійський у своєму «Слові про духовну роботу» [Patrologiae cursus completus. Series graeca / Ed. J.-P. Migne. – Paris, 1858. – Т. 40. – Col. 1224C]: “Біс смутку [бес уныния], що його називають також ‘полуденним’ (Пс. 90: 6), є найважчим серед усіх бісів” [Творения аввы Евагрия. Аскетические и богословские трактаты. – Москва, 1994. – С. 97]. Сковорода добре знав творчість Євагрія й цитував його по-грецькому в листі до Михайла Ковалинського, датованому вереснем – жовтнем 1763 р. [див. про це: *Ушкалов Л., Марченко О.* Зняття антитетики “Афін” та “Єрусалима” на терені вчення про “безначальну істину” (Про цитацію Євагрія Понтійського в одному з листів Григорія Сковороди) // *Ушкалов Л., Марченко О.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків, 1993. – С. 53–70]. Окрім того, у молитовних текстах, поруч зі згадкою про “біса полуденного”, зринає також фраза “дух унынія” [див.: *Могила П.* Євхологiон, або Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 171 (друга пагін.)].

²¹¹ Див. прим. 78 до трактату «Начальная дверь ко християнскому добронравію».

²¹² Неточна цитата з Книги Ісуса, сина Сирахового 21: 3. Пор.: *зѣвы львѡвы зѣвы єгѡ, ѡубнѣвѣиши дѡшы чловѣчи*.

²¹³ Парафраза Соборного послання св. ап. Якова 3: 4–5. Пор.: *се, ѡ кораблѣхъ велицыхъ сѣще ѡ ѡ жестокыхъ вѣтрехъ зачюиши, ѡбращаѣтсѣ малымъ кормилцею, ѡможе стремленіе правящихъ хѡчетъ: такожде же ѡ ѡзыкъ малъ ѡудъ єсть, ѡ велии хвалитсѣ*.

²¹⁴ “Движимость непрерывная” виступає у Сковороди відповідником лат. *mobile perpetuum*.

²¹⁵ Книга пророка Єремії 17: 9.

²¹⁶ Фраза *сѣмѣ слѡе* зринає в Книзі пророка Ісаї 14: 20.

²¹⁷ Таке розуміння природи Святого Письма в старій Україні зазвичай пов'язували з наукою Філона Олександрійського (бл. 25 р. до н. е. – 50 р. н. е.). Наприклад, Іоанікій Галатовський переказував Філона так: “литера позверхное писмо єсть яко тѣло, а закрытое его розумѣне єсть яко душа невидимая” [Галатовський І. Месія правдивий. – Київ, 1669. – Арк. 352 (зв.)–353]. Сковорода високо цінував Філона й покликався на нього у своїх творах. Мабуть, найбільший вплив на Сковороду Філон справив у ділянці гносеології. Зокрема, саме Філон започаткував науку про об'явлення Бога “в трьох світах” (природі, людині та Біблії), він-таки вперше почав символічно трактувати Святе Письмо, намагаючись узгодити його з грецькою філософією. Символічно Філон потрактував (так само, як і Сковорода) навіть поняття творення (креації). Крім того, Філон обстоював такі важливі для Сковороди ідеї, як “обоження” (*θεωσις*), людина-мікрокосмос, “внутрішня людина”, Софія-Премудрість Божа, преекзистенція матерії тощо. Для науки Філона (як і Сковороди) характерний питомо платонівський дуалізм. Філон-таки запровадив до богослів'я й прикметну для Сковороди антитетичну модель думання [див.: *Čyževskij D.* Skovoroda-Studien: II. Skovorodas Erkenntnislehre und Philo // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1933. – Bd. X. – S. 47–60].

²¹⁸ Неточна цитата з Послання св. ап. Павла до римлян 11: 34. Пор.: *Ктѡ во раздѣлѣ ѡмѣ гдѣнь;*

²¹⁹ Пор.: “Ехал в Казань, а заехал в Рязань” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 449].

²²⁰ Сковорода має на думці слова: Прише́лъ же ли еси́ въ сокрѣ́вниці снѣ́жнаѧ, ѿ сокрѣ́вниці грѣ́днаѧ ви́дѣлъ ли еси́; (Книга Йо́ва 38: 22).

²²¹ Див. прим. (1) до діалогу «Разглагол о древнем мірѣ».

²²² Це – емблематичний образ. Наприклад, малюнок риби-“причепи” є в збірнику німецького письменника Йоахіма Камерарія «*Symbola et emblemata*» (Нюрнберг, 1590–1604) [див.: Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту і передне слово проф. Леоніда Ушкалова. – Харків, 2004. – С. 98]. Цей образ не раз зринає й у творах українських письменників XVII–XVIII ст. Наприклад, Кирило Ставровецький згадує про ремору, коли говорить про себепізнання (“...в нашем плаванні духовном грѣх, яко ремора, прилнувши к душѣ, застановляет ладію упованія нашего и не дает плынути до блаженнаго пристанища, аж потреба пуститися навклирови в глубину сердца, сирѣчь самою совѣстію обличити своє паденіє и познати свой грѣх, яко возбраняет ми ити до живота вѣчнаго” [Транквіліон-Ставровецький К. Євангеліє учителное. – Рахманів, 1619. – Арк. 213]), а Іван Максимович – у ході розмови про ідеал мудрого володаря (“...умѣреннѣ слѣпотное правленія желаніє содержи, никако не уничижай, всѣм со страхом благоутаждай, всегда воспоминай реченную притчу: и влас малѣйшій тѣнь свою имѣет. Изрядно се изображается сим знаменієм, сієст реморы, держала двоих рыбак, корабля кормилу прилѣпшейся, з написанієм: ‘Малыми великая удержуется’, – зѣло бо малѣйшая ремора рыбка есть, едва двоядна, кормилу корабля прилѣпшиися, жестокотекущій корабль удержует и воспящяет” [Максимович І. Θέατρον, или Позор нравоучительный царем, князем, владыком. – Чернігів, 1708. – Арк. 319]).

²²³ Можливо, Сковорода має на думці історію, що її переказав Пліній Молодший у своїх «Листах» (IX, 33), про дружбу хлопчика та дельфіна [див.: Дамоклів меч. Антична новела. – Київ, 1984. – С. 178–179], або розказану Клавдієм Еліаном («Про природу тварин», VI, 15) історію про те, як дружили й померли разом юнак з міста Іаса та дельфін [див.: Дамоклів меч. Антична новела. – Київ, 1984. – С. 119–120].

²²⁴ Це – відомий емблематичний образ. Див., наприклад, 336-ий («Пѣтух над львом»; підпис: “Причиняю страх найсильнѣйшему. Заставляю дрожать найотважнѣйшаго. Tremorem injicio fortissimo”) та 410-ий («Пѣтух прогоняє льва»; підпис: “Пришел, видѣл, побѣдил. Довольно его видѣть, чтоб побѣдить. Veni, vidi, vici”) малюнки зі збірки «*Symbola et emblemata*» [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 84–85, 104–105].

²²⁵ Як свідчить Діоген Лаертій (VIII, 10), думку про те, що “дружба – це рівність”, першим виказав Піфагор [Діоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – Москва, 1979. – С. 335]. Пор. латинську приказку: “*Amicitia aequalitas*” (“Дружба – це рівність”) [Цимбалюк Ю., Кобів Й., Смурова Л., Латун Л. Біблійна мудрість у латинських афоризмах українською та англійською мовами. – Вінниця, 2003. – С. 42].

²²⁶ Див. прим. 108 до циклу «Басни Харківські».

²²⁷ Парафраза Євангелії від св. Луки 17: 21. Пор.: **Се** во, **црѣтвіє** **вѣїє** **внѣтрѣ** **васѣ** **ѣсть**.

²²⁸ Див. прим. 82 до діалогу «Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни».

²²⁹ Див. прим. 100 до діалогу «Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни».

²³⁰ Див. прим. 36 до циклу «Басни Харківські».

²³¹ Див. прим. 162 до циклу «Басни Харківські».

²³² Див. прим. 119 до діалогу «Бесѣда 1-я, нареченная Observatorium. (Сіон)».

²³³ Мотив розпізнання людської природи за її “ті́нню” в нашій літературі був знаний і до Сковороди. Приміром, Антоній Радивилівський писав таке: “Хвалена была у аѡенчиков устава, з которои, хотячи аѡенчикове своих дѣтей склонность приржоную до якои речи в

молодых лѣтех познати, певных нѣкоторых днѣй, гдѣ всѣх ремесников варстаты отворенны были, розные в себѣ начиня маючіе, выводили оных, пилю сѧ присматруючи, на который кто з дѣтей их варстат очи свои обернет, на которых ремесников пилю поизрит. Что обачивши, познавали, до чого кто мѣл прироженную склонность; если кто очи свои обернул на варстат, гдѣ начине было до войны належное, и простер руцѣ свои до луку, до шаблѣ, доходили през тое, и ж мѣл быти воином. Если кто глянул на варстат, гдѣ были книги, и простер руку до Аристотеля, Гомера, доходили, и ж мает быти поетом и филозофом добрым" [*Радивилівський А. Огородок Маріи Богородицы. – Київ, 1676. – С. 216–217*].

²³⁴ Фраза вѣ силѣ своѣй не раз зринає в Біблії. Див., наприклад: *Гдѣ сотворѣвый зѣмлю вѣ силѣ своѣй* (Книга пророка Єремії 51: 15).

²³⁵ Сковородинський образ фонтана можна розглядати як свого роду відповідь на запитання Августина, подане в його «Сповіді» (1. III. 3): «Чи ж охоплюють Тебе небо й земля, оскільки Ти виповнюєш їх? А може, Ти їх виповнюєш, але ще лишається якась маленька частинка Твоєї істоти, тому що вони не охоплюють Тебе всього? А де ж Ти виливаєш те, що лишилося з Твоєї істоти після виповнення неба й землі? А може, Ти не потребуєш, щоби будь-що містило Тебе, Тебе, що охоплюєш усе, тому що те, що Ти виповнюєш, Ти виповнюєш, вміщаючи в собі? Бо не посудини, повні Тебе, надають Тобі стійкості; адже, хоча б вони й розбилися, Ти не виливаєшся. А коли Ти розливаєшся понад ними, то Ти не падаєш на землю, а нас підіймаєш угору; Ти не розсипаєшся, а нас громадиш. Але чи те все, що Ти виповнюєш, Ти виповнюєш цілою своєю істотою? Чи, може, тому, що ті всі речі не можуть охопити Тебе цілого, охоплюють тільки частинку Тебе, і ту саму частинку охоплюють одночасно всі? Чи, може, кожна річ охоплює якусь відповідну частину, більші охоплюють більші, а менші охоплюють менші? Та чи ж є в Тобі якась частинка більша, а якась частинка менша? Чи, може, Ти всюди цілий, і ніяка річ не охоплює Тебе всього?» [*Святий Августин. Сповідь / Пер. з латини Ю. Мушака. Вид. 3. – Київ, 1999. – С. 4–5*].

²³⁶ Сковорода має на думці просвітницьке гасло всеосяжної «рівності» людей, котре означало для нього цілком неприйнятну «універсальну несродність» [див.: *Ерн В. Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва, 1912. – С. 309*].

²³⁷ Сковорода має на думці Федрову байку «Улесливий Осел та Господар» [див.: *Федр. Байки / Упорядкування, передмова, переклад і примітки Володимира Литвинова. – Київ, 1986. – С. 125–127*]. Зрештою, сюжет про віслюка, який, наслідуючи собаку, спробував поцілувати свого хазяїна, був відомий і в фольклорній традиції [див.: *Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка / Составители: Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. – Ленинград, 1979. – С. 87 (214)*].

²³⁸ У діалозі Еразма Роттердамського «Гамірний бенкет» є історія про те, як слуга, який зняв вошу з одягу Людовіка XI-го, отримав у нагороду сорок золотих. Побачивши це, інший слуга за якийсь час удав, що вчинив королеві ту саму послугу. Але за неї він отримав сорок ударів батоном [див.: *Эразм Роттердамский. Разговоры за просто / Пер. с лат. С. Маркиша. – Москва, 1969. – С. 304–305*].

²³⁹ Див. прим. 278 до діалогу «Кольцо».

²⁴⁰ Можливо, це парафраза підпису під 541-м малюнком зі збірки «*Symbola et emblemata*», що має назву «Венера вручає Купидону своє письмо». Підпис такий: «Держай, и все будет. Будь смѣл и отважен, и здѣлается. Aude, et fiet» [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 136–137].

²⁴¹ Ідеться про Сковороду як автора «Басни Есоповой».

²⁴² Пор.: “С Богом хоть за море, а без Бога ни до порога” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 36]; “Без Бога ні до порога” [Номис, № 7; Франко, № 865].

²⁴³ Афабуляція (лат. *affabulatio*) – як переклав це слово сам Сковорода наприкінці діалогу, – означає “приказка”. У старих українських поетиках слово *афабуляція* пояснювали так: “Зазвичай байка поділяється на дві частини: проміфій, тобто вступна розповідь чи власне байка, та епіміфій, тобто застосування розповіді (*affabulationem*), де прямо викладено те, чого навчає байка” [Prokopowicz Th. De arte poetica libri III ad usum et institutionem studiosae iuventutis roxolanae. Dictati Kioviae in orthodoxa Academia Mohileana. Anno Domini 1705. – Mohiloviae, 1786. – Р. 65].

²⁴⁴ Ця афабуляція повторюється наприкінці тексту разом із перекладом самого Сковорода.

²⁴⁵ Пор.: “За Богом пойдешь, добрый путь найдешь” [Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Москва, 1956. – Т. III. – С. 543].

²⁴⁶ Трохи неточна цитата з Послання св. ап. Павла до ефесян 5: 10. Останнє слово має форму: б'гови.

²⁴⁷ Трохи неточна цитата з П'ятої книги Мойсеевої: Повторення Закону 28: 66–67. Пор.: і в́дѣтъ живѡтъ тво́й висѡщъ прѣд ѡчи́ма тво́има, и ѡубо́ишиѡ во дни и въ но́щи, и не в́дѣши вѣры ѡтн житі́ю тво́ею: Зѡ́тра рѣ́ши: кѡ́кш в́дѣтъ вѣ́черъ; и въ вѣ́черъ рѣ́ши: кѡ́кш в́дѣтъ ѡ́тро; ѡ́ стрѡ́ха сѣ́рдца тво́его, ѡ́ниже ѡубо́ишиѡ, и ѡ́ видѣ́ннн ѡ́сѣь тво́ихъ, ѡ́ниже ѡ́зриши.

²⁴⁸ Сковорода має на думці слова: ѡ́кш ѡ́рѣль покрьі гнѣ́здо своѡ, и на птенцы́ своѡ возже́ѡ (П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 32: 11).

²⁴⁹ Про це писав Пліній Старший у своїй «Природознавчій історії» (X, 5, 17).

²⁵⁰ Євангелія від св. Луки 11: 28.

²⁵¹ Друга книга Мойсеева: Вихід 20: 15.

²⁵² Пор.: “Пильнуй, як ока!”, “Бережи, як ока в лобі!”, “Доглядай, як ока!” [Українські народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 259, 742].

²⁵³ Ріг достатку (лат. *cornu copiae*) – ріг кози німфи Амальтеї – годувальниці Зевса, наповнений квітами, фруктами та овочами; символ багатства. Ріг достатку є центральним елементом герба міста Харкова, що його було затверджено указом імператриці Катерини II від 21 вересня 1781 р.

²⁵⁴ Цей мотив Сковорода розробляє в 1-ій пісні циклу «Сад божественных пѣсней». Пор.: “О грѣх-то смерть родит! живу смерть наводит. / Из смерти ад, душу жжет глад. / О смерть сія люта!”

²⁵⁵ Фразу не разлі́къ взято з Послання св. ап. Павла до римлян 7: 15.

²⁵⁶ Див. прим. 13 до діалогу «Разглагол о древнем мірѣ».

²⁵⁷ Парафраза Третьої книги Мойсеевої: Левит 1: 9. Пор.: ѡ́тъ жѣ́ртва, вонѡ́ благоухѡ́ннѡ́ гдѡ́.

²⁵⁸ Цей мотив зринає в 30-ій поезії циклу «Сад божественных пѣсней». Пор.: “Не красна долготю, но красна добротою, / Как пѣснь, так и жизнь”.

²⁵⁹ Книга Псалмів 15 (16): 11.

²⁶⁰ Див. прим. 65 до циклу «Басни Харьковскія».

²⁶¹ Прикметник *глупомудрый* є відповідником гр. *μωρόσοφος*. Це грецьке слово Сковорода вживав у своїх листах.

²⁶² Мабуть, Сковорода має тут на думці свідчення Діогена Лаерція (I, 69), начебто Хілон спитав колись Езопа, “чим займається Зевс, а Езоп відповів: ‘Високе понижує, а низьке

вивищує''' [Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – Москва, 1979. – С. 84].

²⁶³ Парафраза Євангелії від св. Луки 17: 21. Пор.: цѣтвїє вѣїє внѣтрѣ вѣсь єсть.

²⁶⁴ Євангелія від св. Луки 1: 33.

²⁶⁵ Можливо, це парафраза Першого послання св. ап. Павла до солунян 3: 12. Пор.: Вѣсь же гдѣ да ѡмножитѣ.

²⁶⁶ Книга пророка Ісаї 62: 6.

²⁶⁷ Трохи неточна цитата з Книги пророка Ісаї 60: 8. Пор.: Кїн сѣть, їже їакъ ѡблаци летѣть, ѡ їакъ гбѣвѣ со птєнцѣ ко мнѣ;

²⁶⁸ Книга пророка Ісаї 60: 1–2.

²⁶⁹ Пор.: Перша книга Мойсеева: Буття 24: 6; Друга книга Мойсеева: Вихід 10: 28; 34: 12; П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 11: 16; 12: 13, 19, 30; 15: 9; 24: 8.

²⁷⁰ Священими мовами в старовину називали грецьку, гебрійську та латинську.

²⁷¹ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 13: 52. Пор.: всѣкъ кнїжникъ, наѣнївсѣ цѣтвїю нѣномѣ.

²⁷² Парафраза Книги пророка Аввакума 3: 19. Пор.: Гдѣ бѣть мой сіла моѣ.

²⁷³ Сам Сковорода добре знав філософію Стародавньої Греції та Риму. У своїх творах він покликався на Марка Аврелія, Анаксагора, Арістиппа, Арістотеля, Боеція, Демонакса, Діогена, Епікура, Зенона з Кітіона, Кратеса, Піррона, Піфагора, Платона, Плутарха, Сенеку, Сократа, Солона, Фалеса, Філона й Ціцерона. Як свідчить Михайло Ковалинський, Плутарх, Філон та Ціцерон входили до десятка улюблених письменників Сковороди. На відміну від переважної більшості українських авторів XVII–XVIII ст., котрі, хоч і розглядали поганську філософію як “другий Старий Заповіт”, тобто як своєрідну “префігурацію” євангельської правди, але поділяли Тертуліанове протиставлення *Афін* та *Єрусалима*, Сковорода засадничо врівнював стародавню поганську мудрість та Христову науку на підставі думки про *безпочатковість істини* [див.: Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997].

²⁷⁴ Імена отців Церкви досить часто зринають і в творах самого Сковороди. Саме патристика могла бути джерелом цілої низки ідей Сковороди, зокрема “наслідування Христа”, “обоження” (цю науку він міг знайти в Климента, Орїгена, Григорія Назіанзіна, Григорія Ниського, Василя Кесарійського, Макарія, Діонісія Ареопagitського, Августина, Максима Сповідника та інших), себепізнання, “внутрішньої людини”, “анамнезису”, “гесихії”-“суботи”, людського “різнопуття” тощо. Патристика була також джерелом таких важливих сковородинських образів, як *серце* (Климент, Орїген, Григорій Назіанзин, Діонісій Ареопagitський, Макарій Єгипетський, Августин), *дзеркало* (Григорій Ниський, Діонісій Ареопagitський), *рослина* чи *внутрішнє око*. Зрештою, як казав Дмитро Чижевський, “остаточно зрозуміти символіку Сковороди можна лише на ґрунті символіки отців Церкви та барока” [Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й передне слово проф. Леоніда Ушкалова. – Харків, 2004. – С. 46].

²⁷⁵ Очевидно, це парафраза Євангелії від св. Матвія 2: 21. Пор.: прїїде въ зѣмлю їїлевѣ.

²⁷⁶ Назва *Видеєм* означає “дом хлѣба” [див.: Беринда П. Лексикон славенороскїй и имен толкованіє. – Київ, 1627. – Ст. 379].

²⁷⁷ Книга Псалмів 121 (122): 1.

²⁷⁸ Сковорода має на думці слова: *дрѣже, кѣкъ вшѣлъ єси сѣмю не їмїй ѡдѣѣнїѣ вѣчна* (Євангелія від св. Матвія 22: 12).

²⁷⁹ Парафраза Книги Ісуса, сина Сирахового 31: 16. Пор.: не простирай рѣки ѡ не гнѣтїсѣ сѣ нїмї въ соїло.

²⁸⁰ Неточна цитата з П'ятої книги Мойсеевої: Повторення Закону 12: 25. Пор.: да вліго тебе вѣдѣть и снѡмѡмъ твоимъ по тебе во вѣки, ѡце сотвориши се, еже доврѡ и ѡгѡдно єсть предъ гдѣмъ бгѡмъ твоимъ.

²⁸¹ Друге послання св. ап. Павла до Тимофія 2: 7.

²⁸² Фразу лѣствица ѡтверждѣна на землї взято з Першої книги Мойсеевої: Буття 28: 12.

²⁸³ Парафраза Книги Притч Соломонових 8: 35. Пор.: исхѡди во мой исхѡди животѡ, и ѡгѡтовляѣтсѡ хотѣніє ѡ гдѡ.

²⁸⁴ Неточна цитата з Книги пророка Єремїї 12: 2. Пор.: влізъ єси тѡ ѡустѡмъ ѡмъ, даде же ѡ ѡтѡрѡбѡ ѡмъ.

²⁸⁵ Книга пророка Єремїї 5: 3.

²⁸⁶ Неточна цитата з Євангелїї від св. Луки 3: 23. Пор.: И тоѡ вѣ иісѡ ѡкѡ лѣтъ трдѣсѡтъ.

²⁸⁷ Євангелїя від св. Матвія 13: 52.

²⁸⁸ Фраза вліжнимъ и дѡлнимъ зринає в Книзі пророка Даниїла 9: 7.

²⁸⁹ Пор. з народною приказкою: “Наука срібло, а практика золото” [Франко, № 18331].

²⁹⁰ Схожа теза є, наприклад, в «Уставі» Антонія Великого: “Нічого не пропонуй комусь за правило, поки сам того не сповниш ділом. Найбільш потворним є заповідати іншому чинити те, чого сам не робиш...” [Гор Ісиченко, *архиєп.* Монашество Давнього Єгипту. – Харків, 2002. – С. 101]. Пор., наприклад, із тезою Номоканона: “Аще ли же сам невѡжа єст и невѡдержный, како иных добродѣтели научит...” [Номоканон, си єст Законо-правилник. – Київ, 1629. – С. 1–2], або з думкою Антонія Радивиловського: “...гаснет свѣтилник без єлея, гаснет и наука без прикладного житія учителя” [Радивиловський А. Огородок Марїи Богородицы. – Київ, 1676. – С. 882].

²⁹¹ Сковорода має на думці слова: дамъ ємѡ кнѡчъ дѡмѡ давідова (Книга пророка Ісаї 22: 22).

²⁹² Книга пророка Ісаї 33: 6.

²⁹³ Книга пророка Ісаї 22: 22.

²⁹⁴ “Сребролюбїє”, чи “лихоимство”, у старій українській традиції трактували як “излишне желаніє имѣти что” [Гізель І. Мир с Богом челоѡвѡку. – Київ, 1669. – С. 226]. Воно беззастережно прилучалось до низки смертних гріхів [див., наприклад: *Могила П.* Собраніє краткія науки о артикулах вѣры. – Почаїв, 1783. – Арк. 57]. Дехто стверджував, що “сребролюбїє” є “корѡнь всѡмъ злымъ” [Патерік, или Отечник Печерскій. – Київ, 1661. – Арк. 213 (зв.)], а “сребролюбец” – “паче всѡхъ неправеднѣйшїй” [Максимович І. Богомысліє. – Чернігів, 1710. – Арк. 272 (зв.); пор.: *Климовський С.* О правосудїю началствующихъ, правдѡ и бодрости ихъ // Барокова поезїя Слобожанщини / Упорядкування, передмова, примітки та коментарі Леонїда Ушкалова. – Харків, 2002. – С. 111–112], бо цнота має за власне коріння “безсребріє” [Баранович Л. Трубы словес проповѣдныхъ. – Київ, 1674. – Арк. 60 (зв.)–61]. З огляду на це людям, “которые до богатства прикладаютъ сердца свои”, не варто сподіватися на Царство Боже [див.: *Радивиловський А.* Вѣнец Христов. – Київ, 1688. – Арк. 116 (зв.)].

²⁹⁵ Пор.: тѡне прїѡстѣ, тѡне дадїте. Не стѡжїте злѡта, ни сребрѡ, ни мѣди при полѡсѣхъ вѡшихъ (Євангелїя від св. Матвія 10: 8–9).

²⁹⁶ Євангелїя від св. Матвія 6: 26.

²⁹⁷ Очевидно, Сковорода має на думці слова: вѡже сѣрдѡца моєгѡ, и чѡстѡ моѡ, вѡже, во вѣкѡ (Книга Псалмів 72 (73): 26).

²⁹⁸ Неточна цитата з Послання св. ап. Павла до филип'ян 3: 8. Пор.: всѣхъ ѡтѡчетїхсѡ, и влївнѡю всѡ ѡмієты вѣти, да хрїтѡ пришеєрѡцѡ.

- ²⁹⁹ Фраза *мѣто гдѣ прѣлѣтно зринає* в Книзі пророка Ісаї 61: 2 та в Євангелії від св. Луки 4: 19.
- ³⁰⁰ Трохи неточна цитата з Другого послання св. ап. Павла до коринтян 11: 27. Пор.: *въ трѣдѣ ѿ по́дви́зѣ, во бѣдѣніхъ мно́зицею, во ѡчи́вѣ ѿ жа́жди, въ по́цнѣніхъ мно́гаци, въ зли́чѣ ѿ наго́тѣ.*
- ³⁰¹ Це – варіація на тему “єдності суперечних речей”, що бере свій початок від послання Горация «До Ікція» (I, 12, 19): “quid velit et possit regum concordia discors”. У перекладі Андрія Содомори: “Звідки ця єдність речей суперечних, яка їй сила?” [Квінт Гораций Флакк. Твори / Переклад, передмова та примітки Андрія Содомори. – Київ, 1982. – С. 191].
- ³⁰² Неточна цитата з Євангелії від св. Івана 18: 37. Пор.: *ѡ́зъ на сѣ́ роді́хсѧ ѿ на сѣ́ прѣ́идо́хъ въ мі́ръ, да сви́дѣ́тельствую́ ѿсти́ну.*
- ³⁰³ Парафраза Євангелії від св. Івана 4: 6. Пор.: *І́сусъ же ѡ́утрѣ́ждсѧ ѿ пѣ́ти, сѣ́дѧше та́кѡ на і́сто́чницѣ.*
- ³⁰⁴ Неточна цитата з Євангелії від св. Івана 4: 6. Пор.: *бѣ́ (же) ѡ́къ ча́съ шѣ́стый.*
- ³⁰⁵ Парафраза Євангелії від св. Івана 4: 7. Пор.: *Прѣ́иде́ же́на ѿ сама́рин по́черпа́ти во́дѧ.*
- ³⁰⁶ Сковорода має на думці слова: *Гіа́ ѡ́й і́сусъ: да́ждь ми́ пи́ти* (Євангелія від св. Івана 4: 7).
- ³⁰⁷ Див. розмову Ісуса із самарянкою про живу воду в Євангелії від св. Івана 4: 10–15.
- ³⁰⁸ Трохи неточна цитата з Книги пророка Ісаї 1: 16. Пор.: *И́змыйте́сѧ, (ѿ) чи́сти бѣ́дите.*
- ³⁰⁹ Неточна цитата з Другої книги царств 23: 15. Пор.: *кто́ напои́тъ мѧ́ водо́ю;*
- ³¹⁰ Євангелія від св. Івана 4: 31.
- ³¹¹ Неточна цитата з Євангелії від св. Івана 4: 34. Пор.: *моє́ бра́шно ѣ́сть, да со́творю́ во́лю посла́вшѧго мѧ́.*
- ³¹² Фраза *на́родъ мно́гъ сѣ́лѡ* зринає в Другій книзі Ездри 8: 88.
- ³¹³ Парафраза Євангелії від св. Луки 12: 13. Пор.: *ѡ́ччлив, рцы́ бра́тѧ моє́мѧ раздѣ́лити со мно́ю до́стоѧ́нїє.*
- ³¹⁴ Євангелія від св. Луки 12: 14.
- ³¹⁵ Це слова самого Сковороди.
- ³¹⁶ Трохи неточна цитата з Євангелії від св. Луки 11: 27. Пор.: *бѣ́жено́ чре́во носѣ́вшее тѧ́.*
- ³¹⁷ Парафраза Євангелії від св. Матвія 9: 33. Пор.: *И́ дивѣ́шасѧ наро́дн, глаго́люще, ѡ́къ нико́лиже ѡ́бѣ́сѧ та́кѡ во ѿи́лн.*
- ³¹⁸ Друга книга Мойсеева: Вихід 3: 14.
- ³¹⁹ Друга книга Мойсеева: Вихід 4: 10.
- ³²⁰ Фраза *пѧ́че ча́лнѧ* зринає в Книзі Юдити 13: 13.
- ³²¹ Фраза *іспыта́й себе́* зринає в Книзі Ісуса, сина Сирахового 18: 20.
- ³²² Неточна цитата з Другої книги Мойсеевої: Вихід 32: 34. Пор.: *ни́ѣ же ѿ́дн, сні́ди ѿ́ возве́дн лю́дн.*
- ³²³ Друга книга Мойсеева: Вихід 4: 18.
- ³²⁴ Четверта книга Мойсеева: Числа 12: 8.
- ³²⁵ П’ята книга Мойсеева: Повторення Закону 34: 10.
- ³²⁶ П’ята книга Мойсеева: Повторення Закону 34: 7.
- ³²⁷ Заклик *пока́йте́сѧ* є в Книзі пророка Ісаї 46: 8, в Євангелії від св. Матвія 3: 2 (слова Івана Хрестителя), в Євангелії від св. Матвія 4: 17 (слова Ісуса Христа), в Євангелії від св. Марка 1: 15 (слова Ісуса Христа) та в Діях св. апостолів 2: 38 та 3: 19 (слова св. ап. Петра).
- ³²⁸ Сковорода має на думці слова св. ап. Павла: *засви́дѣ́тельствѡ́ і́здѣ́емъ же ѿ ѣ́ллинѡмѡ́ ѡ́же кѣ́ бѣ́ѧ пока́ннїє́* (Дії св. апостолів 20: 21).
- ³²⁹ Сковорода має на думці слова св. ап. Павла: *сконча́ти те́чєніє́ моє́ съ ра́достїю́* (Дії св. апостолів 20: 24).
- ³³⁰ Парафраза Євангелії від св. Луки 17: 21. Пор.: *Се́ бо, црѣ́твїє́ бѣ́же́ внѣ́трѣ́ ва́съ є́сть.*

- ³³¹ Євангелія від св. Івана 1: 6.
- ³³² Євангелія від св. Івана 1: 31.
- ³³³ Євангелія від св. Матвія 11: 11. Далі йде: *іоанна крѣтителѧ*.
- ³³⁴ Євангелія від св. Луки 1: 14.
- ³³⁵ Перша книга параліпоменон 22: 8.
- ³³⁶ Книга пророка Єзекїїла 1: 3; 3: 22.
- ³³⁷ Книга пророка Єремїї 26: 12.
- ³³⁸ Книга пророка Даниїла 10: 9.
- ³³⁹ Книга пророка Єремїї 49: 14.
- ³⁴⁰ Книга пророка Захарїї 1: 9.
- ³⁴¹ Неточна цитата з Книги пророка Йони 1: 2. Пор.: *востѧни ѧ ѧдѧ въ нїневїю градъ великій ѧ проповѣждѧ*.
- ³⁴² Фраза *прорцѧ, сынѧ чловѣчѧ* чотири рази зринає в Книзі пророка Єзекїїла: 11: 4; 21: 2; 37: 9; 38: 14.
- ³⁴³ Книга пророка Єремїї 23: 21.
- ³⁴⁴ Книга пророка Єремїї 23: 16.
- ³⁴⁵ Книга пророка Єремїї 23: 16.
- ³⁴⁶ Євангелія від св. Марка 3: 13–16.
- ³⁴⁷ Євангелія від св. Марка 3: 13.
- ³⁴⁸ Євангелія від св. Луки 6: 13.
- ³⁴⁹ Очевидно, це тому, що, як писав Іоаникій Галятівський: "...в створеню, любо в ангелѧ, любо в чловѣку, *интелльгенс*, розумѣючїй, *интеллектус*, розум, *интеллигенцію*, розумѣне, *интелльгубѣле*, тоє, що розумѣтєся, суть речи розныи; в Богу зась все тоє єдино ест" [Галятівський І. Мєся правдивый. – Київ, 1669. – Арк. 301]. Одначе, як гадали старі українські богослови, до гріха Адам та Єва мали особливий Божий дар, "они бо внутрнѧ самыѧ вещи поразумѣвали ясно, що видѣти естъ от назвиск имен нареченных от Адама коеѧ ли бо вещи, изображающих самое естество каждой з особна. Сїє бо доводом естъ великіѧ в Адамѣ бывшеѧ премудрости, понеже тако кую ли бо вещь нарече, яко и наречєніє со естеством тоѧ и естество со наречєнієм єѧ согласует всячески" [Начатки догматого-нравоучительнаго богословїѧ. – Почаїв, 1770. – С. 309].
- ³⁵⁰ Схожі міркування, які віддзеркалюють розуміння слова-імені в перспективі платонівського «Кратїла», висловлювалися в українській літературі й значно раніше. Наприклад, іще на початку XVII ст. Тарасій Земка писав: "...всякая вещь от имен себѧ налагаемых свойство свое являет" [Земка Т. Друга передмова до Службеника 1629 року // *Тїтов Хв*. Матерїали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII в.в.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 200], – а Касїян Сакович цитував старий латинський віршик: "Conveniunt rebus nomina saepe suis" ("Назви відповідають своїм речам") [Сакович К. Трактат про душу // Пам'ятки братських шкіл на Україні. Кїнець XVI – початок XVII ст. – Київ, 1988. – С. 496]. Така засада перетворює сквородинське етимологізування на своєрїдну містагогію (форму сходження до Бога через слово) не лише тоді, коли мова заходить про Божі імена чи біблійну герменевтику, але й щоразу, коли, поширюючи методу тлумачення біблійних віршів у "далекому" контексті на всю вербальну сферу, наш філософ вибудовує численні етимологічні вервечки на підставі так званих "словесних гомологізмів" (*parallelismus verbalis*). Зрештою, і антична риторика (Арістотель, Квінтїліан, Цїцерон), і середньовічна християнська традиція (Сронім, Августин, Ісидор Севільський) вважали за можливе пізнавати єство речі шляхом тлумачення її імені, тобто шлях пізнання природи речей поставав тут як шлях від *verba* до *res* [див.:

Курціус Е.-Р. Європейська література і латинське середньовіччя / Пер. з нім. Анатолій Онишко. – Львів, 2007. – С. 561–567].

³⁵¹ Можливо, Сковорода має на думці слова: *да просвѣтитѣся свѣтъ* (Євангелія від св. Матвія 5: 16).

³⁵² Перша книга Мойсеєва: Буття 1: 3.

³⁵³ Євангелія від св. Луки 6: 13.

³⁵⁴ Трохи неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 5: 14. Останнє слово має форму: *міра*.

³⁵⁵ Неточна цитата з Послання св. ап. Павла до римлян 4: 17. Пор.: *животворѣніемъ мѣртвыхъ ѿ нарицающѣхъ не сѣцахъ ѿко сѣцахъ*.

³⁵⁶ Сковорода має на думці історію про мальований виноград Зевксіда (Зевксія). Див. прим. 153 до діалогу «Наркісс».

³⁵⁷ Очевидно, Сковорода має на думці слова: *ѣмѣже выхъ сѣжителѣ по дѣрѣ блѣтѣи бѣѣахъ, дѣнныа мнѣ по дѣйствѣ силѣ егѣ* (Послання св. ап. Павла до ефесян 3: 7).

³⁵⁸ Євангелія від св. Марка 3: 14.

³⁵⁹ Неточна цитата з Послання св. ап. Павла до римлян 1: 1. Пор.: *Пѣвелѣ, рѣбѣхъ іисѣ хрѣтовѣхъ, звѣнѣхъ апѣлѣ*.

³⁶⁰ Парафраза Послання св. ап. Павла до галатів 1: 1. Пор.: *Пѣвелѣ, апѣлѣхъ ни ѿ челоувѣкъ, ни челоувѣкомѣхъ, но іисѣ хрѣтомѣхъ ѿ бѣгомѣхъ оцѣмѣхъ воскрѣсѣвшимѣхъ егѣмѣ изъ мѣртвыхъхъ*.

³⁶¹ Послання св. ап. Павла до галатів 1: 15.

³⁶² Євангелія від св. Матвія 8: 19.

³⁶³ Євангелія від св. Матвія 8: 19.

³⁶⁴ Євангелія від св. Матвія 8: 19.

³⁶⁵ Див. прим. 193 до діалогу «Бесѣда 2-я, нареченная Observatorium. Specula. Еврейски: Сіон».

³⁶⁶ Дії св. апостолів 8: 10.

³⁶⁷ Дії св. апостолів 8: 21.

³⁶⁸ Дії св. апостолів 8: 10.

³⁶⁹ Пор.: “Словно коза, на кровлю мостится”; “Как коза, на кровлю мостится” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 257, 477].

³⁷⁰ Дії св. апостолів 7: 9.

³⁷¹ Неточна цитата з Євангелії від св. Луки 10: 20. Пор.: *радѣйтѣся же, ѿко именѣа вѣша*.

³⁷² Євангелія від св. Матвія 8: 19.

³⁷³ Очевидно, це парафраза Послання св. ап. Павла до ефесян 4: 23. Пор.: *ѡбновѣлѣтѣся же дѣломѣхъ ѣмѣа вѣшегѣхъ*.

³⁷⁴ Неточна цитата з Дій св. апостолів 8: 22. Пор.: *покаѣйся ѣбо ѡ слѣбѣхъ твоѣхъ*.

³⁷⁵ Євангелія від св. Матвія 27: 5.

³⁷⁶ Євангелія від св. Матвія 8: 19.

³⁷⁷ У Соборному посланні св. ап. Іуди 12 є фраза *ѡблѣцы безвѣдѣни*.

³⁷⁸ У православній традиції, зокрема іконографічній, *Денницею* називали Сатану-Люцифера [див.: *Аверинцев С. Люцифер // Аверинцев С. Софія-Логос: Словник / Упорядник та автор передмови Костянтин Сігов; науковий редактор видання Марина Ткачук. 3-є вид. – Київ, 2007. – С. 137*]. Те саме й у молитовних текстах: “Заклинаю тя, с небесе спадшая деннице...” [*Могила П. Євхологон, або Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 375 (третя пагін.)*].

³⁷⁹ Друге соборне послання св. ап. Петра 2: 17.

³⁸⁰ Неточна цитата з Книги пророка Йони 1: 2. Пор.: *востѣни ѿ іудѣхъ въ нѣнѣнѣю градѣхъ великій ѿ проповѣждѣхъ*.

³⁸¹ Євангелія від св. Луки 9: 59.

³⁸² Євангелія від св. Луки 9: 60.

³⁸³ Очевидно, це парафраза Першої книги Мойсеевої: Буття 19: 17. Пор.: не ѡзирáйсѧ вспáтъ.

³⁸⁴ Трохи неточна цитата з Євангелії від св. Луки 10: 23. Пор.: блáженнѣ очнѣ видáщнѣ, ѡже видѣтѣ.

³⁸⁵ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 20: 4. Пор.: ѡдѣтѣ ѡ вѣ въ вѣногрáдѣ мѡѡ.

³⁸⁶ Це – окреслення Богородиці. Пор., наприклад: “Безневѣстная богородителнице...”; “Радуйся, невѣсто неневѣстная” [Октоїх, сирѣчь Осмогласник. – Київ, 1739. – Арк. 14 (зв.), 15 (зв.)].

³⁸⁷ Книга Псалмів 44 (45): 14.

³⁸⁸ Парафраза Книги Псалмів 1: 1. Пор.: на пѣтнѣ грѣшныѣхъ не стá.

³⁸⁹ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 20: 6. Пор.: чтѡ здѣ стонѣтѣ вѣсь дѣнь прáздннѣ;

³⁹⁰ Парафраза Книги пророка Ісаї 5: 7. Пор.: Вѣногрáдѣ бо гдѣ савáѡра, дѡмѣ ѡнѣлевъ ѣсть.

³⁹¹ Євангелія від св. Марка 16: 18.

³⁹² Поняття *страх Божий* відіграло дуже важливу роль у міркуваннях старих українських богословів. Недаром Феодан Прокопович підкреслював, що саме слово *Бог* (Θεός) старі греки виводили зі слова *страх* (δέος) [Prokopowicz Th. Christianae Orthodoxae Theologiae. – Lipsiae, MDCCCLXXXII. – Vol. 1. – P. 336–337]. Цей “спасителний страх”, залежно від того, що саме спонукало людину цуратися гріха (щира любов до добра, сподівання на посмертну винагороду чи боязнь посмертного покарання), набуває рис страху *синівського, наймитського та рабського*. Отож, згідно з наукою святих отців, наші барокові богослови правили про *три чини*, якими можна “угодити Богу: или боящесѧ муки, и есмы в чину раба, или за мзду своеѧ ради ползѧ и подобихомѧ наемником, или за самое доброе, и есмы в чину сына” [Алфа і Омега. – Супрасль, 1788. – Арк. 47; пор.: Григорий Богослов. Слово 4. Первое обличительное на царя Юлиана // Творения иже во святых отца нашего Григория Богослова, архиепископа Константинопольского. – Санкт-Петербург, б. г. – Т. 1. – С. 87]. Усі три боговгодні чини породжують у серці *жаль*. Однак страх “рабський” та “наймитський”, коли чоловік шкодує, що образив Бога, але “робить те через боязнь пекла й вічних мук або втрати небесної хвали” [Menniti P. Szkoła Bazylińska. – Wilno, 1764. – S. 129–130], не в змозі викликати “ревного жалю”, “правдивої сердечної скрухи”, тобто *щирого каяття*, вчиненого “не для боязни пекельних мук, не для утрати небесних розкошей, але для того самого, же Бога всемогутного чловѣк, так добротливого Пана свого, образил” [Winnicki I. Ustawy rządu duchownego i inne pisma. – Przemyśl, 1998. – S. 74]. Він викликає тільки “жаль недосконалий” (*attritio*), або, як казали отці василіяни, “укруху” [див.: Derdziuk A., OFMCap. Grzech w XVIII wieku. Nurty w polskiej teologii moralnej. – Lublin, 1996. – S. 266–267]. Отож, смиренномудра душа воліє боятися Бога “чистим синовим страхом” [Вѣнец в честь тревѣнчанному Богу. – Чернігів, 1712. – Арк. 7 (зв.)]. Саме про це й говорить Сковорода.

³⁹³ Трохи неточна цитата з Книги Ісуса, сина Сирахового 14: 21. Пор.: Блáженъ мѡжѣ, ѡже во премѣдрѡсти ѡмрѣтъ.

³⁹⁴ Книга Ісуса, сина Сирахового 15: 1.

³⁹⁵ Книга Ісуса, сина Сирахового 38: 24.

³⁹⁶ Книга Ісуса, сина Сирахового 16: 22.

³⁹⁷ Книга Ісуса, сина Сирахового 16: 23.

³⁹⁸ Сковорода говорить тут про самоприниження-κένωσις [див.: *Чижевський Д.* Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й переднє слово проф. Леоніда Ушкалова. – Харків, 2004. – С. 175–182].

³⁹⁹ Пор. з коментарем Іоанікія Галятовського: “Ведлут сенсу аллегорычного закрытого, назвал Христом терніем богатства, роскоши и клопоты свѣцкіи...” [*Галятовський І.* Месія правдивый. – Київ, 1669. – Арк. 184 (зв.)].

⁴⁰⁰ Книга Псалмів 45 (46): 11.

⁴⁰¹ Самого Христа Сковорода називав “главою схоластів” (“*ῥιπiρετ τῶν σχολαστικῶν*”), мавши на думці характерний для мудрого чоловіка спокій, по-грецькому – *συχολή* [див. про це: *Ушкалов Л., Марченко О.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків, 1993. – С. 65–67].

⁴⁰² Книга Ісуса, сина Сирахового 38: 25.

⁴⁰³ Трохи неточна цитата з Книги Ісуса, сина Сирахового 39: 1–4. Перший вірш звучить так: **Т**о́чию вди́ай дѣшъ своѣ и разиышлѣай въ за́ко́нѣ вы́шнаго премѣ́дрости всѣхъ дрѣвни́хъ възы́цетъ и во прѣ́рочествіи́хъ по́зѣи́тисѣ вѣ́детъ.

⁴⁰⁴ Четверта книга Мойсеева: Числа 18: 20.

⁴⁰⁵ Очевидно, Сковорода має на думці слова: да владѣ́тъ стражбы́ твоѣ и стражбы́ скі́ни и (Четверта книга Мойсеева: Числа 18: 3).

⁴⁰⁶ Євангелія від св. Матвія 5: 1–2.

⁴⁰⁷ Євангелія від св. Матвія 5: 3.

⁴⁰⁸ Парафраза Євангелії від св. Матвія 6: 33. Пор.: **И**щѣ́те же прѣ́жде црѣ́твіа вѣ́а и прѣ́вды ѣ́го.

⁴⁰⁹ Неточна цитата з Дій св. апостолів 3: 6. Пор.: сре́връ и зѣ́та нѣ́сть о́у менѣ́.

⁴¹⁰ Трохи неточна цитата з Книги Ісуса, сина Сирахового 51: 30. Пор.: **А**аде́ гдѣ́ ѡ́зыкъ мѣ́ мздѣ́ моѣ́, и тѣ́мъ восхвалѣ́ю ѣ́го.

⁴¹¹ Мабуть, це парафраза Другого послання св. ап. Павла до Тимофія 4: 8. Пор.: **с**овладѣ́тсѣ мнѣ́ вѣ́нецъ.

⁴¹² Книга Ісуса, сина Сирахового 51: 18.

⁴¹³ Книга Ісуса, сина Сирахового 51: 25.

⁴¹⁴ Книга Ісуса, сина Сирахового 51: 20.

⁴¹⁵ Книга Ісуса, сина Сирахового 51: 19.

⁴¹⁶ Трохи неточна цитата з Книги Ісуса, сина Сирахового 51: 22. Пор.: прѣ́дспѣ́аніе вѣ́сть мѣ́ въ нѣ́й.

⁴¹⁷ Трохи неточна цитата з Книги Ісуса, сина Сирахового 51: 30. Пор.: **А**аде́ гдѣ́ ѡ́зыкъ мѣ́ мздѣ́ моѣ́, и тѣ́мъ восхвалѣ́ю ѣ́го.

⁴¹⁸ Книга пророка Ісаї 50: 4.

⁴¹⁹ Пісня над піснями 4: 11.

⁴²⁰ Дії св. апостолів 2: 4.

⁴²¹ Див.: долготѣ́ во житі́а и лѣ́та жи́зни и мі́ръ приложѣ́тъ тебѣ́ (Книга Притч Соломонових 3: 2).

⁴²² Див.: **Д**ре́во живото́а є́сть всѣ́мъ держа́щимсѣ ѣ́а (Книга Притч Соломонових 3: 18).

⁴²³ Можливо, Сковорода має на думці слова: **І**а́влє́ннѣю вѣ́рѣ́хъ возвѣ́щѣ́етъ прѣ́вныи (Книга Притч Соломонових 12: 17).

⁴²⁴ Очевидно, Сковорода має на думці слова: **Ѱ** о́устъ ѣ́а и́сходѣ́тъ прѣ́вда (Книга Притч Соломонових 3: 16).

⁴²⁵ Можливо, Сковорода має на думці слова: **х**отѣ́ціи же мі́ра возвесѣ́лѣ́тсѣ (Книга Притч Соломонових 12: 20).

⁴²⁶ Сковорода має на думці слова: *Далѣе ѿстойтъ вѣѣ нечестивыхъ, молитвы же прѣвнѣхъ поси́шаетъ* (Книга Притч Соломонових 15: 29).

⁴²⁷ Сковорода має на думці слова: *въ шѣщѣхъ же єѣ богѣтство ѿ славы* (Книга Притч Соломонових 3: 16).

⁴²⁸ Неточна цитата з Книги Притч Соломонових 20: 29. Пор.: *Мѣпота (ѣсть) юнымъ премѣдрость: слава же старымъ сѣдѣны*.

⁴²⁹ Див. прим. 65 до діалогу «Бесѣда 2-я, нареченная Observatorium. Specula. Еврейски: Сіон».

⁴³⁰ Сковорода має на думці слова: *ѿ сѣ, на лицѣхъ пѣстыни мѣлко ѣкѡ корѣндръ* (Друга книга Мойсеева: Вихід 16: 14).

⁴³¹ Це – парафраза 1-ої строфи 11-ої пісні циклу «Сад божественныхъ пѣсней». Пор.: “Нельзя бездны окіана горстью персти забросать. / Нельзя огненного стана скудной капль прохладать. / Возможен ли в темной ясинѣ гулять орел. / Так, как в поднебесный край вилетѣв он отсель?”

⁴³² Початок другої строфи 11-ої пісні циклу «Сад божественныхъ пѣсней». Щоправда, Сковорода змінює тут розбивку на рядки та закінчення. Замість “плѣняет зрак очес” подає “мір сей весь”.

⁴³³ Така опозиція малярства й літератури – дуже давня. Її автором зазвичай вважають грецького лірика й епіграматиста Симоніда Кеоського (556–468 рр. до н. е.). Принаймні Лессінг у своєму славетному трактаті «Лаокоон, або Про межі живопису і поезії» писав: “Близкуча антитеза грецького Вольтера, що живопис – німа поезія, а поезія – промовистий живопис, була, мабуть, не запозичена з підручника. То був влучний здогад, яких багато є в Симоніда...” [Лессінг Г.-Е. Мінна фон Барнхельм. Емілія Галотті. Лаокоон. – Київ, 1976. – С. 172]. Сковорода міг знати цю думку, скажімо, з Плутарха, котрий у трактаті «Як юнакові слухати поетичні твори» писав: “поезія – це озвучене малярство, а малярство – німа поезія” [Плутарх. Как юноше слушать поэтические произведения // Памятники поздней античной научно-художественной литературы II–V века. – Москва, 1964. – С. 16], або з курсів поетики (наприклад, Феофан Прокопович цитував її в п'ятому розділі другої книги свого курсу). Є також латинська приказка: “Роета loquens pictura est” [Вечные истины на вечной латыни. De verbo in verbum: Латинские изречения / Сост. С. Б. Барсов. – Москва, 2006. – С. 275]. Загалом беручи, ця думка була добре відома старим українським письменникам. Скажімо, Захарія Копистенський писав: “Которыи бовѣм рѣчи исторіи мова ушом прекладает, тыи маліованіе молчачее очом показует” [Книга о вѣрѣ. – Київ, 1620. – С. 19 (друга пагін.); пор.: *Туптало Д.* Книга житій святих. – Київ, 1700. – Арк. 108]. А ось слова ігумена Скиту Манявського Феодосія: “Писаніе бо єсть... философ нѣмый, который много разумѣет, а сказати людем разумѣнных не может...” [Завѣт духовный в іеросхимонасех Феодосія... // Акты, относящиеся к истории Южнозападной Руси / Изд. А. П. Петрушевич. – Львов, 1868. – С. 85]. Крім того, варто пам'ятати також старовинний концепт “картина – це книга для неписьменних”, до якого часто зверталися українські письменники [див., наприклад: *Kalnofoyski А.* Τερατοῦργημα. – Київ, 1638. – С. 85]. При цьому, приміром, Дмитро Туптало, порівнюючи книгу та малярську картину, надавав перевагу останній: “...єсть живописное художество скорѣйшая, внятнѣйшая и вразумителнѣйшая повѣсть, паче повѣсти книжная” [Туптало Д. Розыск о расколнической брынской вѣрѣ. – Київ, 1748. – Арк. 22].

⁴³⁴ Пор.: “Чисте небо не боїться ні блискавки, ні грому” [Українські народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 145].

⁴³⁵ Сковорода має на думці слова: **Не оуцнрѣннымиъ бо вѣснемъ послѣдовавшѣ сказѣхомъ вѣмъ силъ и пришествовѣ гда нашего іиса хрѣта, но самовѣдцы бывше величествѣа онагво** (Друге соборне послання св. ап. Петра 1: 16).

⁴³⁶ Можливо, це парафраза Книги Ісуса, сина Сирахового 39: 26. Пор.: **ничто́же е́сть дѣвно прѣдъ нимъ.**

⁴³⁷ Це – 302-ий малюнок зі збірки «Symbola et emblemata» під назвою «Соловей со своими птенцами» (підпис: “Лучшая есть родительская наука. Отцы суть лучшие детям учителя. Melior doctrina parentum”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 76–77].

⁴³⁸ Можливо, це парафраза Книги пророка Осії 13: 9. Пор.: **Въ погѣбелѣ твоѣй, іѣлю, кто́ поможетъ тебѣ;**

⁴³⁹ *Діктамно́с* – лікарська рослина, яка нібито мала здатність виганяти стріли з ран. Наприклад, Цицерон (Про природу богів, II, 126) писав про це так: “Дикі кози на Криті, коли їх ранять мисливські стріли, знаходять траву, що має назву dictamnus. Коли вони її поїдять, то, кажуть, стріли самі по собі виходять із тіла” [див.: Цицерон. Философские трактаты. – Москва, 1985. – С. 143].

⁴⁴⁰ Сковорода описує 332-ий малюнок зі збірки «Symbola et emblemata» під назвою «Раненный олень ѣст извѣстное растѣние для своего уврачеванія» (підпис: “Природа превосходит искусство. Он сам находит свое лѣкарственное средство. Natura praestat arte”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 84–85].

⁴⁴¹ Це – 351-ий малюнок зі збірки «Symbola et emblemata» під назвою «Жемчужина в раковинѣ» (підпис: “Не ищи ея внѣ. Ne te quaesiveris extra”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 88–89].

⁴⁴² Так звучить російське вітання під час їди [див.: Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 751]. Пор. також українське: Хліб та сіль!” [Номис, № 11952].

⁴⁴³ Це – 422-ий малюнок зі збірки «Symbola et emblemata» під назвою «Слон смотрящий на солнце» (підпис: “Чистое благочестіе Богу угодно. Непорочная жизнь благоприятна Господу. Riga placet pietas”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 106–107].

⁴⁴⁴ Про “набожність” слонів ідеться, зокрема, у Плутарховому трактаті «Які з тварин розумніші: земні чи морські?» (972b), у «Фізіолозі» тощо [див.: Чижевський Д. Український літературний барок / Підготовка тексту й мовна редакція Леоніда Ушкалова; вступна стаття Олексі Мишанича. – Харків, 2003. – С. 374–375; *Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Zur Emblematic im ukrainischen Drama des 17. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1934. – Bd. XI. – S. 23–24*].

⁴⁴⁵ Неточна цитата з Книги пророка Малахії 4: 2. Пор.: **И возсі́аетъ вѣмъ бо́лшимъ ѿ мене моегѡ со́лнце правды и ѿзцѣленіе въ крилѣхъ егѡ: и ѿзы́дете и възгря́ете, ѿкоже телцы ѿ о́зъ разрѣ́шенн.**

⁴⁴⁶ Книга Псалмів 5: 4.

⁴⁴⁷ Неточна цитата з Книги Псалмів 5: 6. Пор.: **ниже превѣ́дѣтъ беззакѡ́нницы прѣдъ о́чи́ма тво́ими.**

⁴⁴⁸ Див. прим. 1 до діалогу «Наркісс».

⁴⁴⁹ Сковорода переробляє тут приказки: “Не славна хата углами, славна пирогами” [Климентій Зіновійв. Вірші. Приповісті посполиті. – Київ, 1971. – С. 238]; “Не красна изба углами, красна пирогами” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 589, 700].

⁴⁵⁰ Заклик **слы́ши, іѣлю** чотири рази звучить у П’ятій книзі Мойсеевій: Повторення Закону: 5: 1; 6: 4; 9: 1; 27: 9.

⁴⁵¹ Друга книга Мойсеева: Вихід 23: 21; П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 4: 9; 6: 12; 8: 11.

⁴⁵² Перша книга Мойсеева: Буття 24: 6; Друга книга Мойсеева: Вихід 10: 28; 34: 12; П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 11: 16; 12: 13, 19, 30; 15: 9; 24: 8.

⁴⁵³ П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 6: 15.

⁴⁵⁴ Це – 203-ій малюнок зі збірки «*Symbola et emblemata*» під назвою «Бобр самого себе гризущий» (підпис: “Для сохранения жизни. Для спасения самого себе. *Modo vita supersit!*”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 52–53].

⁴⁵⁵ Трохи неточна цитата з Книги Ісуса, сина Сирахового 30: 23. Останнє слово має форму: **человѣка**.

⁴⁵⁶ Це – 310-ий малюнок зі збірки «*Symbola et emblemata*» під назвою «Мушки лѣтающія около горящей свѣчи» (підпис: “Вредная прихоть. Мое удовольствие стоит мнѣ жизни. *Damnosa voluptas!*”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 78–79].

⁴⁵⁷ Актеон (гр. *Ἀκταίων*) – син Арістея та Автоної. Одного разу, коли він був на полюванні, то побачив, як Артеміда купалася з німфами. Розгнівана богиня перетворила його на оленя, і Актеонові пси розшматували свого хазяїна. Образ Актеона – надзвичайно популярний у мистецтві. До нього зверталися й українські письменники старої доби, наприклад, Стефан Яворський [див.: *Jaworski S. Pełnia nieubytwaiaсеу chwały*. – Kiiów, 1691. – К. 30], Іван Максимович [див.: *Максимович І. Θέατρον*, или Позор нравоучительный царем, князем, владыком. – Чернігів, 1708. – Арк. 296] та інші, а вперше в українській літературі він став відомий з перекладних гомілій Григорія Богослова ще за старокіївських часів [див.: *Чижевський Д.* Антична література в старій Україні // *Чижевський Д.* Філософські твори: У 4 т. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 45].

⁴⁵⁸ Це – 493-ій малюнок зі збірки «*Symbola et emblemata*» під назвою «Актеон от своих псов растерзанный» (підпис: “Чувствует звѣрскія дѣйствія своих псов. Ближайшіе его ему измѣнили. Умерщвлен от найзвѣрнѣйших друзей. *Sentit canum fera facta suorum!*”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 124–125 пор.: *Picinellus Ph. Mundus symbolicus*. – Coloniae Agrippinae, 1729. – Т. 1. – Р. 147].

⁴⁵⁹ Див. прим. 217 до діалогу «Кольцо».

⁴⁶⁰ Згідно з грецькою міфологією, цар фессалійських лапітів Іксіон на бенкеті в Зевса став домагатися любові Гери, а Зевс, увівши його в оману, дав йому богиню Нетелу.

⁴⁶¹ Трохи неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 10: 36. Пор.: **И врази человеѣкъ домашній єго**.

⁴⁶² Фаетон (гр. *Φαέτων*) – син бога сонця Геліоса й океаніди Клімени. Одного разу він попросив у свого батька дозволу правити сонячною колісницею, але не впорався з нею, підлетів надто близько до землі, так що вона мало не згоріла, і тоді Геліос, аби не сталося нещастя, убив його блискавкою. Про це розповідають Еврипід у трагедії «Фаетон» та Овідій у «Метаморфозах». Сковорода змальовує тут 748-у емблему зі збірки «*Symbola et emblemata*» під назвою «Фаетон» (підпис: “Вышше возносящіеся, низпадают. Кто высоко возходит, больно ушибается. *Altius ascendentes lapsu graviore ruunt!*”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 188–189; пор.: *Picinellus Ph. Mundus symbolicus*. – Coloniae Agrippinae, 1729. – Т. 1. – Р. 167]. До цього образу українські письменники зверталися й раніше. Наприклад, Іван Максимович переказував сюжет про Фаетона (за Овідієм) у своєму «Театроні» [див.: *Максимович І. Θέατρον*, или Позор нравоучительный царем, князем, владыком. – Чернігів, 1708. – Арк. 230], а Феофан Прокопович писав про нього в курсі натурфілософії [див.: *Прокопович Ф.* Натурфілософія, або Фізика // *Прокопович Ф.* Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 414].

⁴⁶³ Книга Притч Соломонових 29: 23.

⁴⁶⁴ Ця пригода трапилася не із Симеоном, а з Рувимом, котрий переспав з наложницею свого батька Якова (див.: Перша книга Мойсеева: Буття 35: 22) і був проклятий ним за це (див.: Перша книга Мойсеева: Буття 49: 4).

⁴⁶⁵ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 5: 1. Пор.: **Воспоѣ нѣѣ возлюбленноѣ пѣснь.**

⁴⁶⁶ Це – 534-ий малюнок зі збірки «Symbola et emblemata», який називається «Горлиця со своїми птенцями взирающая на убитого самца» (підпис: “Нынѣ познаю, что есть любовь. Nunc scio, quid amor sit”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 134–135]. Див. також малюнок № 639 «Горлиця над лежачим убитим самцом» (підпис: “Мою жизнь, а его смерть оплакиваю. Vitam meam, ejus que mortem plango”) [там само. – С. 160–161]. Горлиця віддавна була символом подружньої вірності [див., наприклад: Прокопович Ф. Натурфілософія, або Фізика // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 184].

⁴⁶⁷ Трохи неточна цитата з Першого соборного послання св. ап. Івана 4: 8, 16. Пор.: **бѣъ любви ѣсть.**

⁴⁶⁸ Див. прим. 64 до циклу «Сад божественных гѣсней».

⁴⁶⁹ Фразу “вся чиста чистым” узято з молитовних текстів [див., наприклад: Могила П. Євхологон, albo Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 202 (друга пагін.)]. Її джерелом є Послання св. ап. Павла до Тіта 1: 15. Пор.: **Всѣ ѹбо чѣста чѣстымъ.** Пор. з народними приказками: “Чистому все чисто” [Франко, № 27463]; “Чистому все чисто” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 126].

⁴⁷⁰ Фраза “предревняя богословія”, очевидно, є перекладом лат. *prisca theologia* [коментар до цих понять див.: Erdmann E. von. Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794). – Köln; Weimar; Wien, 2005. – S. 116–123].

⁴⁷¹ Книга Псалмів 101 (102): 28; Послання св. ап. Павла до євреїв 1: 12.

⁴⁷² За часів Сковороди це було звичне уявлення. Наприклад, Михайло Ломоносов у своїй риториці писав: “...якщо грецьке ім’я *θεός* (Бог) походить від дієслова *θέειν* (бігти), російське *Бог* від імені *бѣгъ*, німецьке *Gott* від дієслова *geht*, то можна напевно стверджувати, що стародавні греки, слов’яни та німці вважали за богів ті речі, які повсякчас перебувають у русі, тобто сонце, місяць, зірки або великі ріки” [Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. – Москва; Ленинград, 1952. – Т. 7: Труды по филологии. 1739–1758 гг. – С. 160]. До речі, така збіжність у потрактуванні етимології слова *Бог* дозволила Анастасії Ніженець стверджувати, що Сковорода знав риторику Ломоносова [див.: Ніженець А. На зламі двох світів. Розвідка про Г. С. Сковороду і Харківський колегіум. – Харків, 1970. – С. 18]. Очевидно, так воно й було, оскільки курс риторики в Харківському колегіумі (принаймні з 1769 р.) читали за підручником Ломоносова [див.: Лебедев А. Харьковский коллегиум как просветительный центр Слободской Украины до учреждения в Харькове университета // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1885. – Кн. 4 (окт.-дек.). – С. 70].

⁴⁷³ Див.: Перша книга Мойсеева: Буття 19: 30–35.

⁴⁷⁴ Лотове п’янство та кровосумішку алегорично трактував іще Оріген (Про першооснови, IV, 9) [див.: Ориген. О началах. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 317, 318]. Тим часом старі українські письменники тлумачили цей сюжет передовсім у буквальному сенсі [див., наприклад: Туптало Д. Слово на празденство явлення пречистыя ікони Пречистыя Владычицы нашея Богородицы и Приснодѣвы Марии в градѣ Казанѣ // Сочинения святого Димитрія, митрополита Ростовскаго: В 5 ч. – Москва, 1842. – Ч. 3. – С. 109; Щеглова С. Давні

українські вірші про пияцтво // Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови / За ред. В. Перетця. – Київ, 1929. – Кн. II. – С. 84].

⁴⁷⁵ Книга пророка Малахії 4: 2.

⁴⁷⁶ П'ята книга Мойсеєва: Повторення Закону 32: 11.

⁴⁷⁷ Пісня над піснями 8: 6.

⁴⁷⁸ Пісня над піснями 5: 16.

⁴⁷⁹ Трохи неточна цитата з Першого соборного послання св. ап. Івана 4: 8, 16. Пор.: **вѣтъ любви ѣсть.**

⁴⁸⁰ Сковорода має на думці історію Самсона: **ѡ ѡустѣхъ львовыхъ ѡзъа сѣй мѣдѣ** (Книга Суддів 14: 9).

⁴⁸¹ Парафраза Книги пророка Ісаї 49: 24. Пор.: **Ѣдѣ възметѣхъ ктѣ ѡ ѡсполѣнахъ кшрыстѣхъ;**

⁴⁸² Трохи неточна цитата з Книги пророка Ісаї 60: 16. Пор.: **Ѣ ѡзсѣши мѣдѣ ѡзъахъ.**

⁴⁸³ Книга пророка Ісаї 14: 2.

⁴⁸⁴ Очевидно, Сковорода має на думці слова: **скажіте намѣхъ, кѣхъ послѣмѣхъ ѣго на мѣсто ѣго;** (Перша книга царств 6: 2).

⁴⁸⁵ Євангелія від св. Марка 16: 18.

⁴⁸⁶ Пісня над піснями 1: 3.

⁴⁸⁷ Пісня над піснями 5: 16.

⁴⁸⁸ Послання св. ап. Павла до римлян 14: 3.

⁴⁸⁹ Це – 654-ий малюнок зі збірки «*Symbola et emblemata*» під назвою «Купидон правит кораблем» (підпис: “Счастливо тѣ преплавают море, коими любовь управляет. При добром вѣтрѣ, благоприятное мореплавание. *Quam bene navigant, quos amor dirigit*”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 164–165].

⁴⁹⁰ Неточна цитата з Книги Притч Соломонових 4: 29. Пор.: **Тѣхъ же прѣва сотвориѣхъ течѣніѣ твоѣхъ.**

⁴⁹¹ Це – 721-ий малюнок зі збірки «*Symbola et emblemata*» під назвою «Купидон слѣпий на себѣ несет хромоногаго» (підпис: “У любящих единая воля. Любящиеся должны имѣть токмо единое желание. *Amantibus una voluntas*”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 182–183]. Сюжет про сліпця та хромця Сковорода подав у діалозі «Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни».

⁴⁹² Неточна цитата з Першого послання св. ап. Павла до коринтян 6: 17. Пор.: **Приплѣхъ же гдѣхъ єдинъ дѣхъ ѣсть (сѣ гдѣхъ).**

⁴⁹³ Це – 744-ий малюнок зі збірки «*Symbola et emblemata*» під назвою «Купидон на плечах носит свѣт» (підпис: “Болѣе Атланта. Сильнѣе Геркулеса. *Plus quam Atlas*”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 186–187].

⁴⁹⁴ Згідно з грецькою міфологією, Зевс покарав Атласа (Атланта) – сина титана Япета й океаніди Клімени, – змусивши його тримати на собі небозвід. Це – емблематичний образ. Див. малюнок «Атлас на раменах носить свѣт» (підпис: “Поддерживает и не гнушается. Все носит без труда, без усталости”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 96–97].

⁴⁹⁵ Книга Йова 38: 4.

⁴⁹⁶ Це – 741-ий малюнок зі збірки «*Symbola et emblemata*» під назвою «Купидон прострѣливает сферу» (підпис: “Любовь сохраняет все. Любовь бережет всего. *Cuncta conservat amor*”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 186–187].

⁴⁹⁷ Цицерон. Про дружбу VIII, 26 [див.: *Марк Туллий Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанностях.* – Москва, 1993. – С. 38].

⁴⁹⁸ Слова "Omnia vincit amor" походять із Вергілієвих «Буколік» (X, 69). Пор.: "Omnia vincit amor; et nos cedemus amori" ("Все переможе любов; скоряємось ми любові") [див. про це: Курціус Е.-Р. Європейська література і латинське середньовіччя / Переклав з нім. Анатолій Онишко. – Львів, 2007. – С. 144]. Вони були популярні, зокрема, в емблематичній літературі. Згадаймо для прикладу 728-ий, 774-ий та 785-ий малюнки зі збірки «Symbola et emblemata»: «Андромеда» (підпис: "Любовь побѣждает все. Никто не может сопротивляться любви. Omnia vincit amor"), «Купидон учит Геркулеса прясти» (підпис: "Любовь все побѣждает. Любовь есть совершенный учитель. Omnia vincit amor") та «Купидон, сидя на львѣ, его укрощает» (підпис: "Любовь побѣждает все. Любви все возможно. Amor vincit omnia") [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 182–183, 194–195].

⁴⁹⁹ У Біблії: *любы*.

⁵⁰⁰ Пісня над піснями 8: 6.

⁵⁰¹ В автографі: *Наперстниково*.

⁵⁰² Трохи неточна цитата з Першого соборного послання св. ап. Івана 4: 8, 16. Пор.: *бѣтъ любви ѣсть*.

⁵⁰³ Див. прим. 149.

⁵⁰⁴ Це – 625-ий малюнок зі збірки «Symbola et emblemata» під назвою «Рог наполненный цвѣтами» (підпис: "Геркулесов дар. Мое мужество мнѣ приобрѣло мое богатство. Храбрости обязан имѣнием. Herculis munus") [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 158–159].

⁵⁰⁵ Послання св. ап. Павла до євреїв 1: 3.

⁵⁰⁶ Послання св. ап. Павла до євреїв 13: 8.

⁵⁰⁷ У відповідь на запитання Мойсея про Бога ім'я, Бог сказав: "Я Той, що є" (Друга книга Мойсеева: Вихід 3: 14). У слов'янському перекладі: *ѣтъ ѣсмь сый*. Феофан Прокопович коментував це місце так: "...Бог, розмовляючи з Мойсеем, присвоює собі назву буття як власне ім'я. 'Я, – каже він, – є той, хто є'. Тому й існує в церквах вельми старий звичай: над головою Христа Господа, щоб довести, що він – істинний Бог, писати навкрути грецьке слово 'Ὀν, що означає 'буття'" [Прокопович Ф. Натурфілософія, або Фізика // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 122; пор.: Сакович К. Трактат про душу // Пам'ятки братських шкіл на Україні. Кінець XVI – початок XVII ст. – Київ, 1988. – С. 471]. Перше словникове значення займенника *сый* таке: "О `Он, то єсть тот, который был и тепер ест и на вѣки будет. (Власный титул Бозскій). 'Аз есмь сый'. Бог ест вѣчный, немаючий початку ни конца" [Беринда П. Лексикон славеноросскій и имен толкованіе. – Київ, 1627. – Ст. 252].

⁵⁰⁸ Цю саму емблему Сковорода описав у поезії «Carmen» («Мелодія»).

⁵⁰⁹ Євангелія від св. Луки 1: 49.

⁵¹⁰ Акафіст Пресвятій Богородиці, ікос 8-ий.

⁵¹¹ Акафіст Пресвятій Богородиці, ікос 2-ий.

⁵¹² Сковорода подає тут переробку езопівського сюжету про Вовка та Ягня, здавна знаного в Україні. Поширеність цього сюжету засвідчує і те, що на його ґрунті виникає народна приказка: "Баране, не мути воду вовкові" [Номис, № 1101; Франко, № 263], – і те, що філософи використовували його як усім відомий приклад софістичних силогізмів: "Цією помилкою грішнить оте звинувачення вовка проти ягняти в Езопа: 'Ти п'єш одночасно, коли й я п'ю, отже, каламутиш мені воду'" [Кониський Г. Загальна філософія, поділена на чотири відділи... // Кониський Г. Філософські твори: У 2 т. – Київ, 1990. – Т. 1. – С. 180]. Сковородинська переробка засновується на фольклорному сюжеті про те, як вівці (чи

свині) просять вовка заспівати, той починає вити, прибігають люди із собаками й б'ють вовка [див.: Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка / Составители: Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. – Ленинград, 1979. – С. 71 (122С)]. Варто зазначити, що імена собак запозичені Сквородою з Овідієвих «Метаморфоз» (III, 208, наст.) [див.: Публій Овідій Назон. Метаморфози / Переклад, передмова та примітки Андрія Содомори. – Київ, 1985. – С. 55–56].

⁵¹³ Це – варіація на тему: *invita Minerva* (“Без благоволення Минервы”).

⁵¹⁴ Див. прим. 39 до циклу «Басни Харьковскія».

⁵¹⁵ Нім. *die Qualität* – ‘якість, властивість’.

⁵¹⁶ Менует (франц. *menuet*) – старовинний французький танець або музичний твір розміром менуета.

⁵¹⁷ Капельмейстер (нім. *der Kappellmeister*) – керівник та диригент хору чи оркестру.

⁵¹⁸ Кохмейстер (нім. *der Kochmeister*) – головний кухар.

⁵¹⁹ Пор.: “С Богом хоть за море, а без Бога ни до порога” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 36]; “Без Бога ні до порога” [Номис, № 7; Франко, № 865].

⁵²⁰ Свого часу Павло Житецький знайшов у одному з рукописів, що зберігалися в Києво-Михайлівському монастирі, таку версію цієї аффабуляції: “Не пнишь, что тебѣ не дано от Бога: / Без Бога, знаешь, ниже до порога. / Если не рожден, не сунься в науку: / Ах, многи чрез то в вѣчну впали муку! / Не многих мати породила к школь. / Хоть ли блажен быть? / Будь сыт в твоей долѣ” [Житецкий П. Странствующие школьники в старинной Малороссии // Киевская старина. – 1892. – Т. XXXVI. – Февр. – С. 194].

⁵²¹ Див. прим. 147 до циклу «Сад божественных пѣсней».